

tiszatáj

1978. SZEPT. * 32. ÉVF.

9



Csorba

Győző,

Fodor

András,

Kovács István versei;

Bata Imre, Tamás Attila írása

Juhász Ferencről; Csoóri Sándor
és Tornai József esszéje

a magyar
filmről;
műterem-
látogatás
Pataki
Ferenc-
nél

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj
Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizet-
hető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta
Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül
vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelző-
számra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre
72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

78-3420 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató



Tartalom

XXXII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1978. SZEPTEMBER

CSORBA GYÖZŐ versei: 1978. július, Ha, Egy kiállítás képei	3
TAKÁCS IMRE versei: Szabadságunkért szenvedtünk, Az ítéletidő vigasza, Az anyag sokasága, Feketére feketét festek	4
FODOR ANDRÁS: A részvét stációi (vers)	6
KOVÁCS ISTVÁN versei: Kierkegaard artistái, Rózsák színeváltozása	7
KÁNTOR PÉTER: Piktör-bál (vers)	9
ESTERHÁZY PÉTER: Jelentkeznek a nehézségek, melyek átmenetiek (regényrészlet)	10
TRENCSÉNYI IMRE: Üzenet a flakonban (elbeszélés)	18
SIMAI MIHÁLY versei: Mert ki lehet?, Fehérfehér ...	22
PINTÉR LAJOS: Herder úr epez pohara (vers)	23
DOBOZI ESZTER versei: Való és vigasz, Fejem fölött a kezdődő holddal, Örök és utódok	25

Köszöntjük az 50 éves Juhász Ferencet

POMOGÁTS BÉLA: Szárnyas csikó (Juhász Ferenc költői indulása)	27
TAMÁS ATTILA: Ady-indíttatások Juhász Ferenc munkásságában (Adalékok a Juhász-líra forrásainak föltérképezéséhez)	30
BATA IMRE: Juhász Ferenc létlírája	33
KASS JÁNOS: Versünnepen Juhász Ferencről	43

ÖRÖKSÉG

IMRE LÁSZLÓ: A valóság istenkereső látnoka (Lev Tolsztoj születésének 150. évfordulójára)	46
FRÁTER JÁNOSNÉ: Bolyai Farkas ismeretlen levele	51

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA: A romániai magyar irodalom előzményei	55
--	----

KRITIKA

TÜSKÉS TIBOR: Az életmű pillérei (Csorba Győző: Összegyűjtött versek)	61
GREZSA FERENC: „Gyalog hódított világ” (Fodor András: A bábu vére)	64
IMRE LÁSZLÓ: Konrád György: A városalapító	66
VEKERDI LÁSZLÓ: Annus József: Húsvéthétfő	68
MÁRKUS BÉLA: Magányos portyázók, szabadsapatból (Gálfalvi György: Marad a láz?)	69
CZINE MIHÁLY: Horváth Teri: Sári-gyöp	73
TANDORI DEZSŐ: Lényegében és krónikaszerűen (Granasztói Pál: Városok, képek, zene)	74
OLASZ SÁNDOR: Törzsek, hajtások (Féja Géza vallo-másai)	77
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Juhász Béla: Irodalom és valóság	80
KOVÁCS GYÖZÖ: Portrék és fejlődésképek (Gondolatok Turczel Lajos legújabb kötetéről)	82
GERGELY ANDRÁS: A Magyar História-sorozat három új kötetéről	83
VEKERDI LÁSZLÓ: Várdy Béla: Az újabb magyar historiográfia	90
KÓSA LÁSZLÓ: Vásártörténet — Hídivásár	94

MŰVÉSZET

Film

CSÓRI SÁNDOR: Egy félfordulat hátrafelé	96
TORNAI JÓZSEF: A látó és törvénykereső (Arcképvázlat Sára Sándorról)	103
KOVÁCS ISTVÁN: Előkép egy filmhez	106

Képzőművészet

HORVÁTH DEZSŐ: Múteremlátogatás Pataki Ferencnél	108
Szerkesztői asztal	112

ILLUSZTRÁCIÓ

Pataki Ferenc munkái a 17., 45., 50., 79., 89., 93. és a 112. oldalon, valamint a műmelléklet V—VI. oldalán
 Móser Zoltán fotói a műmelléklet I—IV. oldalán
 Pataki Ferenc arcképe (Horváth Dezső felvétele) a 108. oldalon

CSORBA GYŐZŐ

1978. július

*A frissen ültetett szamóca földre lankad,
barackágak hegyén rügyfúró-száj harap,
a kis körték idén mind egy szálíg lefagytak,
a futórózsa csöpp ökle arcomba csap.*

*No, kert, hát itt vagyok, megint tanulni jöttem,
és hírekért, tudom, ma sem leszel fukar,
a régi vagy, holott sok új is van köröttem,
s hol a nagy kajszifa? a vén egres-bokor?*

*A halálról ne szólj: bent a lakásban és
kint a városban is hallok róla elégszer,
(torkig vagyok vele, nem érdekel azért sem!)*

*Pár nem-ismert bogár, gyom, ág —, s én megelégszem,
mert élők, életek: ezrek közt is csodák,
millió éveket gördítenek tovább.*

Ha

*Egy arcon három arc (nézd meg Picassót)
egy arcon harminchárom arc (nézz meg egy élő embert nézz meg engem)
egy szívben háromszázharminchárom szív vagy sokszor ennyi
(lásd egy élő ember szívét lásd az enyémet)
Mindenki megkapja amit keres amit szeretne*

*Ha szerintük építenének föl engem egy óriás bérház összes lakója
egy hivatalnyi hivatalnok
sok-sok egyesületnyi tagság
több szerzetesrend teljes állománya*

börtönnyi bűnöző
kaszárnnyáyi Casanova
szülői-értekezletnyi szülő
és még miminden lennék egyszemélyben!

Egy kiállítás képei

Bevág, míg körbejár, a nap,
az ablakfák sokká-szelik,
alkonyodik, fekszem hanyatt,
s látom a bútoron, falon
művészi, legfelső fokon
egy kiállítás képeit.

TAKÁCS IMRE

Szabadságunkért szenvedtünk

Tiszta az ég. Tegnap — úgy rémlik — borús volt.
Te azt mondogd: a mennybolt már hosszú ideje szomorú.

*

Félálomban is láttam a tágas verőfény-reggeleket.
A napfényes reggelek száma nagy volt idén.
A madarak februárban is jelezték: fölsüt a Nap.

o

*

Te a szerelem kompján állsz, de haladsz-e?
Révészed, útitársad — mint képzelt szamarad is —
árnyékká foszladozik, boldogtalan ebben az utazásban,
ebben a helyben topogó átkelésben, mert látja:
a száraz folyómeder kövein zátonyolunk.

*

Sértő sértődöttséggel nézel rám,
sértő sértődöttséggel szólsz, ha vélekedem.
Nekem így is a szégyen jut, ha mégis védekezem.

*

Uralkodjak fölötted? — ahogy fölöttem uralkodtál?
Köszönettel tartoznál nekem — így átokkal.
Megfordítom a lefolyt homokórát.
Szabadságunkért szenvedtünk,
nem maradhatunk egymás rabságában.

Az ítéletidő vigasza

Házörzők melegítik —
oltalomért jöve — a ház oldalát.
A lapályt kibélelik
vihar-sodorta magból fölkelő fák.

Utódok látják őket,
ahogy fölnövekednek a gyom közül,
betakarják a földet,
és a születés-emlék elcsöndesül.

Veszélyeztetett világ
a miénk, de veszélyben életképes.
Bújnak a földben csírák,
a vessző az alvó rügyekből éled.

A termést elvitte most
kártékony időjárás a lugasról.
Majd kérjük szent Jeromost:
jövőre jobb időket igazítson.

Az ember maga se bír
értéket létrehozni minden évben.
(Az író levelet ír,
a szőlő is levéllel él csak éppen,

de termő rügyet nevel...)
Elfogadjuk a sorsot alázattal.
Ráérünk valamivel? —
és talán a legeslegfontosabbal.

Az anyag sokasága

A néma tiltakozás tört homálya,
idegbaj fekete fátyla homlokomon.

Akaratomnak ellenáll
az anyag sokasága,
és boldog tudásaimból
lesz bánatom.

Feketére feketét festek

Feketére feketét festek, feketét.
Kiittam a fehér liliom fehér kelyhét.
Mint bújik a sűrű bozótba beteg állat:
nézem csak éjszakámat, éjszakámat.

A részvét stációi

N. L. HANGJA A TELEFONBAN

*Miújság? ... — Hogy a Kormos?
Hogy Kormos Pista?
Hogy meghalt az az aranyos kedves,
az az aranyos drága jó gyerek? ...*

PÁLYATÁRS

*Tudom, mért nézel így, mért hallgatsz ...
És mondd,
hány ilyen lórugás
fog még bennünket érni?*

BETEGTÁRS A KÓRHÁZ-FOLYOSÓN

*... Nagy László, vagy Szabó László ...
a költő ...
Ötvenhárom éves volt ... Igen, ő.
A rádió bemondta,
az újságban is benne van.
.....
Tetszik tudni, ez az időszak
a legveszélyesebb,
úgy negyvennyolc és ötvennégy között.
Nagyon kell vigyázni! Nagyon!
Mozogni, csak mozogni!
Ez az első parancs.
És úszni kérem, rendszeresen.*

Á. I., A TESTVÉR

*Szörnyű belegondolni, szörnyű!
De mit beszéljek,
neked is, tudom,
épp elég a bajod.
Elveszteni két ilyen embert!
Ilyen barátokat!
Megint
a Kettős rekviem ...*

Kierkegaard artistái.

Nem égbolt ez,
nem esővel áldó,
nem a feltámadások Mennysországa,
nem az Emberiség
honfoglaló jurtája ez.
Feszülő zenitén a Jel:
Paragrafus-Horog,
a Remény tudathasadt kampója csak —
torkunkba ütve ...

Lengünk

tátogó porondok fölött,
a nap feltájjal beszennyezett.

Alattunk

tenger,

sziklás hegy,

homok.

S. O. S.-ek pengéje üti át talpunk,
ágyékunk,

tüdőnk.

Jönnek ügyeskedő kardnyelők,
a csönd bohócai:
sipkáikon hangfogós csengettyűk,
hogy elnémítsák a fegyverek
agyakban rothadó csattanását.

Lengünk

tátogó porondok fölött:

a jónásnyi szájak,

nagy okoskodások

és

nagy vadászatok

évszakában.

Lengünk

„okos emberek nagy hahotája közepette”:

„a világ is így fog elpusztulni”!

Ne higgyétek,

hogy „mindez csak vicc”,

hogy mindez csak hörgő költemény.

Rózsák színeváltozása

a canossát jártak
hamu-hajába rózsát,
illat-parazsat!:
 hamvadó üstökösök
 tántorognak a földön,
a rózsalovag-indulók
a sziromtépő vallomások
 hibbant ütemére.

a rózsalovagok sírján
a páncél-vedlette gránit nyugalma
 nem biztos,
 hogy a léleké.

a gyilokvetőn ostyafedlap,
benne az isten rákos vére lüktet:
felmutogatják,
a térdet hajtó
 arctalan zuhan —
 sikolya pirossá dagad:

nyíló rózsá.

nézd a mandulagyulladásos kémények lobát:
kis kéményseprők hajnala —
felnő az ember,
 az emberiség:
gombjáért nyúl.
okosabb,
 mint a festmény nemzetőre,
ő kardját szorítja csak,
 szegény hülye:
szalagja pálinkáscímkéken fakul.

lesújtanak az árverő kalapácsok

nincs mese

a licitektől riant levegőben
árnyékok merülnek el
canossajárás előtti

és utáni árnyak —

fekete szirmok.

Piktor-bál

Gulácsy mondja, mondja:
bolondos, furcsa népség...
magának mondja persze.

Raoul Dufy dobbant:
hol késik az a lovas
úttörőcsapat?
akinek nincs kék kalap
az sajnos kimarad a képről
mostantól
eget verő zöld fák
kék ég, piros házfal
hölgyek, urak
senki ne kémélje magát
elvégre vagy nyár van, vagy —
nyár van.
És vitorlás kirándulásra
hívjuk a vén Masacciot
a kvintetthez pedig
festek négy kottatartót —
három üres kotta
három piros hegedű —
jó szórakozás lesz!
Masaccio:
hol Van Gogh?

Barátaim, szól a
Darázskirály:
hol vannak az én barátaim?
mindig csak a
szoknyák, szentek, szoknyák
mindig ugyanaz az
angyalpizsok! — Blake úr!
Krisztus bakancsára esküszöm
hallja?
s még ez a hosszú fehér rékli
még ez is csupa tüske!

Kitör a balhé.
Masaccio se talál itt
Szent Péternek valót
Jézusnak valót
igazi szakállat
csuhásnak való szemeket
kobzos angyaloknak való
kobzot se
az utcák pedig
büdösek.
Hol Van Gogh?
Jön Chaim Soutine.
Székre ültet.
Férfiből, nőből
kilából isten —
marad egy karfa
vagy az se.
Rokonaink rokonainak
nekünk legyen mondvá
abban a székben
megijedt az isten
csak mi nem. —
Itt áll Maria Lani
és nem szól semmit.

A bál végén
jön egy hírnök.
Marino Marini.
Jön tiszta pirosban
jön tiszta kékben
talál egy lovat
rápattan
soha többé le nem száll —
se asszonyért, se testvérért...
Ott éri minden vad üzenet
minden csoda, minden mámor
ott éri el az ajakzáró
ezüst holdfény a koponyáját.



Jelentkeznek a nehézségek, melyek átmenetiek

Tomcsányi Imre karcsú, izmos teste merészen kihajol az intézet szürke tömbjéből. Fél kézzel fogja a panorámaablak szélét, a másikkal egyensúlyoz. Nem néz le, felnéz. A korai nap sápadtan ismétlődik az ablaksoron. Már éppen húzódna vissza a szobácskába, hol nap nap után bajban, viharban, örömben, eredményben, múlt kudarcban együtt élt a szakmai kollektíva, amikor rézsút fent moccan valami. Előbb csak a fény mozgulását észlelhetni, aztán jól látni: kinyitottak egy ablakot. A párkányon könnyű, kicsi kéz jelenik meg. Jön, kiált Tomcsányi maga mögé, vissza a szobába. De fölösleges volt kiáltania, mindahányan ott állnak szűk karéjban az ablak körül.

Tomcsányi figyel, mintha az életéről lenne szó, a kéz — amott fent — eltűnik, majd megjelenik újra: egy galambot tart. Egy galamb! Felmorajlanak. Izgatottan és kissé gyerekesen találgatják: lüttichi? bagdetta? Biset-Fuyard? A kéz végigsimít a galambon, mintha azt mondaná: Eredj pajtás, járd szerencsével. Az járt közel az igazsághoz, aki a Biset-Fuyard fajtára adta a voksát, a galamb, mely most nyugodt, biztos szárnycsapásokkal elhagyja az ablak biztonságát, antwerpeni postagalamb, és mint ilyen, bár dragon típusú, de felismerhető rajta a Biset-Fuyard jellegzetesség is; első pillantásra mutatta az erőt, a teljesítőképesseget; testtartása büszke, nyaka felfelé tartott, faroktartása mérlegegyenes vonalú; egész megjelenésében élénk, tüzes tekintetű állat; kifejezésre jut a nemek jellege is. A hím ne tojónak lássék, és a tojó ne tűnjék hímnek — ez az alapkövetelmény itt teljesül. A tollszín kék, kovácsolt.

Ott van, kiált Tomcsányi, aki eddig hallgatott. A mikroszkópi-fotográfiai úton megkisebbitett sürgöny egy tollorsóba lett elhelyezve, és az egyik közbűs faroktoll ékje alatt viasszal átitatott selyem cérnafonállal lett megerősítve — ez fénylett föl. Az emberek összeölelkeznek. Nem mintha Tomcsányi lenne a legtapasztaltabb, hisz ott van Tóth Tibi bácsi, aki már 45-ben számítástechnikus volt, ott Békési Andris, a KISZ-titkár, de talán ő, aki leginkább hisz a dologban, talán ő szeretné a legvehemensebben, hogy ebből a bizonyos tanulmányból legyen is valami, ne maradjon írott malaszt, így a legóvatosabb, ő az, aki — ahogy mondani szokás — nem iszik a medve bőrére, csittet int, mutatójúját figyelmeztetőül a levegőben hagyja.

Az állat fent még köröz egyet, „búcsút int”. Elindul feljűk. Imre feszülten figyel, de mögötte már osztódik a társaság. Gyerekek, kész a kávé! Igen: hogy az álmóból valóság lett, megszűnt a varázs is. Sőt; Ádám Lajos, ez a köpcös, mindig elégedetlen ember, aki azért, ha kell, meg tudja fogni a munka végét, s azt is tudja, hol kell azt megfogni, még szkeptikus kijelentést is tesz. Mi majd melózunk, a lé meg... Félreérthetetlen mozdulatot végez, mely azonban többféleképpen értelmezhető.

A galamb közeledik. Hazatérésük pontos magyarázatát még ma sem tudjuk. Talán az otthon szeretete. (Ez fontos.) Mindenesetre *Thausies* bebizonyította, hogy a tájképre emlékezés nem lehet a postagalamb hazatérésének vezérlője. Már pontosan kivehető a hosszú, ívelt vonalú fej, a hosszú, fekete csőr.

Jaj, sikít fel a fiatal számítástechnikus. A szoba megdermed. Magabiztos csattanással nyílt valahol egy ablak, s Imre látja, ahogy az épületen — a vasbeton-üveg csodán — félelmes iramban végigfut egy árny. Bizony: egy va-

Részlet a Termelési-regény (kisssregény) című regényből.

dászsólyom árnya. Mint a nehézbombázók, vagy már, mint maga a bomba, zúdult a vad madár az áldozatra. Az megsejti a leselkedő veszélyt; megbillen, oda a harmonikus mozgás, kapkodó, görcsös szárnycsapások következnek, mintha egy fuldokló utolsó mozdulatait lehetne látni, olyanét, akit még éltet a remény.

Tomcsányi elengedi az ablakkeretet — nem szükséges nagy aggodás: e kiélezett helyzetben sem követ el meggondolatlanságot —, kezét bentől fogja Békési András, ő pedig annyira hajol ki, amennyire lehet és mer, kezét nyújtja segítőn a galamb felé, melyet már-már betemet a kegyetlen sólyom árnya. Megmenekült, sóhajt föl bent a szobában Marilyn Monroe. Szőke, attraktív valaki, közgazdasági egyetemet végzett; híres a kávéjáról. A galamb piros szeme, széles fehér szemgyűrűi mellett föltűnik az orrhártya erősen fejlett volta — már csak tényleg néhány „lépés”!

De nem. Mint valami lavina, zúdul a ragadozó állat a kis hírvivőre. A rémületes jelenet ott játszódik le az Osztály szeme előtt. (Tanulnak belőle.) Imre még mindig az előző pozitúrában: egyik keze a KISZ-titkárában, a másik segítőkézen nyúl előre. A pörgő-kavargó tollhalmazatból éles vijjanások és szinte emberi sóhajtáshoz hasonlítható hangok válnak ki; a levált tollak kezdenek hullani. Az állatkettős *pedig*, akár egy kő, tűnik el a kilencemeletes mélységben, nincs, ki utánanézzon. Tomcsányi megfog egy tolldarabot. Sima, pelyhes, puha, bársonyos, és nem durva, kemény, száraz tapintatú. Kellően porozott. A tollatnak ez a tökéletessége most érthető módon groteszk. A kikovácsolt színben vér maszatolódik barnán. Tomcsányi nézi, nem mozdul. Nem mozdul. Csönd van, távolról kattog csak egy írógép. Kinek lehet határideje? Vagy csupán egy ünnepi beszámoló? Annak is van határideje.

Gyere be, mondja valaki, gyere be, öregem. A fiú bólint, visszahúzódik a kinti térből. Most érzi csak, micsoda szél fútt odakint, most, hogy megcsapja a benti, álmos meleg, a kellemes reggel. Arca pirosposztság lesz (ami pedig a vidámság, az egészség jele). Kicsit csüggedt a társaság. Marilyn Monroe fintorog, állandóan fintorog. A kávéfőző gép mélyen természeti hangjai töltik be a szobát. (Imre édesanyja harmadosztályúból főz kitűnő kávé; a fiú erre gondol.)

Tomcsányi leül az asztala mögé. A fénylő politúron néhány rajzolat: csészéké, vázáké, karcolások. Lehajol, literes tejeszacskót vesz elő. Megmarkolja, körbeforgatja, vizsgálja a sarkokat. Ám egyik sarok olyan, mint a másik. Véletlenszerűen kiválaszt egyet, melyet rágcsálni kezd. Nem tudja elszakítani, csak kilyukasztatja éles fogaival. (Mint a menyét a tyúktojást, mondta egy alkalommal az egyik munkatárs. Nevetett és csóválta a fejét.) Tibor bácsinak elfogy a türelme, fölényesen a zakójába nyúl, ahonnet szemrevaló bicskát húz elő, levágja a kérdéses sarkot, azt, amelyiket a fiatalember előzőleg oly brutálisan megrágcsált. Ez megjárta velem a Don-kanyart, kattintja be a bicskát az öreg.

Imruska, a kávé, mondja a szőszke Marilyn. Pulóverjének hegyhalmain elidőzik a szem. Ne tegyél bele cukrot, van benne. Kettő van benn. Úgy tudom, kettővel iszod. Annyival. Tomcsányi még mindig nincs egészen megnyugodva, nincs rendben, sápadtan tartja a tejeszacskót. Tóbiás Jancsika némi éllel magyarázza meg Imrének, hogyan helyezze le a zacskót (hosszában, kissé „megtörve”). Tomcsányi figyelmetlenül megköszöni. (Nem szereti Tóbiást; „megvan benne a hajlandóság”, gondolja róla elítélőleg.) A kávé issza. A tejből töltőget utána, a keverék egyre hígabb, a szabályos kapucinertől a kissé zavaros (és főként édes!) tejig.

Ideadnád a Sportot, fordul Ádámhoz, aki készségesen és hangosan válaszol. Parancsolj. Az újság nem gyűrött; használt. Egy-egy lap derekán az összehajtás nyomán elkenődött a nyomdafesték. Épp egy ilyen hajtásnál olvassa — még az asztal fölött, ahogy nyújtja a kolléga —: A finn partjelző

jelezte. Az újságlapok meglehetősen rendszertelenül követik egymást; például: az első oldal hátrébb került és az utolsó előtti lett, a harmadik oldal lett az első. Vajon minden oldal megváltoztatta a helyét? Vagy van konstans? Lapozgat. A porcgyanús Gubányi. Palotai nagy feladatok előtt. Jeck, az öreg harcos. A lesértődött beállós.

Leteszi a kávécsészét, a kanál, mint kifícamodott végtag lóg ki belőle. Marylin Monroe megigazítja a szoknyáját, eközben behúzza a hasát. Az osztályvezető elvtársnak készül vinni egy kávé. A Peck elvtárs kaffája, mondja fintorogva magyarázatképp, mert a hangulat olyan volt (olyan egészséges), hogy ezt kellett tennie. Kimegy. Langyos az már, mondja Békési, és nevetnek mind. Imre a táskájába nyúl. Érzi belül a nyirkosságot, melyet a tej okozott. Pontosabban: a zacskó. Nem folytott, és mégis. Tollat vesz elő, egy könyvet (P. J. Proby Bányaműveléstanát), papírlapokat.

Tomcsányi Imre, a fiatal szakember, munkája fölé hajol. Elmélyülten dolgozik, fejét csak akkor emeli föl,

amikor nagy sebbel-lobbal belép a kis Dorogi Janka, az adminisztrátor-lány. Megkaptátok? — kérdi. Tomcsányi lehajtja a fejét, nem, válaszol az öreg Tibi bá. Az lehetetlen, néz a keszeg kislány az órájára. Ez, ez a galamb 85 kilométer per órát tud. Tudott, motyogja maga elé — mindenki más számára érthetetlenül — Imre. A lány arca szigorú, egyszerű. Talán csak az enyhe pír jelzi a bizonytalanságát, melyet nem a sebességadatok miatt érez, inkább a sok férfi miatt. Egyszer már a minisztériumból is „hazajött”, teszi még hozzá. Az American Pigeo Journal című folyóirat szerint a távrepülés világrekordja 1685 mérföld, azaz 2700 kilométer, mondja Jancsika. Tájékoztató, az Ajacciótól Párizsig terjedő nagy távolság 1100 kilométer. Békési megelégedi az egyhelyben topogást. A sólyom megfogta, mondja köntörfalazás nélkül, s rámutat az Imre asztalán fekvő véres, megszaggatott tollra. Dorogi Janka megijed. Mért nem hoztad le, kérdi Tomcsányi barátságtalanul. Janka épp válaszolna, Békési legyint. Be kell tartani az ügymenetet, aláírás, iktatás, aláírás, galamb. Janka bólint, hálával tekint a KISZ-titkára, a bizonylati fegyelem, sóhajtja. Küldök még egyet, mondja rögtön lelkesen. Tomcsányi szűrósan a lányra néz, az ezt félreérti, és keresett könnyedséggel beszédbe elegyedik. A kávécsészére mutat, mely mosatlanul áll Imre asztalának a sarkán. (Csak a nap végén mossa el; hosszasan áztatja meleg vízben.) Ne nevessek ki, de biz én hat cukorral iszom. Imre dühösen veszi észre, hogy a lány hozzá beszél. Hattal, bizony. Zavartan nevetgél. A többiek már nem figyelnek. És a cukorból tornyot építek, és szerintem az egész kávézásból egyedül az ér valamit, ahogy az a torony ledől. Tomcsányi indulatosan fölemeli a tollát. A béka. Beomlik, mint az idő, mondja még a lányka, mint egy kis filozófus. Tomcsányi tehetetlenül krákog, majd hogy valami személyeset is mondjon, így szól: ne rágd a körmöd;

amikor (háromnegyed tízkor) megkérdezi: Hány óra? Háromnegyed tíz múlt két perccel, válaszolja Tóth Tibor. Imre az órájára tekint. Pontos? — kérdezi. Ma reggel állítottam be. Igen, ezt értem; de pontos-e? Pontos. Erre a mutatókat 3 perccel előre állítja. Inkább siessen, mint késsen, mormolja;

amikor megkéri Lajost, legyen szíves állítsa be a rádiót, azaz kapcsolja be és a keresőt a Petőfire irányítsa. Ki játszik? Semmi, csak a Zene hullám-hosszán kezdődik. A pontos idő bemondásakor, tíz órakor, szemrehányón Tibi bácsira néz (kissé hisztérikusan vagy színpadiasan), visszaigazítja két perccel az órát; a kicsiny, de megbízható szovjet készülék, a Szokol, megkezdi a mondott műsor sugárzását;

amikor a Stefanovits-kvartett kerül sorra. Stefanovits a jövő embere. Ádám Lajos azt mondja: Alattam járt két osztállyal az általánosba. Aztán hárommal, aztán négyvel. Értitek. Kedves fickó, egyáltalán nem nagyképu. Most a brigádmozgalomról énekel, friss, ritmusos gitárkiséréttel. Istenem, velem

egykorú, mondja Tomcsányi. Csak tyúkmelle van, folytatja Lajos. Mi az a tyúkmell? Ne aggódj, Monroe, mondja a KISZ-titkár;

amikor Tóbiás Jancsi magas hangon mondja vagy válaszolja: Az öt lenini ismerv. Mi az az *ismerv*? Csak meg ne emeld magad. Marylin gügyögve fordul az öreghez. Látja, Tibi bácsi, látja, milyenek. Pedig nincs is rajtam mell-tartó. Duzzog, fintorog, Tenger bajod van, azzal foglalkozz, mondja Békési;

amikor egy bandzsa nő (ki ez? hogy kerül ide?) a szoba közepén állva izgatottan azt mondja: Hallottátok? Főlya Tamás fajtalanzkodott. És már ott sincs;

amikor fölemelvén a telefonkagylót, abból hang szűrődik ki. Hétfőn megyek az ezredeshez. A hang női, és inkább úgy hallatszik: Hétfőn megyek az Ezredeshez;

amikor Tóbiás Jancsi ezt mondja: Értelek, Miklóskám. E szerint fogok cselekedni. (T. J. után jó telefonozni. Olyan friss a kagyló.) Értelek. De én amúgyis (nevetés) diszkrét ember hírében állok. A férje, hát az egy szakbarbár, Miklóskám, kérlek. Jó szakember, de semmi más. Egy szakmai problémáról, arról vitázik napestig... persze, hogyne, igazad van, ez fontos, végül is, he-he-he, ezért kapja a fizetését... de ha szólunk neki az épp aktuális évfordulóról, akkor rögtön nincs ideje. Nem. Semmi. *Semmi* ideje nincs akkor. Szervusz;

amikor Marylin Monroe éles hangján fölvijjog: Zoli! A tekercsnek mi a kódja? (Kit hívhatnak itt élő embert Zolinak?);

amikor több apró jelből (neszből és már töredékből) arra következtet, hogy Ádám Lajos véle beszélgetést akar kezdeményezni. Erre formális okot a sportúság szolgáltat. Tomcsányi érzi, hogy Ádám tekintete az övét keresi, s ha nem ügyel, hamar megtudhatja; mit nem tud Baróti, miért, s mennyiben hibázott egyik vagy másik összekötő, mennyi pénzt markoltak föl a győzelemért

a vereségért

kik álltak a háttérben, mert egy percig se gondolja Tomcsányi hogy nem volt ez kicsinálva mint például az oroszok ellen mert itt addig nem lesz semmi vésse ezt eszébe Tomcsányi és azt is hogy ezt ő Ádám mondta semmi nem lesz ameddig nem a Puskás Öcsi a kapitány ki milyen hülye milyen mértékben és arányban milyen hülye volt a bíró vezetne kecskét áramot ne meccset milyen hülye Picasso mikor pedig tud festeni rendesen is ő látta milyen hülye a társosztályon az új főnöknő aki tuti *azért* olyan utálat amit ő tökéletesen megért még ha megfizetnék ő akkor se már csak a fülei miatt se átsüt rajtuk a nap és állítólag terpentint iszik mert az állítólag elveszi a vizelet szagát ki zsidó jó ez nekünk vagy rossz de nem is biztos hogy az és jó-e ez nekünk vagy rossz és tomcsányi ne feledje a frézer irtóra bírja az ütéseket nem úgy a sztivenzon akinek üvegállá van az ali ellen sehol apám sehol nem lenne a lengyelek szeretik a magyarokat mi testvérnép vagyunk és ki van a kávépénzzel elmaradva és mennyivel és az mennyivel több a múlt havival persze a Peck elvtárs aki ebben előljár de még lesz neki a szemébe mondva a havi hatosával ki buzi annak ellenére hogy nagy művész de csak meg kell nézni hogyan tartja a kezét a kézfejét és lehet ugyan hogy Thomas Mann nem buzi bár na mind-egy de káposztafejű dajcs és kultúrpojácá a fizetésemelésről meg kifejezetten jobb ha nem is beszélünk 60 forint húspénzzel szűrják ki a szemünket 5 millió vakbottyán ezt add össze kész röhej... Tomcsányi érzi a veszélyt, fölugrik. (Nyilván lehetne pojácá, nyújtózkodhatnék. Álmos vagyok. Öregem, tegnap Sándor-nap volt. Ne haragudj. Valamilyen nap minden nap van. De vajon meddig húzható ez?) Sebesen a táblához ugrik, melyről majd úgyis az ő nyakába hullik a krétapor, és fölrajzolja: A halmaz, B halmaz. Ádám ajkai szinte öntudatlanul szétnyílnak, halkan susogja: A halmaz, B halmaz. Imre nyeregben érzi magát. Fölveszi az újságot, hogy (hangsúlytalanul, mégsem észrevét-

lenül) visszaadja. Itt azonban hiba történik. A kisujj — megszabadulván a fogás kötöttségeitől — elfordul, s így, kiragadva a többi ujj összefüggéséből, úgy tűnik, mintha valamire mutatna (amit ti. kommentálni kellene). Lajos felhorkan;

amikor Marilyn Monroe ezt mondja: az öt ismerv. Naná, a lenini. Aztán vagy férjhez megy a volt vőlegényemhez, vagy nem. Tomcsányira néz, eltartja a szájától a kagylót. Csak vicc, súgja a fiú felé, s pillanatra lezárja szempilláit. Nem, nem, senki, folytatja. Szóval épp azt az esetet vettük, hogy én jövők balról és nem tudom már merre, nagy ívben kanyarodok, jobbról meg egy kamion áll, megrakva fontos külkereskedelmi áruval, erre ő felállt, ekkor láttam, hogy van egy kis hasa, nem nagy és tudod inkább az az izmos fajta, és lassan, mintha minden szó után gondolkodna, azt mondta, hogy feltéve, de meg nem engedve, igen, isteni volt, tényleg így, feltéve, de meg nem engedve, hogy szükséges a tanfolyam hallgatói számára ez az információ, mit értsünk azon: külkereskedelmi áruval. Isteni volt. A kezét az előtte levő szék támlájára tette. A nyakkendőjét a nadrágjába tűrte. Ez volt az egyetlen meredek;

amikor ismét éktelen, elemi erejű hangok hallatszanak kintről, ők az ablakhoz tódulnak, s látják a tovasuhanó sólymot s a véres, zilált tollcsomót ereszkedni alá. Pont a 33-as megállójába esik, mondja Tibi bácsi. Kisvártatva megjelenik Dorogi Janka. Rögtön ért mindent. Nem tehetek semmit, tördeli a kezét; ujjai idegesítően roppannak. Ádám nem tesz lakatot a szájára. A moszkvai szürke keringővel kéne próbálkozni. Tomcsányi legyint. Keringőgalamb az, mint a neve is mutatja; kitartóan, egyhuzamban, kör alakú pályán 2—8 órán át is képes repülni, de... Lajos közbevág. Lehet, lehet, hogy szem elől veszítjük, lehet, hogy a földön peregnének testük hossz tengelye körül jobbról balra vagy balról jobbra igen nagy gyorsasággal. Mindez meglehet. De hogy a moszkvai szürke keringőre nem mernék ráengedni a sólymot, az is zicher. Ezen gátlásosan és szomorkásan nevetnek;

amikor Tibi bácsi⁹suttogni kezd. Nekem semmi bajom Marylinnel. Helyes lány, jó programozó. Bár PLI-ben... De nem is az. András közbeszól. Hagyjuk ezt, Tibor bátyám. Semmi értelme. Folytassuk, ha Marilyn visszajön, indítványozza Imre. De fönny vagytok, mondja az öreg élesen. De fönny vagytok. Ha engem most fölvesznek, akkor nyugdíj előtt még megemelik a fizetésemet. És? És, és! Engem ott nyaggatnak egy félórát, így Lenin, úgy Lenin, sőt egészen megijedtem, még Sztálinról is kérdeztek, a másik asztalhoz meg odalibeg a Marilyn Monroe, előtte persze csókolom, Tibi bácsi, hogy tetszik lenni, Tibi bácsi, mintha nem látná... Dialektikusan, röhög közbe Lajos. A másik asztalnál* meg így elvtársnő, amúgy elvtársnő a Monrócskának, bírod-e a munkád mellett, elvtársnő, reméljük jól hasznosítod. Az elvtársnő. Mintha én nem lennék elvtárs. Fölvesznek téged is, ha tudtad az anyagot, szól közbe Jancsika. Egyszerre ugrik föl Tomcsányi és Békési. Az öreg meg énekel, kicsit recsegve bár, de tempósan.

Ej Jancsika, Jancsika,
mé nem nőtté nagyobbra,
nőtté vóna nagyobbra,
letté vóna...

A fiúk szuszogva ülnek, Tóbiás János sértődötten hallgat. A kapitalizmust tudtam, csak a szocializmust nem. Az marha nehéz. Ezen jóízút nevet a két nyitott szellemű fiatal. Ádám Lajos szokásos tréfáinak egyikére készül. Ezek a tréfák faragatlanok, de nem tagadható meg tőlük némi durva egyenesség; egyképp rokonai az ártatlanságnak és bárdolatlanságnak. Először a nevetéshez

* Két asztal van mindig.

fúzi a megjegyzést. Á, á, Tibi bácsi. Nocsak. Neked slejmos a nevetésed. Lehetséges, mózszno, hogy te köpsz az egészre? És vajon jó dolog így ugrálni, nyugdíj előtt? A nevetés abbamarad, de az öreg asztalán meglobogtak már a papírok. Mozgásuk most disszonáns. (Tibi bácsi asztala mindig tele: papírlapokkal, tablótervekkel, írásképekkel. Nem, mintha a fiúktól függne, és nem, mintha a fiúk függenének őtől; nem: ők függetlenek egymástól, mindazonáltal Tibi bácsi szereti, ha mindenki tudja, ő már hetkor bent van, és asztalán fröcsög a munka. Tudjátok, fiúk, mondta egy ízben bizalommal, a repülősök-nél megszokja az ember a korai kelést. Ott ez a mondás járta: korai óra: lóra! Ló alatt, mondanom se kell, nem igazi ló értődött, hanem a gép. A masina, ahogy hívtuk. Szegény kishorti.) Lajos lehalkítja a hangját, mint aki meghitt, engesztelő szóra készül. (Ez már a tréfa.) Nem szeretném, ha félreérténél, Tibor bátyám. Én még fiatal vagyok, sok mindent hallomásból ismerek csak. Én öreg vagyok, és sok mindent én is csak hallomásból ismerek, nevet Tibi bá. Barna bőre egészségesen fénylik. (A szízes szerelmese.) Nézd, nem szeretném, ha félreérténél, de mondd, nem lehetséges, hogy mi *most* kissé egyoldalúan ítéljük meg a németeket? És elmondja, hogy Hitlerre gondol jelesül, fölemlíti az autóbahnokat, melyek még mindig autóbahnok, az NDK-ban is!, elismeri, hogy azért az csúnya dolog volt a zs...-kal, úriemberhez méltatlan, nem kellett volna abból *egyáltalán* ügyet csinálni, pedig aztán azok katonák voltak, ha nincs az amerikaik benzinje, sehol sincsenek a Grisáék, igazi katonák, hidegvérű szakemberek, és őszintén, mit lehetett várni azután a béke után, amit a franciák összehoztak, teszi föl a fiú végül a kérdést, majd elhatárolja magát Trianontól, hogy arról ne is beszéljenek, mert ő nem akar politizálni, de visszatérve a németekre, azok még tudták, mi a fegyelem, lenne itt rend, hu-hú, de lenne ám. Elhallgat. Nem tudom, jól látom-e, Tibor bátyám! Tóth Tibor megindul az ajtó felé. Mintha bólintana. Keze végigsúrolja Lajos vállát. Amint kiment, Lajos kegyetlenül felröhög. A vén fasizta! Ha izgalomba jön, mindig vécére megy, mondja tárgyilagosan Tomcsányi;

amikor Ádám Lajos felkiált: Az anyagkivételezésnél a homogenizálást még a pofájukba vágom!;

amikor fölemeli a telefonkagylót, és abból kénköves mennykő csap ki, dörög és villámlik. A kollégák bebújnak az asztal alá. Ej, te kölkök, te kölkök, hát szabad egy *ilyen* szép kisjányt megrikatni? Az öreg parizeres zsömlével kínálja Marylint, aki egy zacskó nápolyit nyújt a férfinak. A zacskó barna papírján átút a zsír. A kagylóból sistergéseken át szép férfihang szűrődik ki. Lelki fürdőzés volt ez nékem, levegőkúra, magaslatlevegő élvezése a napi politika fülledt légkörének folytonos magambaszívása után. Külön ki kell emelnem a Parsifal-előadásokat, mely műnek onnan nem lett volna szabad ki-mennie. Már elébb, a 76-os esztendőben megismerkedtem a magasztos költemény vázlatával; később elküldte nékem a mester a kész szöveget is, néhány ajánló sorral. Be kell vallanom, hogy az első előadáson az oly idegenszerűen hatott rám, hogy nem tudtam rögtön a megértésig jutni. Visszavonulván páholyomba, a keszkenők és parfümériák közé, mondogattam magamnak: Albert, Albert, de buta vagy. Ám a második adásra föllebbent a fátyol, letört minden gaz. Példátlan ihletettséggel uralkodott a lelkeken. Füle a kagylón: reményteljes kattogásokat követnek reményteljes kattogások;

amikor belép Gregory Peck, szemüvegben, keze maszatos a tintától. Értelmiségi benyomást tesz. Egy tanult főnökét. Kézbe veszi a jelenléti ívet, meg-nézi (reggel már látta), leteszi; kimegy;

amikor azt mormogja Andrásnak: valahogy olyan *polgári humanista* ez a tanulmány. Nézd ezt például: *ha a szükséges anyagigény biztosítható; vagy ezt: ily módon elképzelhető, hogy a termelési terv.* Békési Andris nevetgél, nem egészen érti;

amikor belép Tánya, a dáruslány. Macskapofi. Rúzsozása friss, hivaikodó.

Mit néz, Imriske? Magát, suttogja a fiú ügyesen úgy, hogy mindenki nevet, csak Tánya nem. Annak orrcimpái megremegnek. Valaki fogat mosott. (Tóbiás. Csillog-villog a foga, mint az usztrasáké.) Igen, így a szellemes válasz. Így hát ha valamikor, úgy most lehet vele csókolódnai. A lány pufajkján van egy lyuk;

amikor Jancsika megkérdezi tőle, olvasta-e A bátyám, a klarinétos című kisregényt? Nem.

Mielőtt lemennének közösen ebédelni — eljött az ideje — tréfát űznek Imrével. Mi van, öreg, mutatnak rá a hosszú, zilált, véres galambtollra, ez az új Parker? Nincs ebben semmi vicc, mondja Tomcsányi leverten. A KISZ-titkárral se lehetne madarat fogatni. Az ebédlőben hosszú a sor. A kanyarban Tomcsányi észreveszi, hogy az előtte álló kollégánál köpenyén egy gomb, a hastájon, hiányzik, miáltal a fehér vászon elemelkedik a párájától, rés keletkezik. Imre oldalt hajtja a fejét, de nem tudja megállapítani, hogy a hasat látja-e vagy a kombinét. Figyelmét később a menü köti le, az A menü és a B menü. A köpenyes nő azt mondja a kis ablakon át az izzadó arcú, mindig-dühös szakácsnőnek: Icukám, mély részvétem. Köszönöm, mondja a szakácsnő. A szeme kisírt. Icukám, nincs mit tenni, ne a rántott húsból drágám, ilyen szörnyű az élet. Imre felbátorodik, és zöld jegyre rántott húst kér. Nem lehet, rendnek kell lenni. Mérgében nem visz kovászos uborkát, pedig az jár.

A férje halt meg; öngyilkos lett, mert kirúgta az a rüfke. Az Icuka? Jaj, dehogy. Tomcsányi a csötésztával küszködik; megszívna, mint a makarónit, de a levegő áthúz a csötésztán — ahogy a neve is mutatja. A szeretője rúgta ki. Ja. Nincs ember, aki elítélné Icút, hogy feladta *emberi* méltóságát. Van benne logika, mondja a kövér nő, miközben a sötlan karalábéleves egy csöppje elindul a szája szögletéből. De itt nincs tovább: fönnakad egy anyajegyen. Van benne logika, ismétli; tényért cserél. Dorogi Janka szerencsétlenkedik arra, bájos-ügyetlen egyensúlyoz a tálcával. Nincs hely, mordul Imre. A lány önérzetében elpirul. A faroktollakra, mondja, sípocskákat erősítettem, és erősen szagos folyadékot is használtam. Tomcsányi legyint. Hatásosabbnak bizonyul a ragadozó madarak állandó lövete, mondja hangosan, némiképp kihívóan. Brandhuber elvtárs int oda távolról, teli szájjal. Szép a hangod, fiatal barátom. Békési megragadja a felugrani készülő Tomcsányi karját. Ne hülyéskedj. Nem vagyunk az erdőben. Dorogi Janka szemei a fiún. Marilyn Monroe nyájasan szemrevételezi. Nem konkurrencia ez a nyeszett, copfos kis lányka. Talán csak a szemei. Azok villognak, élesen, tüzesen. Várj egy kicsit, mondja Jankának, miközben az evőeszközöket látszólag logikátlanul egymáshoz közelíti, várj egy picurkát, átadom a helyem. Köszönöm, találok én másutt helyet. Milyen harcias *teremtés*, mondja Monroe, s learatja a hódoló pillantásokat. De Tomcsányi Imre szájában már keserű a linzer mindenképp (A menü).

Visszamennek kis szobácskájukba, a pozitívumok és negatívumok színterére. Imre kis kitérőt tesz elébb. Az első helyiségben nincs szerencséje. Ott a piszoárból kolumbácsi legyek törnek elő. E piszoárnál küzdött meg heiliche Georg a höllisch Drachennal még a koalíciós vagy dualista időkben, a fejét levágta és a kagylóba dobta. A szörnyeteg fejéből erednek aztán az ártalmas legyek.

Kérdőn néz a mellette álló idősb kollégára. Ugyanazt csinálják. Nézd, te nemrég vagy vállalatunknál. Már persze, most jó lenne, ha te és a hozzád hasonlóknak mind többet és többet tudnátok a kolumbácsi legyekről satöbbi. Csak tudod, és paradox módon épp ezért volna jó a beszélgetés, a mi korosztályunk erről ugyanúgy nem tud beszélni, ahogy nem tud egy szerelmes éjszakáról. (A szétszaggatott lódoögből darazsak, *marhadögből* méhek kelnek életre.) Majd le kell szólni a gondnokságra, mondja már bent, mír a kezét mossa. Valaki lopja a papírt, kérdi Lajos. (Tóthra gondol.) Nem. Imruska, a kávé. Ne tegyen

bele cukrot, van benne. Kettő van benne. Köszönöm. De ekkor már ott áll szigorú-tréfásan Ádám Lajos, hogy „bekaszírozza” a kávépénzt. Tomcsányi ki-guberálja — kicsit rájátszik, az ebéd és a kávé oldotta a hangulatát —; a kapott pénzt a „pénztáros” hatalmas, bumfordi fémládáscskába teszi. A fedő-lapon egy katonát meg egy zászlót ábrázoló dombormű van; a fölirata: Kíváló Zászlóalj. (A zászló diadalittasan lebeg, a katona primitív ábrázolású, arca még így is elszánt.)

Marylin Monroe visz Peck elvtársnak egy adagot. Alamuszi nyuszi nagyot toppant. Tomcsányi nézi az asztalán a véres mementót. Megfontoltan kavargatja a kávéját. Belibben Marylin, igazgatja a haját. Imre, raportra. A fiú felugrik, mint akit megütöttek. Nehogy valami ostobaságot csinálj. Békési Andris melegen néz. Ádám a pénzt számolja. Az ajtóból Tomcsányi vissza-pillant. Mi lesz?

Szervusz, köszön bent keményen. Szervusz, válaszol Gregory Peck, s meg-igazít egy lapot maga előtt. Matat. Kedvemre való, hogy hívattál, mondja Tomcsányi támadón. Gregory Peck szeme kikerekül, egy ötvenéves ember mélabújával szól: Hogy nőjön köröm a kedvedre!



„Bohóc” / Lino /

Patkó-Terem

TRENCSENYI IMRE

Üzenet a flakonban

...és akkor elhatároztam, hogy átúszom arra a szigetre. Tudtam, hogy kissé kockázatos vállalkozás, de hát elegendő volt már a biztonsági játékból. Természetesen vágyaim szigetére is eljuthattam volna egyenes úton. Szépen hazautazom (előzőleg okosan bevásárolok), otthon azonnal komolyan veszem az életet (jól eladom, amit vásároltam; azután magamat is), ingyen többé a pontos időt se mondom meg senkinek. Egy év múlva veszek egy motorcsónakot, természetesen csónakszállító utánfutót is. Természetesen valami garázst vagy sufnit, ahol mindezeket tárolhatom. Természetesen telket is, amelyen a garázs áll; meg valami épületet is, amelyhez a garázs (vagy sufni) csatlakozhat. Természetesen újra nősülök. Apróhirdetésből. Ha nem nulláról indulunk, minden gyorsabban megy. (És az elvált asszony nem akar egyhamar újra válni.) Tehát bevágom a banyát meg a kölykeit a csónakba; egy láda sör, egy láda cola (egy üveg konyak a kikapcsolódás végett), és öt perc alatt a szigeten vagyok.

Így lett volna kézenfekvő. De én hebehurgya voltam. Önfejű. Beugrottam az ösztönömnek. Napok óta nézegettem sóváran azt a csábító kis szigetet, amelyiken egyetlen fa áll. Hogy órákig tartó küzdelem után „arról” a szigetről kell beszélnem, és nem „erről”, az a sors — szomorúságában is túlzó — iróniája. Ha nem félnék az elemektől, átkozódnék. (Szívrepesztő látvány lennének — feltételezve valakit, aki lát —: meztelen, szakállas férfi a tenger közepén, kőtalapzaton, öklét az ég felé rázza...)

De joggal ráznám. Hisz teljesen nyugodt volt a víztükör, amikor elindultam. Akkor kezdődött a cécó, amikor már vagy félóránnyira távolodtam. De akkor egyszerre akkora hullámok ágaskodtak, hogy nem láttam sem a célt, sem a partot. Amikor végre a szilárd kötőmb vízalatti, síkos oldalát érintettem, nem azt néztem: van-e fa, vagy nincsen. Talán Jónás próféta jutott eszembe. Jó ideje a száraz kőháton hevertem már, elnyúlva, mint a béka: még mindig azt vártam, egyszer csak lesüllyed az egész, és engem magával sodor a cet gyomrába zúduló vízszög. Csak amikor némiképp kipihentem magam, és fel tudtam egyenesedni, anélkül, hogy a térdeim összeverődnének: akkor láttam, hogy vágyaim szigete, az egyetlen fával, még igencsak odébb van. Nem oda érkeztem, ahová indultam. Talán félúton lehetek...

Azért az első percekben mégis büszkeség töltött el. Úgy éreztem, elmondhatom, amit nem mindenki mondhat el, aki ilyen vagy olyan drága motorral vagy vitorlával az enyémnél kétségkívül pompázatosabb szigetekre hajózik. Én egyedül, a magam erejéből jutottam ide. (No de az én helyzetemben tett ostobaság minden dicsekvő szó. Annak magyarázatára kell szorítkoznom, hogyan ragadtam a zátonyon.) Eleinte még azt mérlegeltem, nekivágjak-e még egyszer fügefás (vagy olajfás) céloknak, vagy visszatérjek a népesebb partokra. Visszavonulnom is nehéz volt, meg messzebb szakadnom is az emberlakta vi-

lágtól. Úgy határoztam, semerre sem mozdulok, ameddig a magam szigetét körbe nem jártam.

Megelégedésemre semmi nyomát nem találtam, hogy valaha is járt volna már itt ember. Úgy látszik, a tehetősebbek jachtjai nem vetődnek erre. Rög-tön gondolhattam volna, hogy ez aligha véletlen. Hisz nincs a szigeten egyetlen fa, fűszál vagy bokr. Azt nem tudhatja senki látatlanban, hogy az egyik hasadék felső harmadába nem futnak föl a hullámok, és ez a rész délben éppen árnyékban van. Ennek köszönhetem, hogy még nem száradtam ki, mint ezek a kagylók és csigák. No meg annak a néhány liternyi esővíznek, amennyi egy régebbi zivatar után ittrekedt. (Kevesen tudják, hogy a természetes mészkőteknőben tárolt esővíz — cseppnyi tengervízzel ízesítve — felséges ital. Különösen annak, aki hosszabb idő óta akarva sem jut máshoz.)

Meg kell jegyezmem — anélkül, hogy bárkit, bármire rá akarnék beszélni —, nekem az itteni körülmények azért sem okozhattak különösebb megrázkódtatást, mert már eddigi életem során is tudatosan formáltam az igényeimet. (Különösen, amióta beleláltam, hogyan formálgatják az emberek igényeit.) Alkoholt mindig is csak alkalmoszerűen fogyasztottam. Az utóbbi években egyre ritkábban. Ahogy az alkalmak fogyatkoznak. Az úgynevezett „üditő” italokról pedig megvan a többszörösen megalapozott véleményem. Mennél többet iszik belőlük az ember, annál szomjasabb lesz. Ez már csak árujellegükből is következik. Engem ne vezessenek a zsebemnél fogva!... Lehet, hogy ez csak olyan rigolya, mint amikor a gyerek nem azt kapja karácsonyra, amit várt, és mindent eldobál a keze ügyéből; de én ezekre a dolgokra talán kissé érzékenyebb vagyok. Valószínűleg, mert egy-két évet a reklámszakmában töltöttem...

Sokat gondolkodtam, miért szeretem szinte kamaszos rajongással a tengert. Talán, mert bármely pontját, bármely órában a magaménak érezhetem. (Hazámban a magunk tengerének nevezünk egy tavat, melynek partjából egy arasznyit sem közelíthetünk meg ismeretség vagy belépőjegy nélkül.) A tenger minden gyermekkori eszményemet megtestesíti. A tenger szabad, a tenger közős, a tenger tiszta, a tenger mindig mozog, az apályt dagály követi, és éghajlata mérsékelt. Amikor először megpillantottam a hegytetőről — egész napos, izzasztó utazás után — a távoli páras-kék hullámmezőt, úgy éreztem: életem csúcsára jutottam. Amikor először merültem az eszmetiszta vízbe, szerettem volna hallá változni, hogy szívhasam magamba, áramoltassam keresztül magamon ezt az újjászülő közeget. Szent János rontotta el. Ha ő annak idején nem holmi folyóvízbe mártogatja a híveit, ma a földön csupa bölcs, derűs és öntudatos isten járkál. Ehelyett kétezer éven át alázatra tanították az emberiséget, amiből egyenesen következik, hogy a jó tanulók a rossz tanulók szolgálai lettek.

Aki eddigi hasonlataimat követni tudta, talán nem ért félre, ha azt írom, hogy víz és tengervíz olyan két fogalom, mint ország és mennyország. Ezzel csak azt szeretném kifejezni, hogy a tengervízben istennek érzem magam. Legálábbis... De nem! Nem adtam még fel a reményt, hogy mostani száműzetésemről egyszer majd mint derűs kalandról fogok mesélni. Hogy miben hiszek? Nem tudom. Már minden ésszerű reményem szertefoszlott. Talán csak az az elvont hit éltet, ami mindenféle istenhítből, az isten távozása után is megmarad. Mérnökemberben különösképp...

De most túlzott fényűzés lenne általánosságokról beszélnem. Önmagamról kell. Meg a tengerről. Ha erőt akarok meríteni, mindenhatóságom emlékeit kell idéznem. Azt a napot, amikor beborult az ég fölöttem, és csontsajogtató szél kergette a hullámokat, én meg néhány óra múltán kétszáz kilométerrel délebbre érintetlen nyárban nyújtóztam el a minden eddig látottnál kékebb öbölben. Azóta titkos, alantas és emésztő szerelemben élünk. Legalábbis, ami engem illet. Munkáltatóm, szülőhazám és önmagam előtt takargatom, hogy

valódi életem ez a két hét; és csupán szolgája ennek az az ötven, amit sóvárgó várakozásban töltök, és komor erőfeszítésben, hogy az újabb együttlétet elnyerhessem. (Hé, Közönyös! Kell ennél forróbb szerelmi vallomás?!)

Imádom. Bár egyszer már csúnyán megcsalt. (Lám csak, rátértem a szerelmi hasonlatokra? Hány napja is élhetek már itt?) Költőnk villan eszembe. Nem értem, hogyan érezhette a szabadságot és a szerelmet két külön fogalomnak. Rég tudtam, hogy a szerelmi vágy erőnlét kérdése; nemrég tapasztaltam, hogy a szabadságvágy hasonlóképpen. De hát az én erőm rohamosan fogy!... Talán a közelgő vég érzetében akar a szervezet mindent bepótolni?... Maradjunk a költészetnél. A költő nem ismerte a tengert... Ha akkor élek, és épp a reklámszakmában vagyok, aligha úszom meg valami szlogen nélkül... „Őn nem áldoz fel semmit sem, ha szabadságát, szerelmével együtt, velünk tölti a tengeren...”

Lassan, nehézkesen rovom soraimat, ezért önkéntelenül vissza-visszaolvasom egy-egy mondatomat. Tűz a nap a fejemre, mert nem kucoroghatok állandóan a hasadéokban, meg éhezem is napok óta, de személyiségem még nem bomlott fel. A reklámfőnök is, meg a mérnök is én voltam. Meg a műszaki fordító is én vagyok... (ha beszélhetek még magamról jelen időben...) Az az igazság, hogy amikor a harmadik olyan vízparti lejtőt parcellázták fel, ahová én közösségi üdülőtelepet terveztem, egy kissé elvesztettem a humoromat. Amikor újra megtaláltam — higgadt, fehérköpenyes férfiak és nők jóvoltából —, az már nem ugyanaz a humor volt. De a kollégáim azt mondták, hogy ez az igazi. Ekkoriban jött divatba — mint humorforrás — a névmások összecserélése, a nyereség és veszteség fogalmainak fordított használata, baklövészeknek eredményekként való, valamint sikereknek bosszúságokkénti előadása. Műszaki körökben akkortájt minden ismertebb ipari téma meghozta a maga humorgyümölcsét. Így került terítékre az a reklámszöveg-pályázat is. Mondtuk a blödebbnél blödebb változatokat, és röhögtünk. Aztán a legabszurdabbakat összeírtuk, és beküldtük a pályázatra. Valahogyan az én egyik kínrímem elvitte a pálmát. Aztán rábeszéltek... Ennyit a költészetről. Maradjunk inkább a szerelemnél. Ott tartottam, hogy megcsalt. Ki ne omlana össze, ha a kedves, akit az eszményi tisztaság képzeteivel ruháztunk fel (én a tengervízből, úszás közben, apró kortyonként, lassan, ízlelgetve, de inni tudtam!), egyszerűen csak ez az eszményi tisztaság sok-sok idegen szennyétől tisztátalannak mutatkozik...

Azóta jobban értem már, hogy az élet tőlünk függetlenül létezik. Akkor még fiatalabb voltam. Jobban éltek bennem mindenhatóságom emléknymai. Sátrát is könnyebben bontottam-vertem. Épp egy levendulaillatú sziget szikláin hevertem. Ha bőröm megelégette a bizsergető napsugarakat, belebelemérültem a hullámokba. Már-már azon voltam, csukott szemmel zuhanok a simogató ölelésbe. (Úgy látszik, minden szerelem megtermi a maga kis pikáns, élvezetfokozó fogásait.) Szerencsémre ugrás előtt önkéntelenül mégis magam alá néztem. A hullámok üszkös szemetet csapkodtak a szikla lábaihoz; ahogy pedig távolabbra néztem, végtelennek látszott a szemétáradat. Ilyen lehet a kígyószemigézet. Iszonyodom, de elszakítani sem tudom tekintetem a látványtól. És a megperzselt szemét csak egyre árad, mintha újabb Trója, perzsa hajóhad, vagy a legújabb holland fűszerszállítmány pusztult volna el a komor hullámok eredetvidékén.

Elegem volt. Napok múltán is, más szigeteken, csak gyanakvással tudtam a vízbe ereszkedni. Hasonló, sötét áradatot nem láttam többé, de attól fogva élesebb a szemem minden egyébre. Azóta, ha sok embert látok a köveken, vagy valamelyik parti városban, a sétányon, az utcákon, az üzletekben... Ha táskában, lábában, ölben, kartonban, kézben cipelik a zabálni, szlopálni, füstölnivalót... Hogy az utakról a szakadékokba, a sziklákról, a hajókról a vízbe dobálják a dobozokat, palackokat, zacskókat és flakonokat... Már repked a

tekintetem, merre menekülhetnék, hol találhatnék még szűz, vagy legalább a szemem láttára gyalázottnál szűzebb partokat...

Az idei nyáron már csak a legeldugottabb szigeteken leltem valamicske — átmeneti — nyugalmat. Legalább a legkényelmesebb emberfajta megkímél itt. (Az akadályok szerencsére széjjelosztják az embereket.) Némelyik egyenesen az ökröt juttatja eszembe. Lustán dobálja hatalmas csontjait, fogai állandóan örölnék, tekintete kifejezéstelen, és ahol épp rájön, ott emeli meg a farkát.

Szerettem én az Embert. Később az embereket is. A kényelemnek sem vagyok ostorozója. Magam sem állok, hogyha ülhetek, és nem ülök, hogyha heverészhetek. De inkább csigává változom, mintsem bármely végtagom embertársam szájába dugjam; vakonddá, mintsem a másik pokrócára lépjek... Ma már nem szeretjük az Embert. De még nem is tiszteljük. Helyesebben, nem is az Embert, hanem az embereket. Én a magam részéről legalább megkísérelem nem zavarni a köreiket, amelyeket a homokba rajzolnak...

Ezért váltam meg a reklámszakmától is. Saját elhatározásomból. Mert amikor az a botrány kirobbant, nem engem marasztaltak el, hanem az okosokat. Mindenki azt mondta, bolond vagyok. Túlzott konzekvenciát vontam le a dologból. Talán igazuk van. Az ő gondolkodásuk szerint. Hiszen én csak azt szedtem versbe, amit az okosoknak kellett tudniuk. Azaz, hogy a mi árunk miért pontosan kétszer olyan jó, mint a konkurrenciáé. Mindenkinek igaza van. De én talán egy kissé jobban a dolgok mélyére nézek. Beláttam, hogy a reklámszakma nem nekem való. Akárcsak az idegen nyelvű gyártmányismertetések szolgái fordítása, amiből az utóbbi időkben élek. Inkább tervezek akkor közösségi üdülőtelepeket! Akkor is, ha közben még a vasúti talpfák között is felparcellázzák...

Csak hogy egyelőre itt ülök ezen a szigeten, amely a térképen sincs rajta, mert lakatlan, mert jelentéktelen pont a tenger közepén. Vagy nem közepén. Mert nem egyéb, mint alig a vízszint fölé emelkedő zátony. Még alakja sincs, mert apály és dagály nap mint nap a meduza (vagy amőba) minden lehetséges formájára alakítja...

Egyre erősebb a sejtésem, hogy baj lesz. Leírhatatlanul kívánczom vissza a kontinensre. Vagy legalább arra a lakott szigetre, ahol utoljára vettem és ettem kenyeret. De reménységem egyre fogyatkozik, mert egyre kevesebb erőt érzek karomban és apadt lábizmaimban, hogy a magányos utat visszafelé is megtegyem. Néha feltűnnek jachtok, vitorlások, motorcsónakok és gumitutajok, de hiába adok jelzéseket, rögtön távolodni kezdenek, amint észrevesznek. Már tudom, hogy ez nem időközben kinőtt torzonborz szakállam, vagy ijesztő soványságom miatt van, hisz ebből a távolságból az árnyalatok elmosódnak. (Örülhetek, hogy a hulladéktárgyak nem fordulnak vissza, ha már egyszer a hullámok erre terelik őket. Most a műanyag zacskók és flakonok jelentik az utolsó szalmaszálat...) Azt is tudom már, hogy az emberek nem kegyetlen kárörömből, nem is bamba közönyösségből hagynak magamra. Ahogyan eleinte hittem. Csak úgy tartják: a hajótörések ideje elmúlt. Ha valaki egy lakatlan szigeten kötött ki (ehhez bárkinek joga van), akkor nyilvánvalóan megvolt hozzá az alkalmas eszköze is. Mint ahogyan nyilvánvalóan ahhoz is megvan, hogy tetszés szerinti módon és időben visszatérjen bővebb javaihoz

..... én is
..... talán, ha
.....

Mert ki lehet?

a tenger arca előtt öltözöm
az ég homloka előtt öltözöm
tükör arcodba arcom tükrözöm
tükör arcodból arcom visszanéz
— mintha nem volnék belédöltözöm

enyéim elvesztek hát elveszem
ujjaidat s kesztyűként fölveszem
forró kezed kezemként fölveszem
integetek a keziddel nekem

— öltözz csak öltözz szerelem —

útban elkoptak bolygó lábaim
recsegnek törnek fájó lábaim
átszúrják bőröm szörnyű csontjaim
eléled vánszorgok lábam csonkjain

fénylik a tenger szörnyűségesen
dördül az ég míg lábad elveszem
szép lábadat lábamként fölveszem
— táncolok benne — benned és veled
— mintha száz ördög táncoltatna meg
jó vér serkenjen pórusaidon
annak ki így szeret nincs irgalom
annak ki így táncol nincs kegyelem
letérdelhet a Térben mégisincs kegyelem
véröntözött csizmánk a szerelem
öltözz csak öltözz
és légy mezítelen

így most megtörtént láttál láttalak
szemed örvénye végleg elragad
szemhéjad beföd s megmosdat a könny
forgok tisztán a szivárványkörön

rám nézel velem azt kérded ki ez
rámpillantok s én is ezt kérdezem

mert ki lehet e láb nélküli láb
mert ki lehet e kéz nélküli kéz
mert ki lehet e szem nélküli szem

*csak a változó csak az áldozó
csak az önmagát magára-hagyó
csak az atomig-rezgő rejtelem
csak a fényem-fényednek-fénye
fényesség*

*csak a beteljesülésbe
költöző szerelem*

Fehérfehér

*hóvirág-vers a papíron
mintha tél lenne mintha hó
érte nyúlok de nem birom
kitépni a fehér alól*

*mintha tél lenne mintha hó
vers-hóvirág röpös szírom
szírom-vers annyira fehér hogy
csak szóval szóval mondhatom*

*annyira fehér már zene
s annyira zene hogy a fül
süket már rezgéseire
— te hallod csak te egyedül*

PINTÉR LAJOS

Herder úr epeíz pohara

*Mi ez a kéz a torkomon?
Torkot szorító vaskezek.
Mellekre szívható világ:
gondolom, egyszer kinnrekedsz.*

*Ti kerekedő kék egek,
kék sapkák a diák-föld fején,
ti selyemszálú kék kódók:
kendők a füvek vállain —*

*ti kerekedő kék egek,
ti elguruló diák-sapkák,
ti selyemszálú kék kódók:
kasza alá dőltek le majd.*

De most még rajtam átvonul,
ha Délre élszáll, a madár,
fecske-fark keresztje torkomon,
reinkarnálva: szent Balázs.

De most még rajtam átvonul,
átáramol minden folyó,
az ó-Duna és a kamasz-Olt
békétlenül csak fölsikolt.

De most még rajtam átvonul
Tu Fu és Geoffrey Chaucer mester —
verssort, mint pohár pálinkát
hogyan melegítsen, úgy iszok.

S a filozófus Herder úr
azt hiszi: könyvét olvasom!
Könyvét pohár vízként iszom,
bár oly keserű, mint az epe.

Mi ez a kéz a torkomon?
S a szájon? Szájütő és vérköptető.
Mennyi pohár áll: hörpintetlen,
mennyi könyv, port dönteni róla —

Holt maszk mögül az örök arc
újra és újra fölmerül —, átevez
századok ködén porfuvintó száj,
szomjas torok, eljövendő fekete szempár!

Az é n a k k o r már csendesül,
— látod: két szó itt tárnamély —
a mellre szívható világ
kinnrekedt hideg füstje száll.

A Lumier-féle mozi
téli birsalma illatú,
leple alatt kézbe veszed
lányok birsalma melleit, ó.

Filmje vásznán térdére hull
homlokcsillagon ütött csikó,
arcára hull a nembeli ember,
kialszik házfalból a tűz,

— a történelem mozivásznán
csontváz-ország filmje pereg:
nyelv nő kitépett nyelv helyén,
fül nő, bár őse ólomnak öntőedény —

s földereng jövendő idő,
amikor nemcsak az a fal, házfal,
a t ű zfal omlik le, hanem
leomlik ez a nyelv, porlad a szó.

De előbb rajtunk átvonul,
ha Délre elszáll, a madár.
Fecske-farkával torkomra csap,
reinkarnálva: szent Balázs.

De most még rajtam átvonul,
átáramol a szerelem,
sőt Szerelemből tengercsepp
poharam partján körbefut.

Barátném, a *dé l i r e d e t o u c h e r*
tán még a pólyával oldódott rólam,
álmomat hát Ön édesítse:
döntse föl epeíz poharamat!

DOBOZI ESZTER

Való és vigasz

Mi átallopunk a hantokon
miket a jószág rakott körénk
és megérkezünk e tiszta hideg síkra
hol ész s értelem igazít
bennünket sorba-rendbe
lépéseink alatt fű nem
hajolgat földig
már a kövecses talaj sem
bizonyosság
csak amíg régi kaszálók illata
átjár fáradt agyunkon
a fűregyikok futása
ott él csukott
szemünkben — csak ez a biztos
az anyag is úgy porlad
szét kisimult tenyerünkben
s úgy hull ki az ujjak
közötti résen

hogy észre se vesszük
már a semmit becézzük istenünknek
és lelünk avas falak közé
kívánczik álmodni valót
s vigaszt
e nagy anyátlan-apátlanságban

Fejem fölött a kezdődő holddal

Három egymás mellé állított
széken elalszom
ott hol e ház lakói
máskor a szennyesüket mossák
közben a falak elvesztik fehérségüket
és csak a forró radiátor
meg a kinti ajtócsapások
emlékeztetnek valahogy
az emberiségre mikor
e tudatosan kiválasztott helyen
e tökéletességig fokozott magányban
itt az alkony alján
fejem fölött a kezdődő holddal
ébredek és latolgom a halált

Őrzők és utódok

havas ág-karok tekerőznek
szép természet adta rácsokat
szülünk alája markos fiúgyermeket
állni ág-rácsok élete:
százados faként
örködni pár hullott termés fölött
járkálni szélverte sarkokon
méternyi oda-vissza
mint amaz őrzők
hajladoznak nagy sulyok alatt:
nehéz nékik a télnak öltött
nagykabát
válluk is görnyed s közben
foguk résein vagy szájuk sarkában
kihajt szirmosodik a félelem

POMOGÁTS BÉLA

Szárnyas csikó

JUHÁSZ FERENC KÖLTŐI INDULÁSA

Majd három évtizede, 1949-ben egyszerű külsejű versfüzet jelent meg a Franklin Könyvkiadó Nemzeti Vállalat betűivel: Juhász Ferenc *Szárnyas csikó* című első kötete. A vékonyka füzet, a barnás papír, az egyszerű szedéstükör az éppenhogy talpára állott ország általános szegénységének jele volt; a könyv fedelének élénksárga színe a derűt fejezte ki. Várakozás izzott a levegőben, a történelmi újrakezdés mindent átható lendülete adott szárnyat a hitnek, még zúgtak a „fényes szellők”, és csak a beavatottak szűkebb körében rémlett fel mindaz, ami azután a törvénysértésekkel, a hamis perekkel, a hatalmi önkénnyel hamarosan bekövetkezett. A „fényes szellők” költőnemzedéke a mindennapok forradalmának lázában élt, lelkes egyetértéssel figyelte a gyorsan változó idők eseményeit, tettekre készülődött, egy minden addiginál hatalmasabb átalakulás harcosának tudta magát. Közéjük: a fiatal Nagy László, Simon István, Darázs Endre, Tóth Gyula közé tartozott a sáfránysárga füzet költője is: a huszonegy éves Juhász Ferenc.

Nem volt már ismeretlen az irodalmi életben, 1947 decemberében Kulcsár Adorján jóvoltából jelent meg két verse az Egyetemi Nyomda Diárium című folyóiratában: az *Arany* és az *Ezüst*. Két vers, amely már akkor megmutatta az igaz költői személyiség vízjelét. Holott e személyiség még csak alakult, sorsát és formáját kereste. Juhász Ferenc belső nyugtalanságok között hányódott, önmagát próbálta megtalálni, felépíteni. A biai gyermekévek elemi derűjét régen szédülták a kamaszkori tépelődések, a korán szerzett társadalmi tapasztalatok, a háborús félelmek. Bicskére járt polgári iskolába, majd a fővárosban a Márvány utcai kereskedelmibe. Diákkorát kettévágta a háború, 1944 vészterhes őszén, a nyilas hatalomátvétel után őt is katonának vonultatták be, sikerült megszöknie. Otthon bujkálva érte meg a felszabadulást. 1945 tavaszán folytatta tanulmányait, 1946-ban tett érettségi vizsgát, 1948-ban került végleg Budapestre, mint a József Attila Népi Kollégium növendéke. Nem minden küzdelem és belső forrongás nélkül teltek az évek. Juhász Ferencnek mindenekelőtt el kellett szakadnia szülőfalujától, ahol otthon volt, mégis idegenül érezte magát. Csak később, évtizedek múltán tett vallomást arról, hogy a szülőfalu nemcsak védelmező otthon volt számára, hanem bántó és megalázó sérelmek forrása is. El kellett jönnie, ki kellett szakadnia onnan, hogy megvalósíthassa igazi önmagát.

Visszatekintve érezte igazán, hogy a háborút követő néhány esztendő: 1945 és 1948 között mennyi útkereső küzdelmet rejtett, micsoda benső erjedés és vergődés kora volt. 1976-os televíziós interjújában „folyamatos szorongásról” beszélt, arról, hogy állandó félelmek, bizonytalanságok gyötörték, nem találta helyét és önmagát. A falu hagyományos rendje értelmében nem lett volna szabad kiemelkednie, legfeljebb a községházán vállalatott volna valamiféle kisebb hivatalt. A szűkebb család is ijedelemmel nézte a kitörni vágyó fiú mozdulatait. A szűk láthatár s az elvágyódás, a lehúzó súlyok s az emelő szárnyak feszült ellentéte mindenképpen szorongásos lelkiállapotot eredményezett. Kitészik ez a belső feszültség és nyugtalanság az akkori versekből is. Az *Arany* és az *Ezüst* költői zsánerképe a szegénység

fájdalmas közérzetéről árulkodik, az *Öregek* a nyomorúságba rokkant szülők szomorú sorsát panaszolja: „Apám vért köp és mosolyog, / nem ismeri a bánatot — / tüdejét köpor ette meg. / Anyám akár az őszi alkonyok”. A *hajnal fagyos rózsái nyílnak* című költemény pedig már egyszerre tanúskodik a szűkös hazai világ szorongást keltő élményeiről és az elvagyódásról, midőn a fiatal költő nyugtalanságát természeti képekbe öltözteti: „A hajnal fagyos rózsái nyílnak, / lehull a bádog hold az égről, / a kakas taréja lila láng, / vonat sípol a messzeségből. / A lovak farára dér csapódik, / ezüst bodor a lehelet, / kóró, bogáncs lehajtja fejét, / meghalni készül s megremeg (...) A villanydróton fecskecsorda. / Most hirtelen magasba röppen. / Cineg a drót, mi lesz veled? A fecskék / örvénylenek a kék ködökben.”

A vers volt az egyetlen vigasz, egyetlen menedék. A későbbi, már idézett nyilatkozatból tudjuk, hogy Juhász Ferenc egy ládányi kéziratot hagyott maga mögött s dobott a tűz martalékául, midőn a valóságos költői induláshoz érkezett. Tóth Árpád, Kosztolányi, Illyés, Baudelaire, Verlaine, Stefan George, Rilke voltak a mesterei. Érdekes névsor, arra utal, hogy a fiatal költő semmiképpen sem csupán a népköltészet vagy a Petőfi- és Arany-örökség birtokában végezte első hangpróbáit. Gyerekként, ifjúként rengeteget olvasott, a Márvány utcai iskolában a modern francia irodalom legjobb hazai tolmácsa: Gyergyai Albert tartozott tanárai közé, s idősebb biai barátjától: a festő Hantai Simontól is rengeteget tanult. Szellemi tarisznyájában ott volt a modern világ- és magyar irodalom. A hangpróbák eredményét mégis maga mögött hagyta a tűzben, első vállalt versei: az *Arany* és az *Ezüst* már valóban az övéi voltak; azóta is velük indul minden összegyűjtött Juhász Ferenc-kötet.

A fiatalos útkeresésnek, a kamaszos szorongásnak a budapesti élet vetett véget egyszeriben, midőn a fiatal költő egy átható erejű emberi közösség: a népi kollégista mozgalom sorába került. Barátokra talált, ekkor kötött testvéri szövetséget Nagy Lászlóval és Simon Istvánnal, sorsának és költészetének „iker-csillagaival”. Ekkor találta meg feleségét, aki aztán tragikus haláláig két és fél évtizeden keresztül mindenben társa volt. Költői feladatot, emberi közösséget kapott, a versben is saját hangjára lelt, ha ez a hang fiatalosabb és egyszerűbb volt is, mint a későbbi eposzok gazdag dallamokból szőtt polifóniája. A korábbi szorongás után egyértelmű bizalom és derű szötte át költészetét. Sorra énekelte meg a korszakos történelmi átalakulás mozzanatait és célkitűzéseit. *Aranyborjú* című versében a múlt rideg törvényeit vetette el: „összetöröm a múlt bálványait. / Építő világot hirdessen a dal, / mire a munka s népem tanít!”. *Te ekével, te kalapáccsal, tollal* című versében az országépítés hatalmas feladatára figyelmeztetett: „ki ekével, ki kalapáccsal, tollal, / építse, építse, építse ezt a hazát”. A *Tíz hold föld* a földosztás új korszakot jelző élményének állított emléket, a *Dal a traktorról* az ébredezni kezdő szövetkezeti mozgalomról adott bensőséges képet, a *Parasztifjakhoz a tanulásról* az iskolapadba ülő kétkezi dolgozók ünnepi érzéséről adott számot. Volt szava más népek szabadságküzdelméről is. *Görögök* című versében a polgárháború lázában és reményében égő Görögország nehéz sorsáról beszélt, rimbaud-i színekkel mutatva be a küzdelem tragikus pillanatát: „Hellas földjén készül a szabadság, gyerekhadnagy fekszik a búzában, / oldalához öleli a puskát. / Halántékán halványkék virág van”.

Őszinte bizalom és tettvágy éltette ezeket a verseket, mégis osztoztak a korszak költészetének történelmi idillizmusában. Nemzedékéhez hasonlóan ekkor még Juhász Ferenc sem vethetett számot a nagy történelmi és társadalmi átalakulás fejlődési zavaraira, készülő zsákutcáival és torzulásaival. Ő is hitének megnyíló magaslatáról szemlélte az ország életét, s minél magasabbra hágott, annál kevésbé tűntek elő a részletek, az alant elterülő térképnyi táj nagyszerű változásokat mutatott. Akár Benjámin László híres verse, a *Tavaszi Magyarországon*, Juhász *Szárnyas csikója* is „madártávlatból” tekintett széjjel az épülő országon, változó vidéken. A szédítő magasból már csak a folyók, a hidak, a vasútvonalak látszóttak, az újjáépült ország érhálózata: „Szárnys csikóm, Pegazusom tegnap / nyihogni kezdett, (...) Hátára kaptam s szinte szédített, / ahogyan suhant, / mint csillag röpültünk a kék úron

által, / nevetve, boldogan. / Nyakához simultam, le ne hulljak, / hogy süvített a szél! / s ahogy lenéztem, szívem ragyogni kezdett, / majd meghasadt szegény. / Mint anya gondos kezétől a gyermek, / mosolygott a táj, / gyapjas fej sem sűrűbb a hajtól, mint itt / gyapottól a kopár. / Folyók kék pántlikái fölött csillogtak / tömör, nagy hidak, / s mint hálók fogták össze a tájat / a vasútvonalak...". Szerencsés pillanatban született a költemény: a táj valóban az újjáépülés szívét emelő látványt mutatta, a bizalom még töretlen lehetett, hinni lehetett abban, hogy amit a költő éberen álmodik, az valóban „megvalósul az első öt éves terv után!” A *Szárnyas csikó* s a körötte sorakozó versek nemcsak Juhász Ferenc boldog ifjúságának emlékei: egy reménykedő korszaknak és egy hittel induló ifjú nemzedék közérzetének is költői dokumentumai.

A fiatal költő nemcsak a személyes biztatást adó nagy történelmi élményeknek adott hangot, versebe foglalta a maga közvetlenebb tapasztalatát is, és talán ezek a közvetlenebb világból született költemények adják az első verseskötény legigazabb értékeit. Rajtuk is átsüt persze a történelmi újrakezdés nagyszerű élménye, a közösségi hit és bizalom. A szerelmes verseken is, amelyek egy ébredező, majd révbé jutó fiatalos szenvedély égető erejét és bensőséges melegét mutatják. A *Te gyermekaszony* és a *Minden virágok nélkül* a társadalmi átalakulás távlatába állítják a személyes jellegű emberi kapcsolatot, egyszersmind megőrzi a szerelmi érzés gyengédségét, opálos idilli fényeit. A *Szárnyas csikó* verseinek mindenképpen ez az idill a fő költői ereje: a *Mária*, az *Álmából fölsír a csecsemő*, az *Isten tehénkéje*, a *Rozika*, a *Csikóellés*, a *Dal a traktorról*, a *Gyerekkor*, a *Két öreg* című versek sorra az idillben találták meg költői természetüket és hangjukat. A fiatal költő bensőséges gyengédséggel ábrázolja a falusi életet, örökíti meg emlékeit. Verseit szeretet és részvét szövi át: ahogy a kiscsikó születéséről vagy egy gyermekét váró kicsi asszonyról beszél, az a magyar költői idill legszebb (Petőfire, Aranyra, József Attilára, Illyésre és Radnótira utaló) hagyományait követi.

Már az imént idézett névsor is sejteti, hogy Juhász Ferenc első verseskötetének idilli költőisége általában a zsánerképben, életképben ölt alakot. Gyengéd és bensőséges zsánerképeket rajzol, ebben Petőfi, a fiatal Illyés és talán mindenekelőtt József Attila voltak mesterei. A leíró-elbeszélő hang Petőfire és Illyésre utal, az ábrázolásba vegyített játékoság, csöppnyi groteszk már József Attilára. Az *Isten tehénkéje* sorait a népi betlehemezés motívumai szövik át, akárcsak József Attila *Betlehemi királyok* című versét: „Kényes csillag fényeskedik bután, / messziről jöttek a három királyok, / nevetgélnek s fejük bábján / csillog-villog aranykoronájuk. / Istállósagot hozott a János, / Miska túrócskát, kicsike lisztet, / az öreg Ábel pipára gyújt / s kék füstkarikákat pöfögtet.” Mellettük kapott bizonyára szerepet Erdélyi József példája is, amely a gyermeki emlékek új életre keltésére biztatott. Az *Ibolyaszemű*, a *Rozika* és főként a *Gyerekkor* című versek az elbeszélő-leíró költeménynek azt a változatát képviselik, amelyet Németh László, éppen Erdélyi József költészete nyomán, „emlékversnek” nevezett.

A magyar népies hagyományra utal az első verseskötet verselése és képvilága is. Juhász Ferenc a Petőfire, Illyésre, Erdélyire emlékeztető magyaros ritmusváltozatokat használja, általában rövidebb sorokat, frissen perdülő ütemeket, s csak kivételesen ad szerepet a hosszabb sorok epikus hömpölygésének (*Örömenek*, *Ballada a tizenkét rózsaszárlól*). (E hosszabb sorok talán a későbbi költői eposzok lassabb ritmusát készítik elő.) A népies hagyományokhoz igazodik a versek rímelése és strófaszerkezete is: a fiatal Juhász Ferenc kezén az asszonáncnak van igazán dalmalképző szerepe, s többnyire négysoros szakaszokba rendezi a szöveget.

Képvilága is a népi hagyományok nyomán alakul, természeti képeket használ, éber figyelemmel és fiatalos alkotó képzelettel aknázza ki a természet, a falusi táj és élet képi valóságát, anyagát. Képei érzéketeseek, szinte fogható tárgyiassággal ábrázolják a falusi élet idillikus jeleneteit: „Gyér haja kontyát babrálja / az asszony, aztán hangosan fölnevet, / széttárt, mocskos praclijukba / kanalat ad és kenyeret. / A sok cingár nyak, mint / víz fölé a rózsák / a párolgó tányérra hajol, /

illatokban fűrészi piros orrát.” Ám a látványhoz tapadó ábrázolás „megemeléséhez” is ért, mitologikus fénybe képes emelni a köznapi jelenetet: „És míg e ködben szemük csillaga / ragyog, mint tíz külön világ, / lent a levesben / úszkálnak az arany-karikák” (*Arany*). Máskor játékos-groteszk hasonlattal érzékelteti a látvány meglepő szépségét, merész lendületét: „A tintakék égbe, / mint suszterszögecske / fúródik a kemény / magasba a fecske. // Csapdok, cickan s ahogy / megvillan a teste, / elolvad, mint kézben / jégeső-szemecske” (*Fecske*). Érett költészetének képfarmáló technikája is megjelenik az első versekben, ígéretként annak a képi „forradalomnak”, amely azután az ötvenes évek közepén valóban bekövetkezik. A kozmikus és biológiai képekre gondolok. Már az *Ezüst* kozmikus távlatokba helyezi a látványt: „Az utazó csak áll a nagy hidegben, / körülötte csipás és álmos öregek. / Bajusza jégcsap, pillája ezüst / félgömb, mint másnak senkinek. / Csak áll, az állatokat nézi, / ahogy fölporzik a hó a paták alatt, / a millió bolygóval teleszórt / csillogó és véges tejutakat. / Két füle ezüst, haja is ezüsből. / A lovak sörénye, farka lobog, / bársonyos orrlíka, tompora füstöl.” Hasonló módon járnak el az *Öregek* és az *Isten tehénkéje* című versek is. A *Halak is vannak* című korai költemény pedig a biológiai érdeklődés, mégpedig jellegzetes módon a vízi világ iránt ébredt érdeklődés példáját mutatja: „Hinárnak látják már a füstöt, víznek a felhőt és eget. / Szálkavékony bordájuk ketrecében / hólyag van tüdő helyett. / Üstökük széthull, szemük kimered. / Tátogatnak az éhes porontyok, / orrlíkuk, szemük, szájuk szinte / bugyborékol s mint a pontyok / néma és riadt csordája libegnek. / Hiszen csak víz a világ! / És mint óriási buborékok / fölszállnak a házak és a fák.” A biologizmus e parányi csírájától vezet az út *A tékozló ország* és *A halottak királya* örvénylő, látomásos képsorai felé. A költői tehetség igazi természete az első hangpróbákban is, lám, megmutatkozott.

TAMÁS ATTILA

Ady-indíttatások Juhász Ferenc munkásságában

ADALÉKOK A JUHÁSZ-LÍRA FORRÁSAINAK FÖLTÉRKÉPEZÉSÉHEZ

Vannak költők, akiknek munkásságában viszonylag nehéz kimutatni az elődök példájának nyomát. Juhász Ferenc több ízben keltett meghökkenést vagy éppen megbotránkozást azzal, hogy olyan művekkel lépett a nyilvánosság elé, melyek szembeszökően eltértek az uralkodó konvencióktól, mégsem tartozik ezek közé. Ha a magyar lírában keressük meg azokat, akik elődeinek, részben tanítómestereinek is tekinthetők, akkor leginkább alighanem Vörösmarty Mihály életművében kell tájékozódunk, az ő komor — majd fonséges, majd széjjelzilálódó — látomásai, az ő eposzi bőséggel ömlő sorai adták az egyik legerősebb ösztönzést a juhászi életmű kibontakozásához. A többnyire nyíltan is megvallott elődök sorában azonban még sokan kapnak helyet: a magyarok közt a két évszázada született Csokonai Vitéz Mihálytól kezdve Petőfin és József Attilán át a Juhász Ferencet alig másfél évtizeddel megelőző Weöres Sándorig. Ebben a változatos együttesben azonban különösen fontos — Vörösmartyéval vetekedő — helyet kap századunk költőforradalmárának, Ady Endrének az életműve.

Ennek részleges vizsgálatára vállalkoznak a következő sorok.

*

Kettejük kapcsolatának a felszínen is észrevehetőek a jelei. A már bonyolult fejlődési szakaszokon túljutott fiatal költő merőben újszerűnek mutatkozó kötete, az 1955-ben megjelent *A virágok hatalma* összefoglaló önjellemzést adó verssel, a *Látomásokkal áldott életemmel* nyit.

*„Csodák, csodák és látomások,
vad újjongások zokogások...”*

— sorjáznak egymás nyomában a magas hőfokra izzított szavak, de úgy, hogy az egyszerűség vágya is hangot kapjon bennük:

*„Oszteni magamat meg mással,
nem fölperzselni a látomással.”*

Ady életének utolsó kötetét, *A halottak élént* indította így:

*„Hát ahogyan a csodák jöttek,
Úgy írtam megint ezt a könyvet.*

*Sem magamnak és se nem másnak:
Talán egy szép föltámadásnak.*

*Se nem harcnak, se nem békének:
Édes anyám halott nénjének.”*

Juhász halott apjának az alakját idézi példaként, „aki maga a tisztaság volt”, s mellé egykori, naivabb önmagát:

*„Vágytam egyszerű, tiszta hitre,
ami az embert megsegítse.”*

A halott Ady-rokon naivitása viszont gyermekmód úgy

*„...tudta, látta, vélte, hitte,
Hogy ez a világ legszebbikje.”*

Magában a látomásosságban, ősi jelképek megújítására való törekvésben már *A tékozló ország* írója és Ady közt (tehát 1954-ben) is meglátta a hasonlóság jegyeit az Ady-életmű két jeles ismerője: Hatvany Lajos és Földessy Gyula. Az érzelmi-indulati telítettségnek, a képteremtés színességének, bujaságának, a végső összefüggésekben látni akarásnak, a magyar múlt mélyrétegeivel való azonosulásnak (mely ugyanakkor nem ellentétes az egyetemességre irányulással) általában is van annyi közös vonása kettejük munkásságában, hogy föl lehessen tételezni: egymással rokon egyéniségek érelték ki ezt a két életművet. Már az 1954-es *Óda a repüléshez* című kötet halhatatlanságra vágyó királyfija is ahhoz hasonló túlérzékenységgel idegenkedett a várudvar „vihogó bandában” álló „cicomás vitézei”-nek „buja vigalmá”-tól, ahogyan korábban a Nyulak szigetének hajdanvolt Margitja borzadt a „prűszkölő kún lovak” hátán érkező „hetyke magyarok” és „hajrázó, vad, bozontos férfiak” csapatától. (A *Szent Margit legendájában*. — Ez utóbbiak világából örököltettek meg újból valamennyit a Rezi *bordal* „szűz-perzselő tobzódások”-at felidéző sorai is.) Mikor *A Mindenség szerelmét* — első, úgynevezett nagyverseinek egyikét — írja, akkor is ott van Juhász Ferenc mögött Ady példája; nem véletlen, hogy majd így kezdi egyik prózai vallomását: „Ady Endréről beszélni annyi, mint a Mindenségről beszélni”. A Szerelem is leginkább kettejük szemében nőtt kozmikus tényezővé. „Csók, amely elrendeltetett” — ezt csak Ady írhatta volna le Juhász előtt; az a költő, aki annyira rendeltetésszerűnek tudta két ember egymáshoz kapcsolódását látni, hogy a csókokról is azt mondhatta: azok az Idő elmúlt szakaszában „csattan-tanak” — szinte személytelenül. (*Meggyőrt, szomorú arcod*, illetve *Elbocsátó, szép üzenet*). Az „egymásért marakodás” ugyancsak Ady lírájában nyert Magyarországon első megfogalmazást, ő tudta két ember szerelmében nagyobb törvények beteljesül-

tét látni és láttatni — a szerelemben, mely Juhász szavai szerint is „törvénye a jövőnek, az igazi megvalósulás”. A nemzethalál látomásával birkózó Ady tudta ki-
mondani, hogy minden bűnével együtt is „ennél a... fajnál poétább faj nem élt
soha”, ő tudott arról a kötöttségéről vallani, melynek kényszerére magasba szállásai
után mindannyiszor kőként hull vissza szülőföldjének porába: „amelyből vétetett”.
Juhász annak a hitnek a hirdetésével zárja töprengését a költészet jövőjéről, hogy
„nem pusztul el... az a nép, amelyből vétetett, az a nagy-álmú és nagy szenvedésű
nép, amelyből szólnia kiválasztatott, ... nem szárad el a Ringyórobbanás világpusztító
csókjaitól az a nyelv, melyen szólnia rendeltetett.” A kiválasztottságérzés (pél-
dául „Kijelöltjei és Megjelöltjei vagyunk a jövőtlenség és a jövő magányos Fém-
csillagának, Fölkentjei a Jövő-Új-Halálnak” — *A Szent Tűzözön Éneke* soraiban)
éppúgy Ady-hagyományok továbbélése, mint általában Juhász sorsszerűség-felfogása,
„eleve-bizonyosság”-hite. (Az igazi költészet „sorsos”, ahogy Ady Endre mondaná”
— írja elméleti fejtegetéseiben is, és ő is keresi néha „a legfőbb Valaki”-t, aki
akarja a dolgok történetét — 1971. nov. 12. —, akárcsak sok versében Ady Endre.)
Az önnön énjében megvalósulóknak érzett emberi főnség nevében Ady szólt először
annyi keserű váddal az eszméit tagadó emberről, amennyivel majd Juhász Ferenc
újítja föl az ötvenes évek derekán a vádat: „romlott volt minden sejtje régen
büszke-nyomoromnak, és elárultatott az én emberségem”.

Jelképek között is vannak majdnem teljesen azonosak. Ilyen például „a nagy
Nyíl”, melyet Juhásznál a *Vers négy hangra*... képei közt találunk, s mely Adynál
többek között az *Új s új lovat* soraiban jelent meg, mintegy négy évtizeddel koráb-
ban. Babonákkal is ketten birkóztak igazában a magyar lírikusok közül. („Babonás,
végetlen éj” veszi körül Adyt a *Fekete hold éjszakáján*, „babonás, ódon vár” volt a
lelke is, „őrület éj”-en volt találkozója Gina költőjével — „babonák napja”, vagy
pontosabban: babonák éjszakája, „mikor a legnehezebb” az időpontja Juhász Ferenc
jól ismert számvetésének.) A biblikusság is kettejüknél jut igazán nagy szerephez:
a jelenések látnokainak megidézésében, a régies hangban, a nagy indulatok és a
nagy elgyöngülések megszólaltatásában. Istenes versekről is az ő életművük vizs-
gálatakor beszélhetünk a leginkább, ha az újabb magyar líra termését vizsgáljuk.
(Juhásznál: *Isten szájában, A sejtelem harangjai, A titok üttö ujjja, Akinek szívére
ráfújt az isten, Könyörgés Dögvész-Istenhez* stb.) A „szarvassá változott fiú” anyja
pedig — Juhász Ferenc egyik legkimagaslóbb alkotásának fő alakja —, aki

„nehéz haját lebontotta,
szótt abból sűrű, rengő fátlyolt,
.....
szótt súlyosan lobbanó palástot,
fekete zászlót a szélnek
a tűz-lucskos, vérszagú alkony” —

leginkább abban a titkos-varázsos asszonyban ismerhetné föl a maga elődjét, akinek

„Sötét haja szikrákat szórt,
Dió-szeme lángban égett,
Csipője ringott, a büszke
Kreol-arca vakított” —

s aki csak azért jött, hogy megszüljön a maga ugyancsak különös fiát, a „pacsirta-
álcás sirályt”. (Az *anyám és én* soraiban.) És ha Ady ezekkel a szavakkal ad for-
mát egyik alapélményének: „az Élet szent okokból élni akar” (*A Tűz márciusában*),
akkor Juhász Ferenc „a létnék mindig léteznie kell” díszítetlenebb változatában
fogalmazza újra ugyanezt a vitalizmus-mítoszt — megint csak költészetének lényegé-
ből következően.

Nem véletlenül említi maga Juhász is olyan sokszor Ady Endrét. Akkor is,

mikor elődeiről kérdezik (*A legyőzött csillagszórú bárány*), akkor is, mikor költői indulásának korszakára emlékezik (*Bajza utcai ős*) és „Politika és Szerelem” ihletéséről szól. Nem véletlenül kerül elő Ady neve talán akkor sem, mikor József Attila elhanyagolt sírjának látványa indítja Juhászt szólásra, s talán csak a *Sírni, sírni, sírni* író Ady ismerte rajta kívül a zokogásnak azt az elementáris erejét, mellyel itt *másik* példaképéhez intézett szavait zárja: „... és sírok, és sírok és sírok és csókolgatom megemészthetetlen csontjaidat”. Nem véletlenül találkozhatunk nevével akár Petőfinek az emléket idéző szavaiban, akár egy háborús Mednyánszky-kép „átírásának” alkalmával: „Ady Endre zokogása ül itt, a Vén fiú, de itt nem zúg, zuhog, árad már a nóta...”

Szükségsszerűség ismerhető hát föl abban, ha tőle indítatva alkotja meg talán legtokéletesebb íróportréját is, az *Ady Endre utolsó fényképét*:

*„Fáj az istent roncsokban látni,
a kozmosz-szívút a művén merengni...”*

Művészi tudáson kívül teljes azonosulásnak és kívülről nézve megértésnek a kettősére is szükség volt ahhoz, hogy megalkossa azt a képet, mely föltételezhetően majd Ady-szobrok ihletésébe is belejátszik. Megörökítve azt az embert, aki már harmincévesen is rokkant lábbal járónak s a halál rokonának vallotta magát, s aki mégis jelképévé tudott lenni a magát meg nem adásnak, aki a teljes összeomlás szélén, csupán hetekkel a tényleges halál előtt is még félelmetes erkölcsi tiltással tudott magasodni — ha mással nem, a maga kegyetlenül gúnyos szavaival: „és most: jöjjetek, győztesek. Üdvözet a győzőnek:”

Nem üres konvencionális ezért elmondani: Juhász Ferenc Ady-követésének, Ady-hagyományokhoz való viszonyának tárgyalása külön tanulmányt érdemelne. Olyan munkát, mely a rokonság jegyeinek pusztá számbavételén túl az újszerű értékek elemzésére éppúgy gondot fordít, mint a hatás, illetve rokonság lehetséges problematikusságának vizsgálatára. Ennek elvégzésére azonban csak nagyobb: az életmű egészét átvilágító írás lehet valóban alkalmas.

Reméljük, ezt is meghozzák a közeli évek: élő irodalmunknak olyan jelenségei kívánnak itt tárgyalást, melyek már régóta az irodalomtörténetírás feladatkörébe tartoznak.

BATA IMRE

Juhász Ferenc létlírája

Minden nagy költészet létérdekű, ám nem minden időben kérdéses a lét. Létlíráról beszélni annyi, mint a lét kérdéses voltát beismerni. A romantikus művészet fejezte ki először a létmegrendülés kollektív élményét, a keresztény világkép alapjaiban megrendültségét. A középkor utolsó századaiban kezdődött az, ami a tizenkilencedik század filozófiájában is megfogalmazódott: maguk az evidenciák rendültek meg, a keresztény világkép pillérei. A múlt századi filozófia ismeretkritikában, ontológiai kísérletekben, értékelméleti válság konstatálásában, etikai nihilizmusban jelentette be a szellem általános krízisét, s ez máig jellemzi a polgári gondolkodást, s a művészetet is. A lét — a világkép — megrendült evidenciái a művészetnek megújulást ígértek. Ott volt a kihívás: az elveszett világkép helyett újat teremteni

legyen a művész becsvágya. S ettől kezdve beszélhetni létművészetről, létlíráról. Minthogy „minden Egész eltörött”, világkép nincs többé, tehát alkotni kell. A létet — teremteni.

Juhász létlírájáról szólva legelőbb erről a teremtető indulatról kell szólni. Költészetének romantikus fogantatása, bensőséges kapcsolata a romantikusokkal ebben a teremtető indulatban jut leginkább kifejezésre. Juhász lírája is a létmegrendülés nyomata, s ebben számos nagy költővel osztozik, akik a romantikában és azután alkotják meg életművüket, de fontosabb, hogy miben különböznek. A létmegrendülés kifejezése a modern polgári lírában ismeretkritikai attitűdöt eredményez. Kántiánus magatartásra bukkanunk lépten-nyomon, mert a megrendült lét, a világkép szét-hullása magát a kifejezést is kérdésessé teszi. Babits *A lírikus epilógjában* vallja meg, hogy a mindenséget vágyta versbe venni, de még magánál többre nem jutott. Ismeretelméleti agnoszticizmus volna ez? Inkább ismeretkritikai érzékenysége. A költő létismereti általánosságban ismeretkritikai nézőpontot reprezentál, amit a lírára vonatkoztatva a költészet önvizsgálatának, önnön léte megkérdőjelezésének tekinthetünk. A megrendült, kérdésessé vált lét úgy jut kifejeződésre, mint a költészet megrendültsége és kérdésessége.

Juhász Ferenc viszont hisz a költészet teremtető erejében és hivatásában. Az ő episztemológiai álláspontja semmi kételyt nem tartalmaz. A létre vonatkozó gondolatai ontológiai összefüggést képeznek. Ő nem hezitál akörül, hogy a lét kategóriája, mint emberalkotta szellemi fogalom lehetséges-e, mert számára nem is kérdés, hogy mi volt előbb, az anyag-e vagy a szellem, az anyagi világmindenség-e vagy ennek emberalkotta kategóriája, a lét. Minden anyag, a szellem is anyag. ez az ő ismeretelméleti kiindulása, ezért a lét, mint szellemi kategória, mint emberalkotta fogalom nemcsak más, hanem azonos is az anyaggal. Az anyag az emberben alakult át szellemi minőséggé, az anyagi mindenség létmindenséggé, az ismeretelméleti sorrend tehát eldöntött, s ami az ismeretkritikus számára kiindulás és végeredmény: az anyag és szellem dualizmusa, azt Juhász a maga monista materialista ismeretelméleti felfogásában nem is látja problémának. Akkor is az ember alkotta a létet, amikor még rendíthetetlen a keresztény világkép, s benne a lét fogalma transzcendentális volt.

Juhász létkategóriája történelmi képződmény. Az ontológia történelmi folyamat tudatosulása. Gondolkodásában magában is története van a kategória kialakulásának. A lét előtt volt a halál. Juhász halálélménnyel áthatott lírája is az evidenciamegrendülés következménye. Többször is beszél róla, hogy az ő gyermekkori világában otthonos a halál. Mind a családi, mind a nagyobb közösség tudatában volt valamennyi halálritusnak, ami azt jelenti, hogy ebben a költői gyermekkorban a halál az élet természetes — természeti! — eseménye. A költő centrális élményévé azonban épp azért lett, mert az evidens halál problematikussá vált a kibontakozó lírai tudatban. A halálevidencia e megrendülése ugyancsak jellemző a világgöltészetre a romantika óta. Miért van halál? Mi a halál? — kérdezte a romantikus költő, kérdezte Juhász is, ám ő emlékezik arra az állapotra, amelyben a halál az élet természetes megnyilvánulása.

De a rítusok elvesztették nedves tartalmaikat, kiszáradtak, kiürültek, a halál természetességét másként kellett megmagyarázni. Nem félni a halált, ez a modern líra általános sugalma. Juhász ehhez azt teszi hozzá, hogy a halál nyilvánvalóságának beláthatósága azon múlik, hogy az élet folyamatosságában, állandó jelenlétében érzékeljük és szemléljük azt. A halál titok, teljes titok, de nem azért, mert halál, hanem épp azért, mert az élet változása. Az élet teljesség, valamennyi élet teljes teljesség, s benne van a halál is, a titok, a teljes titok. Halál nélkül az élet lenne halott, a halálnélküliség a teljes halál, halál nélkül a természet halott. Minden pillanatban meghalunk, mert folyton változunk. Változik az anyag. A halál ennek a változásnak az absztrakciója a tudatban; a halál a megismerés gyökere, az éntudat föltétele.

Élet és halál, a teljes teljesség és a teljes titok együtt a lét, amely az anyagban mondja ki magát. Mert élet és halál az anyagi mindenségben egymásnak nem ellen-

téte; minden élet halál, és minden halál élet, mert az anyagra csak a változás jellemző. Az élet a halál felismerésében alakul át létezéssé; létezni annyi, mint fölismerni a halált; fölismerni és beavatkozni, vagyis megismerni. A lét az ember öntudatos tevékenysége az anyagi mindenségben. Megismerési^o folyamat, időbeli történések sorozata. A lét az emberi történelem. A halál megismerése, *a halottak éposza* és *A tékozló ország* tanúsítja ezt, az első mozzanata annak a felismerésnek, hogy a létet kell a költőnek elmondania. Az ötvenes évek közepén lobbant föl ez a felismerés, Juhász ekkor fonódott teljes figyelemmel a létlírára. Tudni akarta a halált, a múlandóságot, a szerkezetbomlást, mert ott sejtette a titkot; a halál a teljes titok! Alámerült a halottak országában, ez az ő alvilágjárása. A létlíra, az összefoglalás föltétele a halottak országának megismerése; saját személyiségének belátása, a teljes teljesség és a teljes titok: az élet és halál együtthatása, egyben pedig a lét tartalmának sejtelme. A személyes történet, a *Történelem* című poémában, a személyen túli, közösségi történet pedig a *Halottak királyában* bontakozik ki. Juhász létkategóriája léttörténetként adja ki magát ezekben a művekben, amivel bizonyosságot nyerünk afelől, hogy ez a fogalom Juhásznál ontológiai és nem ismeretelméleti tartalmú kategória.

Juhász kísérlete a lét ontologikus megragadására az époszforma kialakulását eredményezi. Maga azt mondja erről a formáról, hogy az nem epika, mégha epikai mozzanatok föl is lelhetők benne, hanem lírai kifejezés. El kellett mondania nyomorát, szegényét, depresszióját, e depresszió történetét, hogy egyetemestudatú, világ-egyetem-tudatú költészetet, létlírárt alkossön. Nemcsak az embert, az emberlétet, hanem a lét egyetemességét is szerette, s e tágasságban a halál nem egyszerűen az élet következetesen szükséges része, hanem az anyag változása. A mindenséget a dolgok végtelen halmazának, szövevényének érzékelté; úgy látta, hogy a lét ebben a szövevényben mondja ki magát, hogy az emberlét szükségképp az ember alkotása. Alkotása, mert csak az ember tudja a mindenségben a halált; a haláltudat a személyes lét bizonyossága, a múlandóság tudata a lét érdemének és értelmének az ára.

Mindezt a lét teremtett mindenség, a szóban teremtve létköltészet. És Juhásznak vannak olyan művei, amik ezt a létköltészetet definiálják. Ilyen a már említett *Történelem*, amely a *Halottak királyának*, e roppant époszpalotának az előcsarnoka. Mikor született, még csak töredékes expozíciójával jelentette magát a *Halottak királyá*. Csak a „hat angyalal tündöklő éposztöredék” létezett, az époszpalota tizenegynéhány kezdő strófája. A *Történelem* szerzője azonban tudja az egészét, mert kész az már, de a depresszió képtelenné teszi lejegyzését. A költői terv azonban oly részletes, a lírai gondolkodás módja annyira biztos, kialakult, hogy a mű már leírása előtt realitás a költő emlékezetében. Ez általában is jellemző Juhász alkotó módjára.

Közös motívumai vannak a két műnek, majd azonos a szerkezeti tagoltság bennük. Virrasztja magát a *Történelem* hőse, virraszt majd a király is az époszpalotában, tengeren hánykolódó lélekvesztőjében. Ki kell kapaszkodni a depresszióból, ez is mindkét mű akarata. Mert a költő nem született némaságra. A csöndből — a magányból — kitörni annyi, mint létet teremteni. Juhász verse létbeszéd, a kezdet szóarádása. A tűnődésállapot kifejezése e beszéd első fázisa. Az expozíció, amelyben természetesen ígérkezik minden, ami a kibonyolításban alakot vesz majd, s benne van az előzmény is. A tűnődés a depresszióban kezdődik. A virrasztás a „nem tudok aludni” állapotából alakul ki. A minden mindegy állapot, a közöny, a mohás kömindenség, a dinoszauruszi, a tyrannoszauruszi dimenzió fordul át tűnődésbe. Mert az ősvilági lényeket hogy is érdekelné az Árpád-ház, közte Béla, a negyedik, a halottak király? De a virrasztásban fölsejlő múlt valamennyi múlt, az ősvilági történet is ott remeg a tűnődőben. Csak olyan erő képes fordítani az állapotot, amely az ősvilágot is megrendítheti. A halálpótlás hozza a megrendülés okát. A holtak látványán remeg a kötekintet, s most abban először életet a kristályba dermedt szív. A haláltudat rettentő föl a közömbös anyagot, csigázza odáig, hogy kimondható legyen: „az élettől nem menekszem.”

Hajnalodik itt is, mint majd a *Halottak királyá* csónakja fölött. De még éjszaka

van, a virrasztó mereng, de tűnődése bensőségében hatalmas mozgalom hánykolódik. Mire a hajnal rózsállik, elcsitul a benső hánykolódása, s megszületik a döntés:

*Újra kell szülni a szavakat,
a csönd-árnyékú szavakat, a halál-árnyékú szavakat,
az emberiség-szavakat, a világ-gyönyör szavakat,
a lehetetlen-szavakat, elmondhatatlan-szavakat,
a mindenség-embrió szavakat, halálvirág-szavakat!*

A fegyvereket adjuk el ócskavasnak!

Medve-isten mondj egy jó szót a csuvasnak.

Igen, a szavak! Mert miből lehet költészetet csinálni? — kérdezi Juhász, s habozás nélkül vágja rá: Szavakból! A szó a költészet alapegysége. S ez állítás mögött egész gondolkodásmód, összetett gondolatmenetek láncá rejteződik. A létlíra nyelv-filozófiája.

A lét — mondja Juhász — dologi formákban jelentkezik. A dologi formák ideája vagy tartama lényegében maga is dologi forma: a nyelv. A nyelv egyenértékű a dologi valósággal, maga is dologi valóság. A lét és a nyelv egybevág, a lét és a nyelv egyaránt az ember jellemzője, az ember történeti kifejlődésének folyamata. Az általunk ismert világmindenség minden lénye, alakzata, állapota dologi formák hal-maza, egyedülsege, erője. Az emberi agyvelő munkájával és szervezete szerkezeteivel értelmessé tette az ember számára a világot vagy a valóságot. Lét nincsen önmagában, az anyag megjelenési formája, az anyag embernek való, ember által alkotott tagoltsága. A lét az ember alakító tevékenységének a műve az anyagban, s éppígy a nyelv elemei, a szavak is dologi formák, amik a dolog ideájának, tartamának, az anyagban a létszerűnek dologi alakot kölcsönöznek. A dolog létszerűségében már alak, forma, egyedültség, erő, s a szó, mint dolog valamennyit magába tudja szívni. A nyelv eszerint a lét lenyomata, megkettőzése. A lét az emberi világ-mindenség elemi sokasága, a nyelv pedig ezen elemi sokaság folytatódása a szavakban.

Érdemes itt megjegyezni, hogy az ismeretkritikai hangoltságú lírával párhuzamos ismeretkritikai alapon álló nyelvfilozófia a nyelvet olyan véges elemű sokaságnak veszi, amelynek szerkezeti tagoltsága végtelenül variálissá teszi a közlést. A strukturalizmus a nyelvet inkább szerveződésében, szerkezeti tagolásában látja; Juhász létontológiája a nyelvet, mint a romantikusok, ismét természeti képződményként vizsgálja, s nem annyira szerkezeti mivoltában, mint inkább természeti létében, szavainak sokaságában szemléli.

Másik gondolatmenetében Juhász a haza és költő kapcsolatáról elmélkedik. Itt azt mondja, hogy a haza: a Szó. Mert a szavakban megvalósult teremtés a megvalósult lét. Mert nemcsak a haza, a természet is attól van, hogy megnevezzük. Mert szó nélkül a lét egyre kuszább és értelmetlenebb. Nem a dolgok sugározzák ugyanis a szavakat, a megnevezéseket, hanem fordítva, a szavak, a megnevezések teremtik a dolgokat, amik a számunkra való mindenséget jelentik, tehát közvetlenül létszerűek. Ember nélkül a szó nélküli természet, a beszélni nem tudó természet Örökös Ragyogó Homály. Viszont a szavak megidézik a létet; a lét az ember szavaival, a nyelv szavaival lesz az Ige megtestesülése. A szavakat természetesen a dolgok akarták. De szava csak az embernek van, merthogy az ő öntudatos beavatkozása által lett az anyagi mindenségből létállapot-folyamat. Lét és Akarat az emberi jelenség kitüntető megnyilvánulása, s mindkettő a szavakban, a nyelvben manifestált. Az ember valamennyi kezdeménye — nyelvre fordítható! A szót ilyképp semmi nem pótolhatja. Az ember ha marad, a szó is megmarad, vagyis megmarad a nyelv. Hogy a nyelvek szavai különböznek? Hogy ugyanarra a dologra annyi szó kerül, ahány a nyelv? Ez a nyelv ősiségének, a lét beláthatatlan múltjának az igazolása. Az időben a dolgok változnak, a nyelv elemei, a szavak is változnak. A szó generálisan és eredendően emberi jellemző, s a költő dolga épp ennek a szónak a tudatosítása. A szó a legtöbb, amit megvalósított a mindenség teremtő akarata; a

legtöbb a szavak virágzó életfája. S ebből már könnyen meg lehet érteni Juhász egy másik nagy versét, *A virágok hatalmát*, amelyben felsoroltatik a rengeteg virág-név, a magyar flóra szinte valamennyi virága.

Ahol a szavak a megnevezésben tündöklenek, ott a nyelv eredeti, természeti energiája nyilvánul meg. A szó Juhász költői gondolkodásában ebben a kizárólagos helyzetben van, arra való, hogy a dolgokat megnevezve fölépítsük a mindenséget. A szónak visszaadni (vagy visszakívanni) ezt a pozícióját, visszaadni neki a megnevezéserőt, hinni a szóban mint világteremtő erőben, mindez azt teszi, hogy Juhász számára a lét kezdeti állapotot jelent. Többször is úgy definiálja ő a jelent, énjét, mint múltat és jövőt. Múltjában a kezdetet idézi föl, mert a jelen e kezdettel analóg, így a jövő. Soha még múlt nem mutatta annyira a jelent valami kezdetének, jövővel terhesnek, mint Juhász világérzékelésében.

Erre vall — hogy visszatérjünk a *Történelem*hez — az is, ahogy a verset váratlanul megfordítja. Az „Óriás Kőfa-ősvilág”-ot, az öntudatlan — még léttelen — állapotot átjuttatja a társadalom egy meghatározott idejébe:

*Apám kőműves volt,
Ő volt a hajnal, a nappal, az alkony és az éj.
Mellkasában elrothadt Magyarország.*

— — — — —
*Engem az ország már apámban meglopott.
Már nagyapámban, már őseimben.*

És ez a hontalan egyszerre megpillantja hazáját. S a haza a földgolyó: az emberiség hazája: A Föld az „Emberiség suhanó csillag-temetője”.

Ez is Juhász létlírájának ontologikus jellegét fejezi ki. Az emberiségben gondolkodás, s ami ugyanaz, az emberiség földgolyóhoz ragasztottsága. Az ember „Földgolyóra ítélten él a világegyetemben”. Természettudományi tapasztalatok bizonyítják, s a költő kijelenti: Maga is hajlik erre a felfogásra. Ezzel a mitológikus eredetű Végzet-érzésnek új értelmet, új távlatot ad. Halandóságunk: az anyag változásának kiszolgáltatottságunk, emberiségmagányunk: földreitélttségünk nyilvánvalóvá teszi a lét, a létezés értelmét. Amit a világmindenségből halálunk és végzetünk tudatában magunkévá tettünk és még tehetünk, örömet, szépséget, harmóniát teremthetünk vele az anyagban; mert benne vagyunk az anyagi világmindenségben. Ezzel a lét elvesztette transzcendentális jellegét, de megnyerte értelmét. A rengeteg múlt végül fölhalmozza a jövőt. A jelen határon van, s e határ a felismerés, hogy az emberiség Végzete maga is anyagi realitás, földhöz ragasztottságunk, emberiségmagányunk a létet, ezt az ember által teremtett összefüggést az anyagi világmindenség egy meghatározott alakjává teszi, s ilyen minőségében annak anyagi képződménye, sajátos alakulata. Része is, de foglalata is.

Átváltozás tanúi vagyunk Juhász létlírájában, s e létlírák kialakító költői gondolkodásban. A múlt: a széttört, elveszett világkép a földet tette a világmindenség közepére. A keresztény világkép ptolemaiosi szerkezet volt. Juhász visszaszerzi a föld jogát a középhez a kopernikusi szerkezet viszonyossága közepette. Lehet a földgolyó porszem a mindenségben, mint ahogy az, de a földgolyóra ragasztott emberi lénynek tudata van, s benne megismélődhetik az anyagi mindenség, s az így támadt képzetkomplexus távlata a földgolyót rögzíti középre. Az ember léttudata e földhözragasztottság, evilágiség jogán a mindenség földparányát avval tüntetheti ki, hogy a tudat egyetlen otthonának minősíti. Amit az ember gondol, azt ezen — csak ezen — a parányon gondolhatja. Ha pedig az ember gondolata teremti, mint ahogy a létet valóban teremti, akkor létezik egy teremtett világmindenség, amelynek központja a világmindenség földgolyóparánya.

Juhász létfogalmát a *Halottak királya* a *Történelem*be foglaltaknál sokkal részletesebben dolgozza ki. Éposz ez is, nem epika; még annyi epikai mozzanatot sem tartalmaz, mint *A tékozló ország*, holott ezt a saját arányviszonyaival meghaladja. IV. Béla sorsa, a tatárjárás még témájának is alig mondható a *Halottak királyának*,

nemhogy anyagi forrása volna. — Virraszt a király Trau vára alatt lélekvesztőjén, a part közelében. Várja a hajnalt, hogy szemügre vehesse a partot. Előtte a parti homály, mögötte a menekültek hajója, a Maradék Nép. Van ideje a várakozásban átgondolni múltat és jövőt. Tűnődése mélye olyan, mint a hánykolódó tenger. Hívja a vízmély, késztené az öngyilkosságra, mint a depresszió a költőt. De mire kivirrad, eldőlt a király sorsa. Választott. Az életet választotta. Ennyi az éposz anyaga, amelyből kivirágzik, kilombosodik a virrasztó hatalmas tagoltságú látomása.

Hat angyal áll a kristályfa alatt. A kristályfa a merengő szíve. Kopár-szív-növény, mindenségárnyú remegés. Isten szívéig nőtt és abban gyökerezett. Hat angyal áll alatta, öt a halálé, egy — a hatodik kicsi — az életé, a reményé. Az öt halálangyal, kürtjét zengeti, a kis hatodik hegedűjét húzza. A halálangyalok kürtjei, akár a végítélet harsonái, de Juhász mitológiájában nincsen végítélet. A kürtök az életangyal hegedűmuzsikáját kísérik.

Vakok az angyalok és sírnak. A virrasztó a hajnalra vár, és látni szeretne. Látni a partot, de csak az angyalokat látja. Az éjszakában nem látszik a part, de hunyt szemmel, sötétben is látni lehet a bensőt, az angyalokat a kristályfa alatt. Belső kép, misztikus látomás. Az angyalok szárnyai lebegnek, s mintha egy könyv lapjai, tele vannak írva, de képtelen a virrasztó kibetűzni a szavakat. Pedig e könyv szövege a mindenség titkait őriz. A látni tudó már csupa szem. A kétségbeesés látni akarás. Érzékelhetők a belső látomás térviszonyai is. Változó ez a tér, hol óriási kiterjedés, hol pedig oly kicsiny, hogy elfér egyetlen szívben. Lélegzik ez a tér: kiterjed és összehúzódik. Ritmusa szívdobogás.

Tűnődik, mereng a király; tűnődése tengerén hol a renyhe Ős-semmi-minden hullámoz, hol a Virágzó Megmaradás akarata sűrűdik. A halál és a remény váltakozik ebben kiterjedésben-összehúzódásban. Aki volt virágos Tavasz-Koponya lángható Zöld beteljesülés, a Föld irgalmatlan Dacos Diadala, a Termő Tiszta Föld és a Mindenség Teremtő Akarata, lett Halál-kő Kristályszikla, Bánat. A robajló piros szív — a Forradalom! — lett kristálykoporsó, jégszikla. Mi vétke van, hogy így fordult sorsa? Az élet csillaga volt, a halál csillaga lett. A szegénység küldötte, a forradalom szerelmese, íme: mélyen a depresszióban. Vagyis a király ott, a virrasztásban maga a költő — reprezentatív és személyes sorsa szerint. A költő azonosság-tudata! IV. Béla, Petőfi, Ady személyisége, sorsmodellje kiváltja Juhászból a „mint-ha-én” élményt, a lét folytonosságának felismerését. Az ötvenes évek végén hosszasan tartó depresszióban átéli IV. Béla sorsfordulatát, azt érzi, neki is meg kellett volna halnia, mint Petőfinek, s az is bevallott, hogy a *Halottak királyát* végül az váltotta ki (s a mű a költőt a depresszióból kiszakította), hogy Ady életidejét is túlélte.

Lehet-e, lesz-e ennyi halálból élet? — ez a merengő király első reményt jelző kérdése. Angyalait kéri, ne sírjanak, de azt is tőlük, hogy el ne hagyják őt. Később kitetszik, hogy a tűnődő azt is tudja, az Angyalok, ezek a Túlvilág-Madarak való-jában szíve rettegésének képzetei. Mitologikus alakok, de olyan életrealitások plasztikus alakjai, formái, amik a létösszefüggést képezik a tűnődő bensőjében. Hogy vannak, az mégis az élet, a remény bizonyossága. Ebben a helyzetben, a reménytelenségben, ők az utolsó remény szimbólumai. A tudat végső följajzottsága ez: az öt halálangyal és a legkisebb hatodik, az élet reménye, együtt a lét manifesztációja. A reménytelenségben a lét a reménye a királynak. A halál mindenütt, s ebben a rengeteg halálban ismeri föl az ember az élet szükségét, magányában a létet.

Mitikus formájából — lárvájából — a pillangó — már-már kiküzdí magát a merengő. Az első jel a felismerésben: „Elhagyott az Isten!” A király mondja, de lét-általánosságot mond! „És nem törődik velem sem az Isten, mert úgy döntött, hogy... elhagy önmagammá.” E textus olyan, hogy a legkevésbé a keresztyény király ajkáról természetes, mondhatni, anakronizmus a tizenharmadik századra vonatkoztatva. A huszadik századi költő beszélhet így, aki tudja a megüresült eget. Az éposz e fázisában az Isten már az anyagi világmindenséggel azonos, mint hermafrodita óriás, mint kezdet jelölő ősnemzés-állapot mutatja magát a látomásban.

Hívja, vonná magához a merengő királyt, aki „forró csillagpont-halmaz laza szervei közt magányosan” ül lélekvesztőjén. Nincs többé gondviselő Isten! Mint a romantika természetlátásában, anyagba rejtőzött. De a király szívében feledte a titkát; a hat angyal szárnyain ott az írás, a merengő megdermedt szívében ott a Teremtés terve. Vak az Isten az anyaggal azonosultságban, nem láthat magára, s vakok az angyalok is. Vak az Anyaggá változott Isten,

Mert nem tudja a Halált, a Jajt, a Kegyelmet, a Tékozlást, a Könnyet és nem tudja, hogy voltam Tavasz-Hajnal, s lettem kopár Jég-Este és nem tudja, hogy izzástalan magánya legmélyebb fehér gödrébe esve, mint sírból kiáltok szótlannul és ajtalanul és őt hívom és őt várom, a Szörnyet.

A szörnyet még nem, de Isten Szörnyetegét ismerjük a magyar líra történetében. Ady-képzet szikrázik át Juhász látomásába, a dacos hit, az öntudat. A lét öntudatosulása az időben: *(voltam és vagyok!) és a határhelyzetben (a sírből kiáltok!)*

Átváltozott az Isten, hermafrodita anyagi mindenséggént hívja magához, ölelné magába a virrasztót, aki azonban mégse hajlik e roppant egyesülésben részesülni. Mert az időt ismerő és a sírből kiáltozó számára még mindig ígérkezik a Titok. Az Isten meghalt, anyaggá változott, de semmi nem nyilvánvaló a halál nyüzsgésébe zárt titokból. Mert a költő emlékszik arra is, hogy valamit akart vele az Isten. A maga által alkotott Istenben több volt, mint ebben az anyagi nyüzsgésben. Mi van az angyalok szárnyára írt szövegben? Mit rejt a halál még mindig, ami megfejtethetetlen? „Tudni a halálba bújok”... határozza el újra, mert az az üzenet, az Istené, most is a halálban rejtőzik. Isten halála sem oldotta meg a lét titkát. A halállal együtt lenni, a halottak országában időzni annyi, mint a titok közelében lenni. E közelségtől reméli az angyalok zenéjét szóra fordítani, így jutni el, ha másként nem lehet, „a Termékeny Tiszta Szóig”. A Gyász és Remény hat angyalát, e sírókat és vakokat mégis az Isten feledte az ő szívében; őket hordozva Isten szívéig kiálthat.

„Mert nincs is aki van és van aki Nincs.” Ha nincsen is az Isten, de ott a vad hiánya. A vak angyalok nem láthatják, hogy a mindenségből kimaradt a Halhatatlan Valóság, hiányzik belőle az Isten, s ezt a hiányt még mindig betölteni kívánná az ember, az egyetlen látó a világmindenségben, akit a Földgolyóhoz ragasztott a sorsa, s „anyaga-titkával-lehetetlen” szívében a hat vak, mert vak az őt érzék és vak a remény, csak az ember lát, s akár egyedül csak Látó lenni. Avval a hittel áthatva akarja ezt, hogy a kezdet előtt láttak az angyalok is, és látott, míg semmi nem volt, látott az Isten is. A látás tehát az ember megkülönböztetője, a látás az anyagba kötött ember sajátsága.

Mert látni csak halandót érdemes, mert látni nincs miért, ami halhatatlan, mert létre csak halandó érdemes, ami törekény, foszló és halálra-képes, ami halált hoz formáiban, jelenéseiben, ami halált ad tömény megvalósulás-lényegéhez, mert látni csak a halandót szabad, a dolgok csöndkristály-lényegét szeretve abban. Mert létre csak az érdemes, aki halandó, aki halálát hozza szerelmében, mert a halandóság az egyetlen remény, amely kiold az elmúlásból minket, mert a halál az egyetlen jövő, amely meghozza mindig-kivirágzó anyag-hitünket, mert a halállal vagyunk boldogok, formát kötve a halandóság nehéz tenyészetében.

Mert ami van, mind csak azért van, mert halállal-oltott boldog halandó, az Akarat minden anyag-formája, jelensége, megvalósulása, lángja, láza, az Akarat minden anyag-ruhája, minden lehetetlen, vad tiszta próbálkozása, az Akarat minden föltornyosulása, csipkedése, minden csíra, pete, minden ondó. Mert ki a halált nem tudja: az örök halott, az néma Kezdetből-Pusztulás, Az a Kezdet-Halál, s akiben nincs halál, az nem lehet, mert nincs virága, mert nincs benne indulat és nincs teljesülés és nincs hatalma, vérzése, magánya és nincs irgalma, reménye, rettegése, mert a Halhatatlan a Nincs, semmi más!

Újra és újra fölzúdulnak a halálképzetes látomások, míg tart és nagyon lassan tűnik az éjszaka. Az alig-derengésben a szemek befelé néznek, a hat angyalon függenek, az időtlenség alakzatain, a rémület és rettenet képzeletében látományon. A tűnődő bensője terében nincs idő. Ől időtlenül, mint valaha az elképzelt Isten ült a trónján, mint ülhette a vízmélyi trónon maga is, ha vállalná a halottak királyságát. Ől magányosan, egyes-egyedül, és semmi nincs, csak ő, a csónak és a tenger. Mert nincsenek az angyalok sem! Mert az angyalok rémületének és rettegésének szimbólumai; mert ő akarta, csakis ő, az őt halált is, az egyetlen reményt is, a sötét víz és a derengő part visszfényléseit. Mert választani akar; azt is csak ő akarja! És a Partot választja! Még akkor is azt, ha magánya lélekvesztőjéből kilépve a főenyre, az Áldott Földre, nem várja ott semmi, csak Köd-álmok, Köd-seregek, Köd-hitek, Köd-újrakezdések. Mert a Part akkor is a Boldogság Szigete, ha csak a Boldog Vadakat találja rajta. Mert a Föld az ő Feltámadása. Nem tudja bár a Jövőt, mégis azt választja. De a vízmély vonzása nem szűnik, a hajnali derengésben ködös a part, és mégis, mégis. Már csak a szemek akarják, már csak a Látás köti a parthoz.

Mert nem halnak meg az én szereim, mert a szereim holtukban is néznek, mert ragyognak, lángolnak, lobognak, mint a most-születő égitestek, mert vad tüzükkel, nehéz arany-ködükkel halálom után is rád figyelnek Szent Létezés, Szent Lét-Virágzás, Szent Anyag-Mámor, Szent Élet-Ítélet!

Látni akar a virrasztó, mert ő a Látás Őskirálya, s nem enged a vízmély vonzásának; nem, ő sose lesz a Halottak Királya. E látás azonban nem egyetlen érzékszerv funkciója. Roppant koncentráció, a létező csupaszem, egész lényével lát, mert látni akar. Látni akarja az „Ösgömb-Minden közepén” a Könyvet, a Rejtelmet. E könyv ott lobogott a kristály-angyal-szárnyakban már az expozícióban, a Titok van abba a könyvbe beleírva, a Mindenség-Teremtés valamennyi titka. Az anyagba rejtetten, mint a génnek. A Lét elválaszthatatlan, belső mozzanata, a létezés akarása. Lét, a Létezés Akarata és a Látás, ezen a három pilléren ível a létlira, Juhász létlírája.

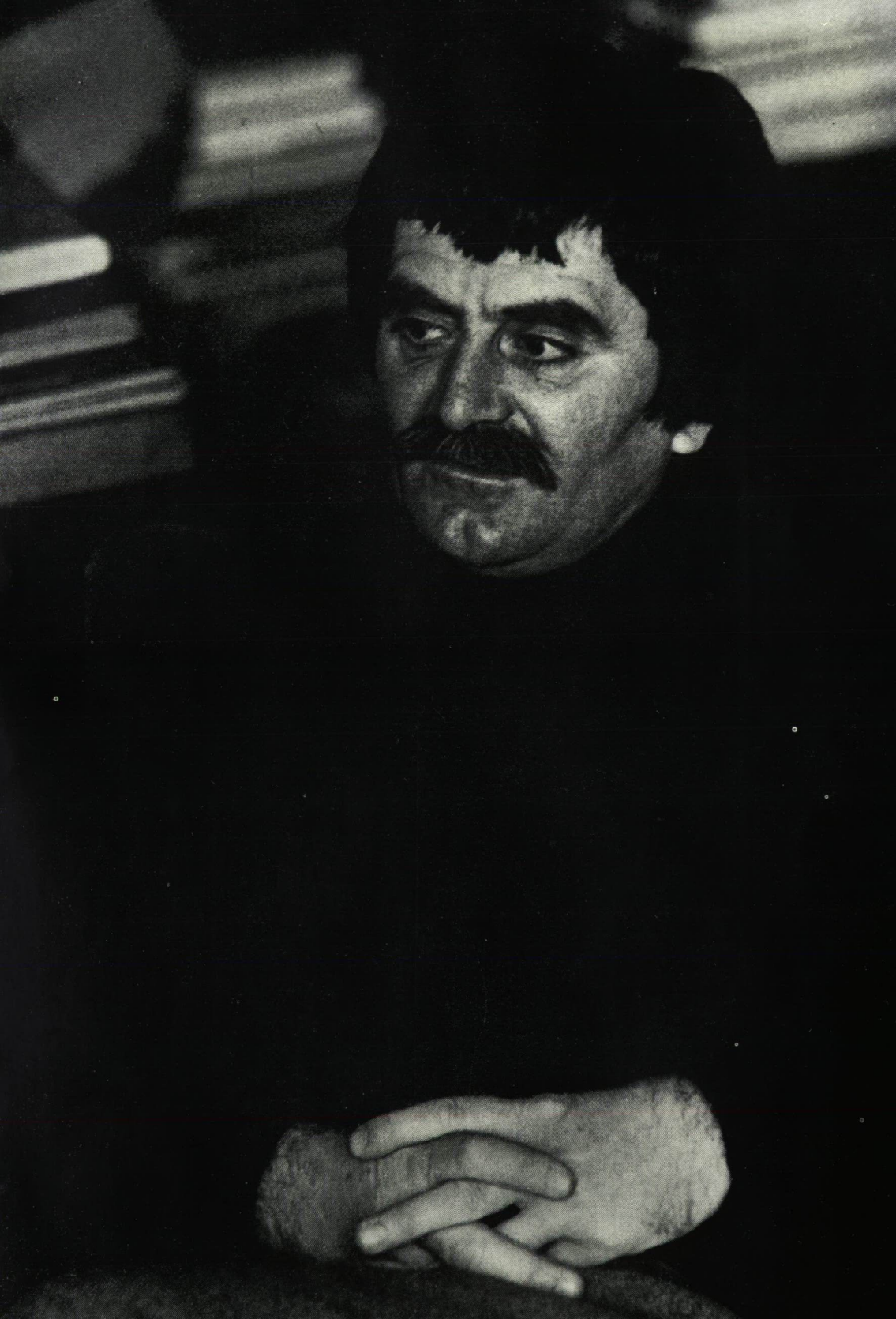
Koncentrált látása kényszere a Létezés Akarata, s a Látás intenzitása következése a Minden együttlátása. A múlt és a jövő egybelátása. „Én a múlt voltam és a jövő vagyok.” Valamennyi halott, a múlt egyben az ő jövője: halottak országa. Mégse lesz a halottak királya! Mert a létezésben minden csak Halál, halandóságával a Szerelem mindig Halál, Élet és Halál egymás elválaszthatatlan ellentétei, egymást kiegészítő egységük maga a Lét. S a Lét e felismerése az akarat szabadsága.

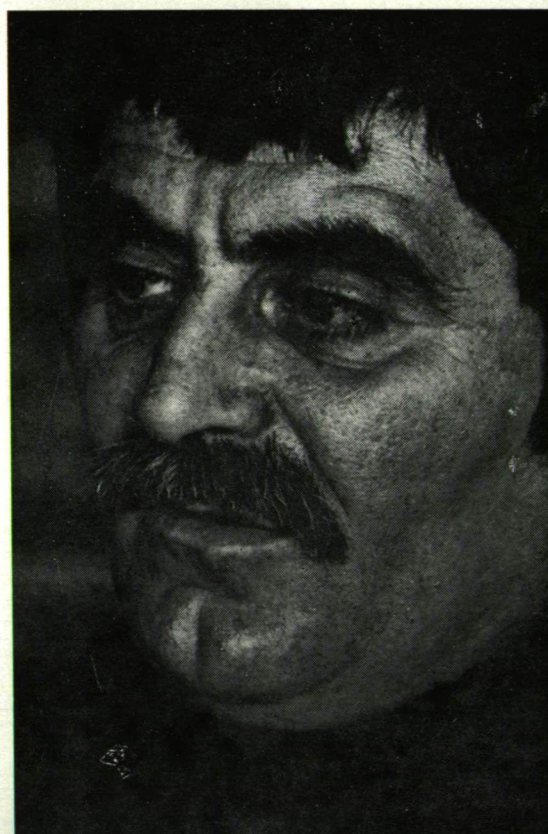
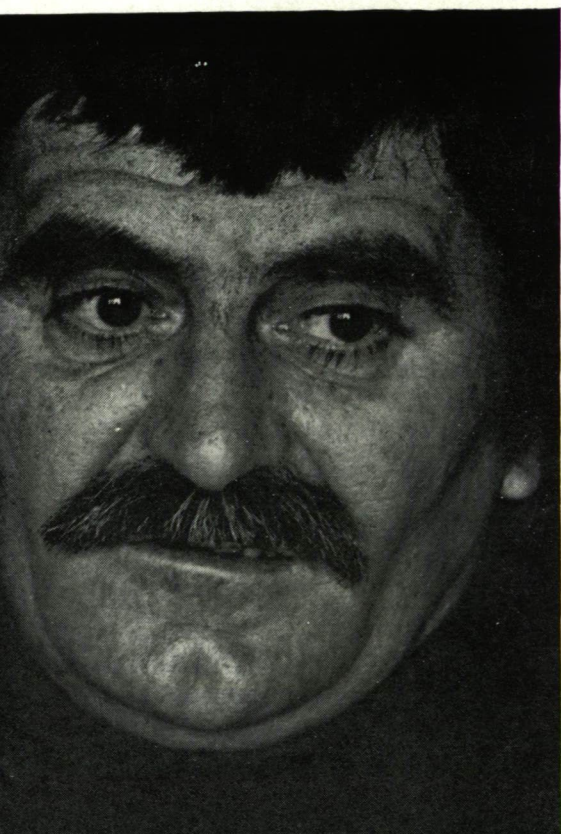
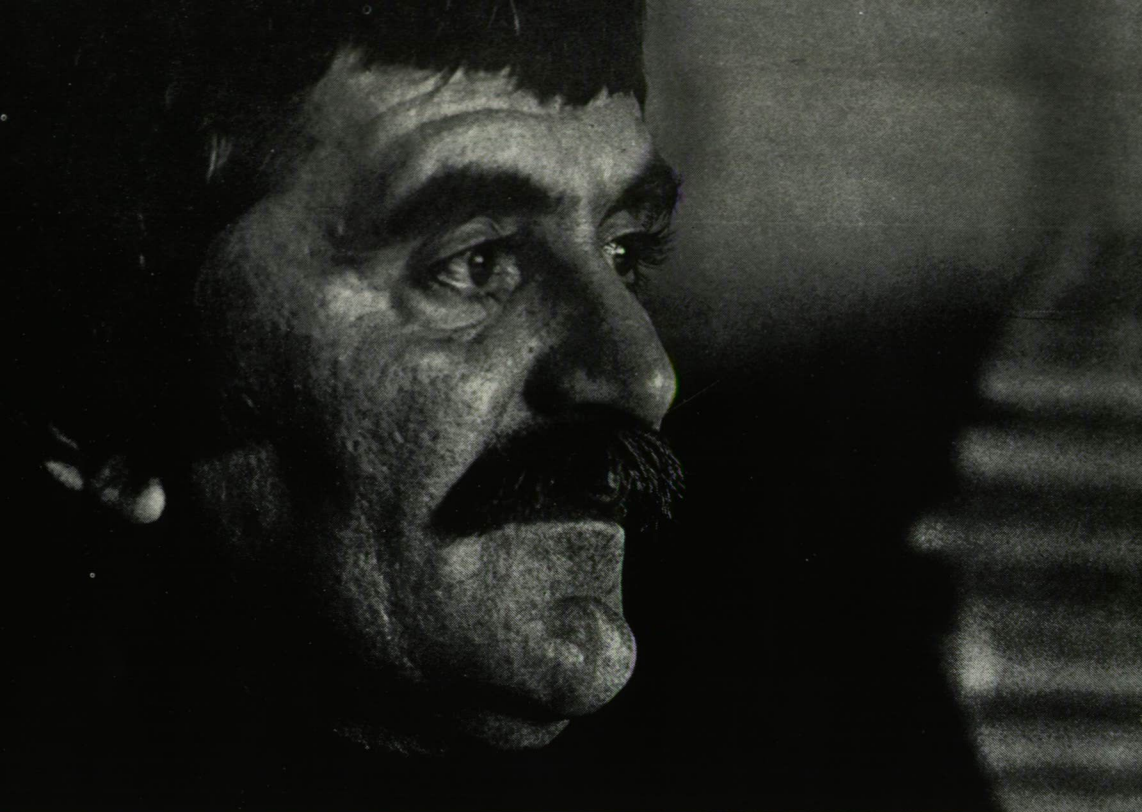
*Mert király vagyok én, király az Idő Választottja, az Idő Irgalmatlan Apja!
Mert király vagyok én, mert király voltam én, mert király leszek én, hiába hív a víz, hiába hívnak a Vadak, hiába hívnak a szörnyeteg sírva!
Jogom csak egy van: hogy szívem a Csöndet, a Halált, a Lehetetlent lebírja,
jövöm csak egy lehet: hogy a Termékeny Mindenség-Időt termő-akaratába zárja!*

*Csak egy az én szívem joga: hogy a Termő Boldog Mindenség-mezőt Könyvébe zárja, s legyen szívem a Múlt és Mindenek, mint a zsidók tűz-arcú Bibliája,
hogy legyen szívem a Mindenség Teremtő Könyve, ne a Csönd üres-lapú magánya,
hogy legyen szívem a Halhatatlan Élet Végtelen Piros Termő Világfája.*

De a szabadnak, az életre ily áthatóan jogosultnak nagyon sok halállal kell találkoznia, a Halált kell elbirtokolnia. .

*Mert ami Halál: az mind az enyém, mert ami Halál: az mind az én jogom már,
mert ami Halál: az én italom, mert ez a Tenger az én méreg-poharam,
mert ami Élet: az én italom, halál-vízem, mert ez a Tenger Véremtől-habzó Élet-Pohár!*





Mert a szabadság, ára a szenvedés szükségszerűségének fölismerése. A *Halottak királya* öt halállátomás láncra, s ami e láncot kapcsolja, folyamattá köti, egyetlen angyalnak, a hatodiknak a jelenléte, az élet mindig megújuló reménye. Elsiratja a király halottjait, el valamennyi múltját, s végül kiszáll a Partra, az ismeretlen Jövőbe. Mögötte a Maradék, a csónak mögött horgonyzó Noé-bárka népe.

Elöl a király megy, s utána Mind a Nép, kocognak, ügetnek ott a zöld vadonban
[merengve.]

Elöl a Zöld Béka-szív-Csillag lobog nehéz vas-szelvény-öltözet lovon. Ő világít!
Mennek a Kőd-jövőbe. S a lombba búvó lovak és népek páncél-tomporát, páncél-
[hátát, páncél-lábikráit,
Páncél-sisaktartóját nézi a páfrányt félrehajtva a sas, a szarvas, a bölény, a medve.

Eddig a *Halottak királya*, amely egy király tragédiájának és egy költő történetileg is motivált depressziójának a kifejezése léttörténeti, ontológiai koordináták rendjében. Mert mindez akkor történik, mikor elveszett, meghalt a teremtő Isten, belevesztett az egynemű anyagi világmindenségbe. Az Istent rejtő természet — a romantika természete! — kitágult és egyneműsödött, azonos a teljes anyagi mindenséggel. S ez a mindenség egészében, Istennel áthatottságában vak, mert nem láthat magára. Csak ő van, rajta kívül semmi. Van, mint változás, benne a földgolyó-parány maga is az. A földgolyóhoz azonban tapad egy lény a többi közt, amelyiknek tudata van. Ez a tudat kezdetében rémület és remény. Hat angyal szimbolizálja a kettőt; őt a rémületet, egy a reményt. S az ötszörös rémület gyűrűzte egyetlen remény körén született az ember tudata, a különbözőzés tudata, s a különbözőzésben termett a távlat, a rálátás a mindenségre. A távlat reális mivolta az ember Földgolyóhoz tapadtsága, a Végzet új értelmezése. Mert az már tapasztalat, hogy a Földgolyón kívül nincsen otthon, s ha van, az teremtettt otthon. A világmindenség van és változik, az ember azonban, ha benne lakni akar, teremteni kényszerül.

Tapasztalata az embernek a teremtés. E tapasztalatát vetítette ki a mindenségre akkor is, mikor megteremtette Istent. Istene halála vezeti arra a felismerésre, hogy az az ő teremtménye. A teremtő Isten — ismeri föl az ember — az ő alkotása. Az Isten halála így az ember teremtő erejének a bizonyossága. Istent tehát maga teremtetette magának. Rémületből és reményből teremtetette, miként önmagát. Mert ötszörös halálát és egyetlen életét fölismerve már önmagát is teremtetette. Öntudatának első pislángja önnön halálának fölismerése. Az anyagi mindenség csak az emberben tud önmagáról, ezáltal megkülönbözik magához képest, s ebben a különbözőzésben Látó. Mert vak az Isten, vakok az angyalok, csak az ember lát a mindenségben.

Amit ontogenetikusan fölfed a Látóról, azt Juhász filogenetikusan történetként általánosítja. Az ember istenteremtő, mert retteg, és azért retteg, mert lát. Rettegésének kiváltó oka önnön végessége. Végében a kezdetét ismeri föl, kezdet és vég, remény és rettegés egybefoglalása, ez az ő léte. A remény teljességét, életét áthatja a halál sejtelve, a folytonos rettegés, vagy ami ugyanaz, az állandó kíváncsiság, a megismerés akarása, a halál tudása. A halál azonban a Teljes Titok. Az élet minden mozzanatát áthatja ez a titok, vagyis halál nélkül nincs élet, mert az élet a maga biológiai szintjén ugyanaz az anyag, akár a mindenség, s ebben az anyagban nincsen halál, csak változás, vagy ami ugyanaz, ennek az anyagnak alaptulajdonsága a halandóság, tehát az ember rettegése, a halál felismerése, az is teremtésmozzanat, az ember teremtő képességének bizonyossága. Az ember nemcsak Istent teremtetette, mert már halálát és életét is maga, hiszen eredendően csak az anyag volt és a rettegés meg a remény. Halál önmagában nincsen, de élet sincs halál nélkül, ahol a kettő együtt, ott az éntudatos, magateremtő ember. Mint az Isten, az én is teremtettt valóság. Az Isten halhatatlan létét a tapasztalat megcáfolta, miáltal az én halhatatlansága is pusztán illúzióvá változott át. Az Istennel együtt elveszett a transzcendentális is, a Látó távlatából kiesett a transzcendencia valamennyi lehetősége.

Maradt a hit.

Mert a remény, az öt Halál-Angyal mellett a legkisebb Hatodik azzal nem vezett el, hogy az Isten meghalt. A hit az Istenben horgonyzott, de akkor is él, mikor már nincs miben megkapaszkodnia. Hit az anyagban? Igen, de korántsem egyszerű ez! Hit az emberben? Igen, de nemcsak a halandó énben! Az Isten meghalt, az ember halandó, ám halandósága tudatában teremő is! Az anyagi mindenségben van az ember, de terem. Itt a különbség, amiben megkapaszkodhatik a látó hite. Az ember látja a múltat. A halál folyamatosságát és az élet folytonos megújulását. Maradt a rettenet és a remény, maradt a kezdeti állapot! Maradt a kezdetében is élet és halál kölcsönösség, maradt a lét. Az ember földgolyóhoz tapadtságával, vagyis sorsával, végzetével, és múltjával, történetével. Maradt az emberiség története, a múlt halmaz, s benne a főlhalmozott remény, a van jövő, a lehetséges jövő. Az ember jelene: valamennyi halál, a teljes múlt, amely így a jövő tudata.

Maradt az ember teremő képessége, amelynek bizonyossága valamennyi múltja és el nem fogyott reménye. Maradt a lét, mely foglalta mindennek, amit az ember a világmindenség anyagából megteremtett, maradt az ember, önmaga által megalkotott mivoltában. Mert a Lét mindannak foglalta, tartálya, amit az ember az Isten-szimbólumban manifestált. Mert a Lét a teljes teljesség és a teljes titok erőterévé szervezett világmindenség, ennek tartálya és foglalta, és benne van. Juhász lét-szemléletében ugyanaz a megkettőzöttség, mint volt a teremő és teremtet — az Isten és az ember —, az élet és halál — a remény és rettegés — kettős párosa, de az önteremtés, a teremődés egyetlen folyamatában. Az anyagi mindenség végtelenségében a változás, az emberi jelenség végességében a teremés, ez is kettősség, aminek megfelel a mindenség végtelen nyitottsága és az ebből teremtet mindenség gömbszerkezete, a földgolyóra tapadt embernek, a látónak az alkotása. A földgolyó a mindenség paránya, s a parányon az emberalkotta világmindenség létgömbje.

Kezdeti állapot!

Jelenvalóságában is mindig csupa-köd Jövő, mert minden egyes pillanatban valamennyi múlt. Mert kezdete van az én-nek, végében a kezdete. Kezdet volt az Istennek, halálában szemlélhető kezdete, teremtettsége. Kezdetben volt az Ige, vagyis a teremő szó. És minden kezdet azt kívánja, hogy a szót visszaállítsuk eredeti teremő helyzetébe. A szavakat a dolgok akarták, de kezdetben a szó is dolog. Kezdetben a megnevezésben maga a dolog volt, a teremtet világ, vagyis a lét. A létben teremtet szóban maga a teremő erő nyilatkozik meg, a látó teremő ereje. A kezdetig visszaérett szó, az Első Tiszta Szó a teremés szava, a költészet forrása. Mert a Költészet a Lét emlékezete, és a Lét nincsen önmagában. A Lét a szóban jelenik meg, a kifejezésben, s kifejezni valója csak a Látónak van, vagyis az embernek. A kifejezésre érdemes maga a Lét, mely a földgolyóra tapadt ember távlatának a nyoma a világmindenségben. A Lét és a Szó minden kezdetben pontosan fedi egymást. A szó az emberé, s az ember a lét kezdete. Annyi múltja csak előtörténet. Igazi története akkor kezdődik, mikor önnön magát tudja léte alkotójának. A létlíra — Juhász létlírása — kísérlet az önmagát alkotó ember kifejezésére. Ez az ember valamennyi múltját egybefoglalja, s magát evvel a jövőre nyitja. Jelene nincs, csak állapota, s ez az állapot a kezdet. Kezdetben pedig van a Szó, a megnevezés, a kimondás, a szavak újraszülése.

Csak a szó van és a ritmus.

Valamennyi dolog ugyanannyi szó. Szavak sorolása, halmozása, ugyanakkor azonban centrum köré sűrítés, a gömbszerkezet kialakítása. Ellentett két erő egymásra hatása. A bennélet és a rálátás kölcsönössége. E kölcsönösségnek léptéke van, s ez ennek a létlírának a legfeltűnőbb — mondhatni — külső vonása. A léptékhez szokva érzékelhető e költészet ritmusossága, a gömb folytonos összehúzódása és tágulása: a szívdobogás.

Versünnepen Juhász Ferencről

József Attila ma lenne hetvenhárom éves!

Köszöntöm Juhász Ferencet, ki most lesz ötvenéves. Múltam mély kútjába nézve — magam is ötvenévesen — a mozdulatlan fekete víztükréből fölszikráznak létemet, eszméletemet meghatározó nagy csillagok.

Én itt születtem Szegeden, és gyermekként ismertem, láttam Juhász Gyulát, Móriczot, Móra Ferencet. Elzúgott ötven esztendő és most nekem adatott meg, hogy köszöntsem nagy költőnket, kortársamat, barátomat.

Én itt születtem Szegeden, és gyermekként, anyám kezét fogva láttam Juhász Gyulát, sötéten és törékenyen a nyárvégi délután aranyos napsütésében, hosszú árnyékot vetve keresztben a Tisza-töltésen, felénk ballagni. Lépte nyomán apró sárga porfelhők ragyogtak fel. Fekete kabátján vörös fények vibráltak.

Lent és fent emlékeim kútjába nézve szikráznak a csillagok, sorsunkat meghatározó csillagok.

Érzem a múzeum előcsarnokának hűvösségét, és orromban érzem Móra Ferenc szivarfüstjének illatát. Emlékezetem filmként pergeti dolgozószobája zsúfolt rendjét, otthonának oleanderes udvarát. Hallom a homokfutó zörgését, a lovak patáinak dobogását. Emlékszem a megásott avar sírok pontos derékszögére, a gyermekszem fényképezte csontok, csigolyák, koponyák rendjére. S feljebb a gödör peremén a térdnadrág, bricsesz, az árnyékot vető szalmakalap s Móra kék szeme. Szivar kékes füstje kanyarog a forró, mozdulatlan levegőben.

Emlékszem Zsiga bátyám barna mellényének gombjaira. Emlékszem tüskés bajszára kinagyítva premier planban. Szemének vilanására, hunyorgására. Az ölbe kapott gyermek riadalmára. Szemzugának ráncaira, mosolyára. Kabátja szűrös szövetének nyersanyagára.

Elzúgott felettem ötven év, és most itt állok, köszöntöm József Attila születésnapját. Köszöntöm a költőt, az ötvenéves Juhász Ferencet. Eszméletünket meghatározó, szemünket tágranyító költészetét, mely alakítja, csiszolja, indulatai kalapácsütésével faragja emberségünket, dőngeti, dobogtatja szívünket.

Mély kútba nézve lent és fent ragyognak a szikrázó csillagok.

Sorsom kereke fordult. A Tisza-part szelíd íve után a Vérmező, az Attila, Lógodi utca háromszöge szabta meg létemnek új határait. Itt lakott Babits, itt lakott Kosztolányi. Hosszú lépteivel itt járt szaporán Szabó Lőrinc. Jó sorsom kezembe adta verseiket, majd Áprilyt, Illyést és a többieket. Kamaszsoprán hangon, majd mutálva a nagy zsoltárokat a kórusban, s a Psalmus Hungaricus robajlása lúdbőröztette hátgerincemet.

Az igazat Te mind megtartod
A kegyeseket megoltalmazod,
A szegényeket felmagasztalod

Elhangzott Szegeden, április 11-én, a Bartók Béla Művelődési Központban, a költő szerzői estje bevezetőjeként.

A kevélyeket aláhajigálad

... Puszták népe

Aztán a robbanások a vajúdás tolófájdalmai, vérzése, sikoltozása, rángatódzása. A leomló falak hamuesője. Az égett hús keserű szagának eloszlása után, végre kisütött a nap. A szilánkoktól tépett, sebzett ere-szeokről patakokban csorgott a hólé. A sötétből kimászva, hunyorogva a fényben, kiegyenesedve, körbenézve láttuk a Dunába omlott hidakat. Süket fülünk a dörgéstől tompa dobhártyánk végre hangokat fogott fel.

Radnóti, Szerb Antal halott.

Ortutay hozta a hirt.

Fogak tornáca.

Aztán átléptem a főiskola küszöbét, s mellettem egy csendes fiú dolgozott szótlanul, komoran, grafikusként. Ki később eldobva karcoló tűt, ecsetet, tollal véste szívünkbe sorait: „... Műveld a csodát ne magyarázd...”

Fényes szellők ideje!

Deres majális.

Ekkor robbant tudatunkba egy ifjú költő, fekete Szarvas-fiú verseivel. S tudtuk, a szárnyas csikó dobogása értünk dobog, értünk döngeti a földet.

Vakarva sebeinket, a tisztuló égre tekintve raktuk a téglát, a követ.

A nagy katedrális alaprajza a rend, szerkezete, arany-metszése sejtetni kezdte a jövőt, a magasba törő falakat. A tisztán szerkesztett mérnöki terv megszabta a tennivalót. Daru csikorog, csigák emelik magasba a maltert, cementet. Jóságú állványokon ácsok sűrögtek. Innen már messzire látni, túl a nyüzsgő kavarodáson, az egymást sürgető dömperek, úgyluk által felvert portengeren túl. Látni a frissen zöldellő vidéket, dombon pöfögő traktort. Kannát, kapát, kosarat zörgető, kerékpárt taposó asszonyokat. Innen látni a várost, a körút forgalmát és az új hidakat.

Emlékezetem filmszalagja szélesvásznú körpanorámás filmként pergeti a múltat. Látom a szobrászt, Ferenczy Béni ezüstös fejét, betöltve a teret a fekete háttérből kiragyogva. Csendes szóval emlékezik Váradról, apjáról, s a Bateau-Lavoirról.

Kormos Pista füttyét hozza a szél.

Füst Milán hangja zeng a teremben.

Kamondy Laci hokedlin írja a könyvét.

Kassák hatvanadik születésnapján álltunk hátul, egymás lábát letaposva.

Feketén fut a szalag sokáig, és ekkor egyszerre két színben felvillannak a fények: a Tékozló ország címlapja, fedele, rajta a dárdás, lándzsás rongyosok serege. Zúgó verssorai vörösen-feketén kergetik egymást, izzó korbácsként csaptak a csöndbe. Füst és korom. Égett hús szaga szállt ismét. Fojtogatott.

Folytassam a sort?

A félbemaradt falak újra megteltek a munka zajával. Lépcsők, ablakok, ajtók, visszhangos termek, oszlopok rendje alakult. Csapzottan kapaszkodtunk, másztunk újra a magasba, néztünk szanaszét ismét. Fecske suhan, héja lebegett a huzatos falak, tornyok erdeje közt. Fönről messzire látni. A hegyek karéja, a dombok, a vár kupolája. Amott a sziget. Buszok, villamosok. A csendes esőben a szürkülő ég. Ragyognak a fények az Oktogonon ismét.

Villanyfény ország Magyarország.

Babonák napja csütörtök, amikor a legnehezebb.

A költő áll az esőben. Idézve Juhász Ferenc köteté-

ből: „...Úgy tűnik sokszor csak a költők szeretik a világot...” „Mondják a középkorban megegették a költővel verseskönyvét, mielőtt máglyára küldte az inkvizíció. ... Pedig a költő nem tesz mást, csak tűzliliomot ültet a lét szívébe. Elmondja a világot, a jóság küldötte ő. Az élet éneke és társa a halálnak. Énekel, amíg a száját be nem tömi a föld. És mindenkinél jobban vágyódik a szabadságra és a szeretetre.”

Tizenegy éve, március 31-én írta ezeket. Azóta halott Pablo Neruda. Háza, könyvtára szétdőlvén. Könyvei földbe taposva. Földgyaluvál törölték el létének gyönyörű dokumentumait.

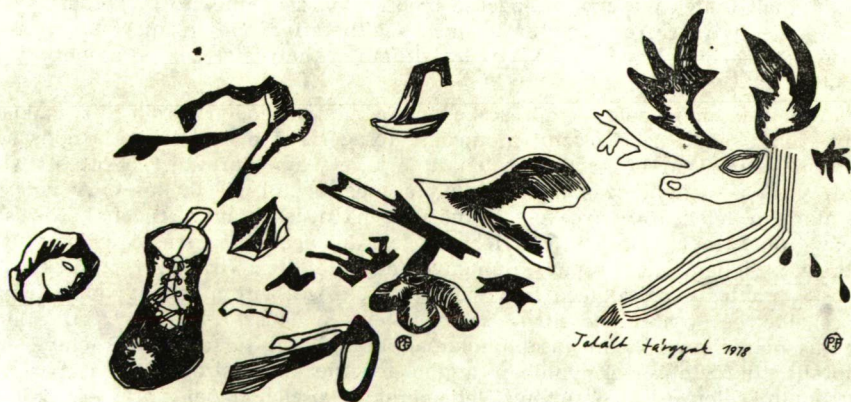
Merítve a kútból, megidézem az ifjakat, akik ma már Bazsiban, Farkasréten, díszsírhelyen, vagy süppedő sírban pihennek.

Kamondy, Kormos, Simon Pista.

S felémlik előttem, útban Miskolc felé néhány évvel ezelőtt Juhász Ferencsel, Latinovits Zoltánnal barátként, szó-szót követ. Csöndes örömmel döntés született. A költő verset ír, új drámát, játékot. A színész játssza a főszerepet. Díszletképet a műhöz az én dolgom. Játsszani kell, létünk szerves része a játék... „Mi nem tudtunk még játszani, mert nem értünk még rá játszani.” „...nem adatott máig sem meg nekünk a könnyű mámor, a gyermeki tevékenység, a gyermek-buzgólkodás és komolykodás minden-sejtet-betöltő öröme, lényünk színes mélytengeri derengése, a csönd-virágzás, vagy a hajnali fényt váró boldog madár-kiáltozás.”

Elzúgott felettünk ötven év. Ötvenéves a költő. Dolgozóasztalán könyvként sorozatban, egybekötve tiszta fehér ívek serege várja a tollat, hogy teleírja, telerója kezeírásával, verseivel.

Láttam gondban, két pillér közt hídként, íjként kifejűlvén. Mégis előttem az építőmester. Ereje, tudatos célt valló katedrális zárókővel, reneszánsz kupolát tamburinnal koronázó teljessége a példa. Hatalmas ívek állnak mértani rendben. A belső térben színes üvegablakok, freskók, szobrok, mozivásznak. Zene szól. Bartók Concertója zeng a falak közt. Szélesvásznos, színesen párás dzsungel, remegő páfrányok közt toronymagasan apró fej jelenik meg. Gyermekdal. Gramofon. Virágzó világfa, akár Csontváry céd-rusa körül, tízmillióan keringnek. Ady Endre óriási szemei. József Attila megtörtetett teste korpuszként keresztre feszítve. Bizánci mozaik arany ragyogással veri vissza a fényt. S közepén a térben Bartók szarvas fia áll — elektromos oszlopok erdeje agancskoszorúja.



IMRE LÁSZLÓ

A valóság istenkereső látnoka

LEV TOLSZTOJ SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

„Nincs, ami erősebb, és nincs,
ami gyengébb lenne, mint a szó.”
(Turgenyev)

Allítólag megtörtént eseményen alapul az a Tolsztoj-anekdota, hogy a nagy író csodálkozva tárta szét karját, amikor egyik érzékeny lelkű hölgyismerőse szemrehányásokkal halmozta el, amiért oly kegyetlen sorsot juttatott Anna Kareninának: ő nem tehet róla, Anna maga választotta, amikor olyan útra lépett, amely a bukáshoz, a pusztuláshoz vezet. S Tolsztoj valóban ártatlan volt Anna öngyilkosságában, még talán ártatlanabb, mint maga is gondolta. Igaz, eredetileg az volt a célja, hogy megbélyegezze a házasságtörő asszony bűnét, s a jogos és szükségszerű bűnhődést ígérte a regény öszövétségi mottója is: Enyém a bosszúállás és én megfizetek. De Anna sorsának részletezése, szépségének, életigényének festése közben Tolsztoj egyre több megértést kezdett tanúsítani az igazi életre, valódi szenvedélyre vágyó asszony iránt, s ez a vonzalom (az egymást követő változatokat összehasonlító filológusok szerint) fokról fokra belekerült a regénybe. Karenin, a férj az újabb és újabb szövegvariációkban egyre ellenszenvesebb lett, ami azt jelzi, hogy az író mindinkább azonosult hősnőjével, egyre nagyobb együttérzéssel követte nyomon őszinte, nagy szerelmének kibontakozását. Anna varázslatos lényé úgy megbűvöli magát Tolsztojt is, hogy regénybeli hasonmása, Levin, kis híján beleszeret. Nemcsak hogy kíméletlen nem volt tehát vele, de nagyon is sajnálta, sőt erőfeszítéseket tett megmentése érdekében. Csak hogy sem a mű morális alapgondolata, sem Anna sorsának, jellemének meghatározó mozzanatai (férjét elhagyva fiát is elveszítette), sem Anna és Vronszkij kapcsolatának dialektikája nem engedte meg számára a kibékítő megoldást. Tolsztoj tehát, bármennyire szeretett volna is, nem segíthetett hősnőjén, mert Anna csak az igazság megcsonbításával lett volna letéríthető a helyzete, temperamentuma diktálta útról.

Amire Zola meglehetősen görcsösen és spekulatív módon törekedett a „kísérleti regény” jelszavával, azt Tolsztoj a maga valóságérzékére és lélektani tudására hagyatkozva ösztönösen és erőlködés nélkül érte el: egy karaktert adott szituációba állított; s külső beavatkozás nélkül kívánta megfigyelni viselkedését. A valóság, a társadalom, a lélek törvényei olyan mértékben megszabták a regényhősök sorsát, hogy az írónak magának sem volt lehetősége a közbeavatkozásra. A valószerűség, a következetes jellemfejlés követelménye megkötötte az író kezét, akinek a megfigyelés, a pontos és részletező művészi visszatükrözés lett a legnagyobb vívmánya. Külsőségeiben és összefüggéseiben is oly hiteles a Tolsztoj-művek világa, hogy a realizmus mércéjének, legmagasabb fokának tekintik. A társadalmi és emberi valóság totális tükröztetésének valóban aligha lehetne meggyőzőbb példáját említeni. A társadalmi elemzés és a mély életismeret, a pszichológiai ábrázolás korábban

ismeretlen precizitása az, ami a Tolsztoj-féle „teremtett világ” objektivitását biztosítja.

Művészetét mégsem érthetjük meg, ha csak valóságtükröztető, „valóságmásoló” érdemeit hangsúlyozzuk. Németh László állapította meg Tolsztojról, hogy nem azért igazi realista, mert tanulmányozza a valóságot, hanem azért, mert ami a tolla alól kijön, a valóság hitelét kapja, akár kitalálta, akár megfigyelte, amit leír. Az életrajzi trilógia *Gyermekkor* című első részének legmegrendítőbb, legemlékezetesebb része az anya halálának leírása, illetve a kisfiú-főhős borzalmas élménye a ravatalnál. Az elemzés erejét és mélységét sokan személyes élménnyel magyarázták, mert hisz Tolsztoj is kisgyermek korában veszítette el szüleit. Csakhogy a *Gyermekkor* hőse tizenegy éves, Lev Tolsztoj pedig két éves sem volt még, amikor édesanyja meghalt, következésképp nemcsak tárgyi hűségről, de az átélés hitelességéről sem lehet szó. Egy minden ízében realista, az átélt, megfigyelt részletek tömegétől hemzsegó műben, sajátos módon, éppen az a fejezet a legvalószerűbb, a leghatásosabb, amelyik a képzelet szülötte. A fantázia tehát erősebbnek bizonyul a megfigyelésnél, az emlékezetnél. Tolsztoj ily módon nem reprodukálja, hanem látnoka a valóságnak.

A XIX. századi lélektani regény valóságfeltáró, kritikai jellegét jogosan és méltán hangoztatták sokan. Annál kevesebb figyelmet szenteltek annak a ténynek, hogy Stendhal, Dosztojevszkij, Thackeray, Balzac és a többiek nem egyszerűen lajstromozói a kortársi életnek, a gazdasági, társadalmi, pszichológiai folyamatoknak, hanem önnön egyéniségük nagyszabású kivetítői is, vallomástevők és látnokok. Kétségtelen, hogy a realista művekben az ábrázoló, valóságbemutató funkció uralkodik, de soha nem képes teljesen elnyomni, visszaszorítani az expresszivitást. Míg azonban a többi realistánál ábrázolás és kifejezés általában egymás ellenében érvényesül, tehát Dosztojevszkij lírai hevülete, szubjektivitása az ábrázolt világ objektivitását fenyegeti, Balzac némely leírásának leltárszerűsége viszont a stilizáló válogatásnak és egyéni kifejező erőnek van híján, addig Tolsztojnál ábrázolás és kifejezés nemcsak egyensúlyban van, hanem mintha szubjektív hitelében és objektív pontosságában egyszerre haladná meg a világirodalom korábbi teljesítményeit.

Idézni regényeinek, novelláinak sok-sok jelenetét lehetne, leginkább mégis a legismertebb kívánczik ide: Andrej herceg és a magas ég a *Háború és békében*. Tolsztoj, akit Merezkovszkij a „test látnoká”-nak nevezett, nagy ambícióval merül el a csataleírásban, a testi folyamatok, a külső körülmények részletezésében. A sebesülés után magához térő Andrej herceg a kiállott izgalmaktól bágyadtan, a vérvesztéstől elerőtlenedve pillantja meg a mérhetetlenül magas eget, amelyen szürke felhők úsznak csendesen: „Milyen csendesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogy én futottam, egészen másképp, ahogy mi futottunk, kiabáltunk a rekedésig... Hogy nem láttam én meg azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az!... Igen, eddig nem ismertem semmit, semmit.” A csatateret diadalittas hiúsággal bejáró Napóleon lovagol oda a vérbe fagyva, magatehetetlenül fekvő Bolkonszkijhoz: Ez szép halál! „Andrej herceg tudta, hogy ezt róla mondták és hogy Napóleon mondja. Mégis úgy hallgatta ezeket a szavakat, akár a légyzűmmögést. Egy cseppet sem érdekelték, sőt észre sem vette s mindjárt el is felejtette őket. Égett a feje, érezte, hogy elvérzik, és látta maga felett a messzi, magas, örök eget. Tudta, hogy ez Napóleon, az ő hőse — de ebben a pillanatban Napóleon oly jelentéktelen kis ember volt a szemében ahhoz képest, ami a szálló felhők lepte végtelen magas ég és a lelke között végbement. Ebben a pillanatban teljesen mindegy volt neki, ki áll mellette és mit mond óróla. Csak annak örült, hogy egynéhány ember megáll mellette, és csak azt kívánta, hogy ezek az emberek segítsenek neki visszatérni az életbe, amely oly gyönyörűnek tetszett, mert most egészen másképp fogta fel.” Andrej Bolkonszkij, akinek a számára Napóleon volt az eszmény, az önmegvalósítás, az akaraterő, az emberi teljesítőképesség csúcsa, itt már jelentéktelennek látja a természet, az élet fenséges erőihez képest az önző és hiú császárt.

Amikor Napóleon pózoló lovagiassággal és önhittséggel megszemléli a fogoly és

sebesült orosz tiszteket, barátságos kérdéssel tiszteli meg Andrej herceget, akiben a közömbösség megvetéssé nő, s nem is felel a „világ urá”-nak. „Napoleon szemébe nézve arra gondolt, hogy hitvány a nagyság és az élet, amelynek jelentőségét nem tudta felfogni senki; és még sokkal hitványabb a halál, amelynek értelmét nem tudta felfogni és megmagyarázni senki az élők közül.” A sebesültszállító francia katonák, látva a császár kezét, sietve visszaakasztják Andrej nyakába azt a szent képet, amelyet húgától kapott. „De jó volna — gondolta Andrej herceg erre a kis szentképre tekintve — ha minden olyan világos és egyszerű volna, amilyennek Marja hercegnő látja. De jó volna tudni, hol keressen segítséget az ember ebben az életben, és hogy mi vár rá az élet után, odaát, a síron túl! De boldog, de nyugodt volnék, ha most azt mondhatnám: Uram, irgalmazz!... De kinek mondjam? Mert vagy egy meghatározhatatlan, elérhetetlen erő az, és akkor nem fordulhatok hozzá, sőt szavakkal ki sem tudom fejezni, csak így: a nagy minden és semmi, vagy ez az az Isten, amelyet Marja hercegnő belevarrt ebbe a kis tokba?... Semmi, semmi sem biztos, csak a semmisége mindannak, amit értek, és a nagysága egy érthetetlen, de fontos valaminek.” A *Háború és béke* e méltán híres része a valóság Istenkereső látnokának mutatja Tolsztojt. A valóság megbűvölte őt, aki a legapróbb fiziológiai ténynek is jelentőséget tulajdonít, aki a csatateret színekben, mozgásban, hangulatban a lehető tökéletességgel adja vissza. (Nem hiába vett részt maga is több ütközetben.) De nem elégszik meg ennyivel. Lefrásában a dolgok, az objektív valóság egyes elemei túlmutatnak önmagukon. A magas ég, a méltóságteljesen úszó felhők olyan elvont jelentéssel telítődnek, amelyet már csak a vizionárius író vetít beléjük. Az ég a lelki emelkedettség, az ételszeretet, az istenség, a béke jelképe lesz. A természet és a lélek óriási méretei mellett törpül el az emberi hiúság és önzés. Napóleon képviselte elve. A jelenet legigazabb, legmélyebb, legszebb részei nem a valóságból, hanem annak továbbgondolásából, látomásos jelentésávitelből erednek. Andrejt nem bonyolult logikai műveletek, bölcséleti fejtegetések győzik meg arról, hogy hamisak voltak korábbi eszményei, hanem a látvány, illetve az, amire a látható világ mögött ráismer.

A tényszerű és látnoki elemek egy sajátos istenkeresés kísérői és magyarázói. Nem a hagyományos vallás, a dogmák útját járja Bolkonszkij, hanem az élet értelmét sejtí meg. Az istenkeresés Tolsztojnal azt jelenti, hogy le akarja hántani az emberről mindazt, ami eltorzíthatja egyéniségét (vagyon, társadalmi rangok, címek, előítéletek), és meg akarja adni neki azt, ami naggyá, szabaddá, boldoggá teheti. Az Isten megtalálása azonos nála a végső bölcsesség megtalálásával, ez a végső bölcsesség viszont teljesen független a miszticizmustól. Tolsztoj istenkeresése szintetizálja a XIX. századi európai irodalom és gondolkodás individuális szemléletét és kollektivitásmélnyét. Az egyén törekvései, önmaga iránti kötelezettségei, öntökéletesítői ambíciói és közösségi szándékai öltönek benne testet jellegzetesen XIX. századi, sőt orosz módon. Tolsztoj istenkeresésének, vívódásainak varázsa, elhithető ereje abban van, hogy ősi, alapvető dilemmákat kivételes hőfokon és őszinteséggel élt át, hiszen már a kereszténység úgy kereste az egyéni üdvözülést, hogy az önvizsgálat, a bűnbánat az individualizmus feloldására, a tisztultabb, alantas céljairól lemondó emberközösség megtalálására tett kísérletet. Rousseau nemcsak arra döbrent rá, hogy az egyén egyedi és egyetlen, soha meg nem ismétlődő individuum, s mint ilyen lélekzetelállító lehetőségek birtokosa, hanem arra is, hogy a szabad, önmagukat naggyá növelő egyéniségek egymásra is vannak utalva. Tolsztoj világosan látta, hogy a polgári irodalom és gondolkodás egyéniségkultusza zsákutcába vezet: a közösség rovására érvényesülő egyén szem elől téveszti a nemes, kollektív, teremtmény akciókat (Napóleon). Ezzel magyarázható nála a kortársi nyugat-európai fejlődés, az érdekvizonyokon alapuló kapitalizmus megalkuvásmentes elutasítása.

Ugyanakkor elvetette a korabeli közösségi eszméket is (jobbára a századközepi vulgáris materialistáit és utópistáit ismerte), mert azok, szerinte, gátolják az egyéniség szabad kibontakozását, s nem támaszkodnak kellő mértékben a lelki élet olyan mozgósító erőire, mint az öntökéletesítési vágy, vagy a vallási élmények.

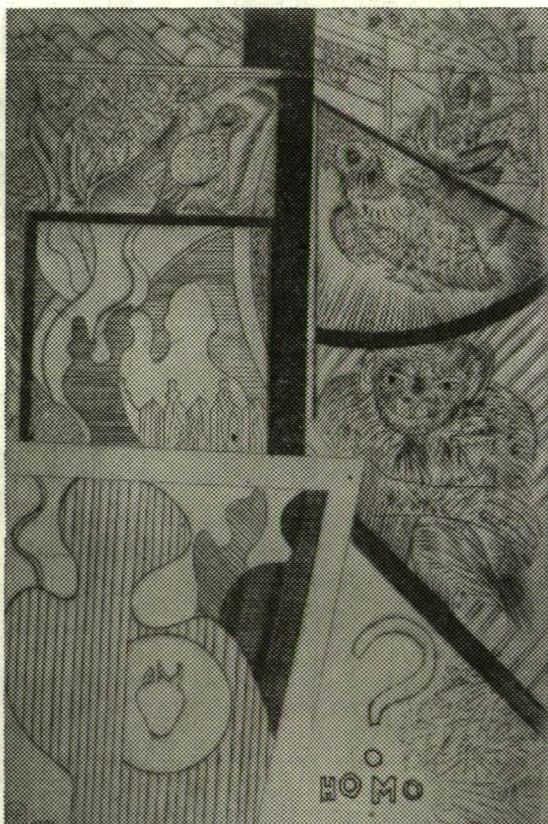
Lenin éppen azért nevezhette Tolsztojt a proletárforradalom tükrének, mert eljutott annak a válságnak a felismeréséig, amely a polgári individualizmus és a tőkés társadalmi rendszer elutasítását követte, de a szocialista forradalmi megoldásig nem jutott el. Mutatta, tükrözte tehát a századvégi Oroszország dilemmáit, s egyúttal a későpolgári Európáét is. E válság tükrözése azonban nem valamiféle csődhelyzet illusztrálása csupán. Benne szunnyadnak azok a jövőt építő szándékok is, amelyeket a XX. század embere sem nélkülözhet.

A XIX. század egyéniségkultuszát Tolsztoj haladta meg és alakította át mindeki számára elérhető és elérendő követelménnyé. A Napóleon pályájától megmámorodott ifjak, Julien Sorel és Lucien de Rubempré baljós és tragikus individualizmusa, a *Bűn és bűnhődés* és Nietzsche felsőbbrendű embere mellett Andrej Bolkonszkij új öntudatra ébredése egy más becsvágy, egy nemesebb ambíció kezdetét jelenti. Tolsztoj olyan emberfeletti teljesítményre sarkallja hőstét, mely nem a világ urává, de önmaga urává teszi, nem a többi ember ellenében, hanem érdekében. Az erkölcsi öntökéletesedés, az önmagunk önző és hiú énjéről való lemondás Julien Sorel és Raszkolnyikov mindent akarását mintegy demokratizálja azáltal, hogy az önmegvalósító törekvést morális síkra helyezi át. A XIX. század méltán bámulta azokat a lehetőségeket, amelyeket a polgári viszonyok az egyén felemelkedése, a tehetség kibontakoztatása számára megteremtettek. Tolsztoj túlmént ezen: ő a mindenki számára lehetséges „nagyvá levés”-re, az erkölcsi teljesítmény maximumára ösztönzött. Az egyén megszabadult a feudális társadalom, az egyház, a születési előjogok béklyóitól, de a felszabaduló energiákat, a kapitalizmus farkastörvényeihez igazodva, egyelőre a többi ember ellenében kívánta a maga önös céljainak szolgálatába állítani. Tolsztoj belátta ennek végzetes voltát, s az egyén minden becsvágyát olyan erőfeszítések felé igyekezett terelni, amelyek az egyes embert úgy gazdagítják, hogy ezáltal a közösség is nyer. Írásművészetének aprólékossága és páratlan elhithető ereje is ezt a nagy célt szolgálja. Az olvasó, aki ahhoz szokott hozzá, hogy csodálatra méltó hősoszok, illetve megvetendő gonosztevők vagy együgyűek sorsát kövesse, az ő regényeiben nagyon is otthon érzi magát. Nincs kisebb-ségi érzése, mert nincs akire felnézzen, akit bámuljon, de nem lehet fölényérzete sem, mert egyetlen szereplőnél sem érezheti magát különbnek. A teljes egyenrangúság a teljesen azonos esélyeket bizonyítja, egy új, magasabb rendű értékrendszer elsajátítása vár mindannyiunkra, s e nagy feladat megvalósítására mindenki egyformán képes.

Tolsztojt azért is szokták prófétának, prédikátornak nevezni, mert sosem akart csak művész lenni. (Megjegyzendő: a legnagyobb művészek általában azokból váltak, akik nem elsősorban művészek akartak lenni.) Az életét akarta átalakítani, ő maga akart különb lenni, s ennek a belső drámának a tanúul hív meg bennünket. Helye a világirodalomban ma már vitathatatlan. Más-más földrészekén, a legkülönbözőbb ideológiai alapról egyaránt Homérosz, Dante, Shakespeare, Goethe mellett a kultúra legegységesebb lángelméi közé sorolják. De mint a nagy önelemzők, önelleplezők, ő is sok ellenszenvet váltott ki életében. Vádolták képmutatással, különcséggel, nem hitték neki, vagy egyszerűen nyomasztó és kényelmetlen volt az az erkölcsi igényesség, amely majdnem mindenkit önnön elégtelen voltára, erkölcsi fogyatékoságaira eszméltetett. A halála óta eltelt évtizedekben aztán lecsendesedtek a személyes indulatok, eleven alakját napjainkban mindössze néhány kopott filmkocka őrzi. Remekművei mégis szegényebbek lennének az író egyéniségének, személyes életsorsának ismerete nélkül. Van ugyanis benne valami (bármennyire távol is esik tőlünk térben, időben, társadalmi rangját, környezetét tekintve is), amit nagyon közelinek, szinte rokoninak érzünk. Egyenlővé tesz magával, hogy követhetőnek mutassa istenkereső kálváriáját, melynek végén az embert találta meg, az ember lehetőségeit arra, hogy méltóvá váljék önmagához.

„Nincs, ami erősebb, és nincs, ami gyengébb lenne, mint a szó” — ahogy Turgenyev mondta. S ez az elgondolkodtató paradoxon kevesekre áll olyan mértékben, mint Tolsztojra. Tanításait, életreceptjét kevesen követték, vallásszámba menő er-

kölcsi forradalmát csak gyanús és őhozzá méltatlan szekták terjesztették. Az emberiség nem az erkölcsi megújulás útján kereste a megoldást a századforduló nagy problémáira, s intő szózatai, morális példaadása ellenére a XX. században nem lett kevesebb az embertelenség, az igazságtalanság, a társadalmi egyenlőtlenség, mint korábban. Tolsztoj szava tehát gyengének bizonyult, ígéjének kevesebb konkrét mozgósító ereje lett, mint sok felelőtlen és tudatlan demagóg agitációjának. S mégis és ugyanakkor, kevés hatékonyabb tett, kevés messzebb ható figyelmeztetés hangzott el az emberiség utóbbi évszázadaiban, mint az övé. Jöhettek az erőszaknak, a haszonelvűségnek bármily lármás népszerűsítői, nem teheték kétségessé az ő igazságát. Tolsztoj után nem állhat meg semmiféle származási, nemzeti vagy vagyoni megkülönböztetés. Az ő humanizmusa a tisztultabb emberi kapcsolatokra, az erkölcsi jóra törekvőknek, a megértés és béke új közösségiségének inspirálója lett, amely csak az emberség, a munka és összefogás értékét ismeri el.



Bolyai Farkas ismeretlen levele

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára 1977 végén egy — a szakirodalom számára eddig ismeretlen — Bolyai Farkas-levéllal gyarapodott. Dr. Szász Pál, a matematikai tudományok doktora, egyetemi tanár ajándékozta a levelet az Akadémiának, melyet a Kézirattár 51/1977. sz. alatt iktatott állományába.

A levelet az előbbiakban teljes szövegében közöljük, csupán annyit változtatunk, hogy a levélben csak jelzett ragokat, kötőszókat, névelőket a mai használat szerint írtuk le.

„Kedves Barátom!

Sajnálom, hogy utoljára is csak mintegy gőzszekérről találkoztunk — és akkor is álmatlan betegen olyan rossz kedéllyel voltam, minél talám már csak rosszabbul lehetek —; mert ámbár mind rendre jönnek a halál hodie¹ inassai, egyik csíp, másik szúr-harap..., egy-egy kis pauzán dolgozgatnám jövőny szemenként, mely egyetlen vectisem² volt a bú ellen —; de a milyen jó, annak ki tud egyedül lenni, olyan rossz annak ki csak úgy tud lenni —

Tegnap 3 holtat vittek ki a szomszéd templomból —; bár az Ispotály kinyújtása betege is már ki volna vitetve! De meghalni se tudok csendesen, Gergelynek szerencsétlen jövődjén hunyva el szemeimet —.

Magának élni kell, és éljen! hogy azon nyugtatványnak, melyet egy végig ritka hív férj (abból az országbóli Stempellel,³ mely a türöké) bír, párját a ritka fiú is megnyerje —: úgy az élet koronájáról két csillag a sirak éjjébe bé sugárzik...

Egy ifjú járván nálom, és látván a kemencékről, muzsikáról és Mathem. Geographicaról⁴ már purizált⁵ írásaimat, és valami újhoz kezdésemet, (bár nem hiszem hogy bévégezzem így amint vagyok), azt mondotta, hogy adjam el Pestre: kérem, tudósítson, lehető é ez? és miképpen lehetne? mert pénzre szükségem van — de a nevemet nem teszem oda —.

Új mathematicumhoz nem fogok: mert arra beteg lélek olyan csendességet kíván, amilyent nem reménylhetek —. Sőt azt tapasztaltam, hogy az álmat leginkább veszi el. Dimitte senescentem maturum equum.⁶

A professzorságról is szeretném tudni véleményét: de előbb legyen Kollégium; 9 bris⁷ bizonyosan nem lesz: bár akkor legyen — mert sokan kívánnák, hogy ne legyen ez a megbélyegzett tanoda —.

A kérdését méltánylom: szeretném tudni (Horváth Farkas ként), hogy jött reá?

A kérdés ez: akármely egészszám n summája-é két azunitással commensurabilis quantitasak quadratumjainak? az-az

$$\frac{n}{x} = \frac{a^2}{b^2} + \frac{c^2}{d^2}$$

lehet-é akármely egészszám n re úgy hogy a , b , c , d is egészszámok legyenek?

A felelet az: hogy mindenkor és csak akkor lehet, amikor egészszám n két egész számoknak quadratumjai summája; és ha $n = f^2 + g^2$, és f , g egészszámok, akkor n számtalan képpen lehet két commensurabiliseknek quadratumai summája; ha pedig nincs f és g , úgy nincs két oly commensurabilis, hogy quadratumjaik summája $= n$ legyen.

Péld. nincsenek oly egész számok a, b, c, d , hogy $n = \left(\frac{a}{b}\right)^2 + \left(\frac{c}{d}\right)^2$. A demonstratio hosszabb, mint capax⁸ vagyok leírni.

Tisztelem a Baronét (adjectivumot⁹ keresék de nem kaptam a földön) — Zsuzsika k. a t és mindnyájokat — az angyali Anyának szárnyai alatt — tisztelem a koszorús anyát, kinek az Isten azt hagyta meg, ami a vénségnek fagyában egyedül tartja melegén a szívet — amit tőlem megvont —. Az Isten áldja meg! Maradok barátja

Bolyai Farkas"

Címzés a hátoldalon: „Tisztelendő Szász Károly úrnak barátságosan. Malomfárván.” A címzés fölött (fordított irányban): „Hegedüs Ferenc Ur kéretik ezen levél kiküldésére.” (Hegedüs Ferenc kollégiumi tanár volt.)

A levél keltezetlen, így az a kérdés merül fel, mikor írhatta Bolyai Farkas a fenti levelet? Miután a címzettet ismerjük, a levél tartalmának elemzéséből kaphatunk megközelítően pontos felvilágosítást a levélírás időpontjáról, valamint arról, hogy a „Kedves Barátom!” — id. Szász Károly lehetett.

Szász Károly 1798. január 25-én Vízaknán született, elhunyt 1853. október 25-én Marosvásárhelyt. (1833. november 15-én az Akadémia levelező tagnak, 1834. november 10-én rendes tagnak választotta.) 1817-ben szerezte meg az ügyvédi diplomát, és még ez évben Zeyk János és Teleki Elek gróf nevelőjeként került Bécsbe, ahol az egyetemen matematikát és természettudományt hallgatott. Itt kapcsolatba került a hadmérnöki akadémiát végző Bolyai Jánossal is. 1820-ban Szász Károly visszatért Erdélybe és Nagyenyedre a jog-, és a szónoklattan tanára lett. Hamarosan aktívan bekapcsolódott Erdély politikai életébe és reformküzdelmeibe, amelyért később perbe fogták. A bécsi kancellária más tanszékre való áthelyezését követelte. 1838-ban a megüresedett nagyenyedi matematikai és fizikai tanszékre maga kérte áthelyezését, ahová egy év múltán kinevezték. Az 1848-as forradalmi kormányban ismét jelentős szerepet kapott. A szabadságharc leverése után a gyanúsítottak között volt, de igazolták. Az Erdélyi Református Egyház Főkonsistoriuma 1850-ben visszahelyezte tanári állásába.

A levél tartalmának megértéséhez tartozik, hogy milyen volt a marosvásárhelyi kollégium helyzete a szabadságharc alatt, és az ezt követő időszakban. 1848 „Márciusban már a tantermek gyűléstermekké váltak, a tanszégeket katedrákat, a komoly, tudós tanárok helyeit, az eddig szerényen ülő és csendesen hallgató tanítványok foglalták el s tüzes nyelvű apostolok tartottak buzdító, lelkesítő beszédeket, könyv helyett fegyvert vettek kezökbe, órsereggé alakultak. A múzsák csendes hajlékának ajtai május közepén már bezárultak... Ily körülmények között a kollég. előljáróság az iskola megnyitását augusztus 23-án elnapolta szeptember 1-ről november 1-re és a főkonsistorium ezen intézkedést helyeslő tudomásul vette. A két havi elhalasztásból két esztendő lett...” írta Koncz József: A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története c. könyvében (Marosvásárhely, 1896.) a 399—400. oldalon.

1849-ben, amikor a hadműveletek már Erdélyben is folytak, a kollégiumot kórháznak használták. A harcok folyamán nemcsak a marosvásárhelyi főiskolában szünetelt a tanítás két évig, hanem a nagyenyedi Bethlen kollégiumban is olyan súlyos károk keletkeztek, hogy sok év kellett az iskola rendbehozatalára. Még 1853. május 31-én is arról van szó, hogy a nagyenyedi főiskola helyreállításáig a főiskolára szánt költségek egy részét az egyházi főtanács Marosvásárhelynek engedte át.

A szakirodalomból ismeretes, hogy Szász Károly 1849-től 1853-ig élt Marosvásárhelyen. B. Kemény Zsigmond (aki 1859. december 19-én a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közgyűlésében Szász Károlyról tartott emlékbeszédet) említi,

hogy Szász Károlyt 1850-ben a főgyházi tanács Marosvásárhelyre helyezte át. Ekkor azonban még nem taníthatott matematikát és fizikát, mivel ez időben a vásárhelyi tanszéket Bolyai Farkas töltötte be. Taníthatott azonban más tantárgyat, melyre vonatkozólag ismét Kemény Zsigmondot idézzük: „Akarom tehát, tudják meg azon kevesek, tudja meg azon egyetlen, hogy Szász Károly volt, ki engem az irodalomra buzdított és előkészített, s hogy én az egész világon neki köszönök leg-többet.”

A keltezetlen levelet Bolyai Farkas Malomfalvára címezte Szász Károlynak. Itt volt birtokos b. Kemény Pál, aki 1848-tól a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka és a kollégiumi előljáróság elnökeként munkálkodott. A Kemény család — generációkon át mecénása volt az erdélyi iskolaügynek. Feltételezhető, hogy Szász Károlynak — mint a családdal régebb időtől fogva közeli kapcsolatban álló nevelőnek — lakásproblémája megoldásában is a báró segédkezett. Bolyai Farkas levelének záró-soraiban tisztelteti a bárónét Kemény Pál feleségét (gr. Teleki Rákhelet) — akinek méltatására nem talál földi jelzőt — Zsuzsika kisasszonyt (a leányukat) és mindnyájukat, köztük „a koszorús anyát” (valószínűleg a báró, vagy felesége édesanyját), akinek öregségére megadatott a derűs, békés családi környezet, amiben neki nincs része.

Bolyai Farkas 1850. február 9-én 75 éves, már csaknem félszázada tanított és szelleme egész életében örökös alkotótevékenységre serkentette. Már az 1840-es évektől kezdve beteges és fáradt. Az idős korra jellemző panaszok és álmatlanság kínozza. 1847. szeptember 26-án azt írja Gergely fiának, hogy „Én nem tudom a télen is miként bírom ki a hivatalt, terhesedő sörvem és köhögésem miatt.” Ezek a betegségei most is megvannak. A levélből kiérezhető letargikus hangulatát ezenkívül több ok is magyarázza. Az 1848-as események végkifejletének szomorúsága jelen van a családokban, az iskolában. A tanítás a felsőbb osztályokban szünetel, Bolyai Farkas kiszakadt élete megszokott rendjéből. Családja gondjai súlyosan nehezednek rá. János fia Marosvásárhelyre költözve házat épített, de nehéz, örökös gondban vergődő családi élete, betegsége miatt az apa és fiú kapcsolatában a korábbi gondolatébresztő szellemi viták elmaradtak, csak ritkán találkoztak és inkább levélben érintkeztek. A szabadságharcban Gergely fia bolyai birtokát lerombolták, kirabolták. Nagy pusztulás érte Domáldot is, amit magának szánt nyugdíjaztatása után. Az egyre nehezedő gazdasági helyzet is aggodalommal tölti el. 1851. március 10-i levelében írja Gergelynek: „...Most a szobákat is írják és jó be a házi adó, mint Bécsbe —; falun is meg lesz, és semmi egyéb nem marad el, amiről adót lehet venni...” Gergely — akinek jövőjéért aggódik — nagy erőfeszítéssel próbálja rendbehozni birtokát. Ez idő alatt felesége beteg gyermekével, a kis Farkassal nála lakik.

Szerény szellemi tevékenységéhez több nyugalmat szeretne: „...*de a' milyen jó, aki tud egyedül lenni, olyan rossz a' ki csak úgy tud lenni*”.

Jobb óráiban, s ha betegsége is tűrhetőbbé enyhül, újra csak tevékenykedik; — „...*egy-egy kis pauzán dolgozgatnám fővényszemenként, mely egyetlen vectisem a' bú ellen...*” — előveszi, rendezgeti korábbi tanulmányait. A „*kemencékről*” írt tanulmányáról Horváth Farkas, Bolyai Farkas volt tanítványa, későbbi budapesti főmérnök „A szobafűtés elmélete” címen tanulmányt írt a „Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye” 9. kötet. (1875) 405—418. oldalain. Horváth Farkas cikkében ábrákkal ismertette Bolyai Farkasnak a gazdaságos fűtéssel kapcsolatos gyakorlatias tanulmányát. Ebből idézzük: „...A légforgatás eszméjét helyesen keresztül vive, és a füst melegét helyesen értékesítve csak Bolyai Farkas mennyiség-, természet- és vegytan tanáránál láttam Marosvásárhelyen és környékén, hol annak minden képzelhető változatai, mintegy tárlaton találhatók voltak”... A korábban elveszítettnek hitt „*musikáról*” szóló művét Gulyás Károly (marosvásárhelyi rajztanár, a Teleki-Könyvtár őre) közölte a „*Mathematikai és Fizikai Lapok*”-ban, 1913. 401—403. Bolyai Farkas dolgozata címe mellé írt jegyzetéből olvashatjuk: „...Ifjabbkori műve, egyik előadásának kidolgozása. A kéziratot a kollégium könyvtárában vég-

zett kutatása alkalmával a Bolyai Farkas emléktárgyait tartalmazó ládában Rados Ignác (akadémikus) találta meg és ajánlotta a koll. könyvtárőrnek, hogy azt alkalmas helyen változatlanul hozza nyilvánosságra. A művet tartalmazó füzet felírása: Bolyai Farkas zenészeti dolgozata eredeti kézírata." A „Mathem. Geographica-ról”-i tanulmányát eddig Koncz szerint sem ismerjük.

A tanulmányokat szeretette volna Bolyai Farkas egy látogatója biztatására értékesíteni. Levelében Szász Károlytól kér véleményt és segítséget név nélküli megjelentetésükhöz. „...*pénzre szükségem van — de a nevemet nem teszem oda.*”

Bolyai Farkas gyengélkedő állapotában érzi, hogy professzorságának órái elfogynak. Az utód kérdése — mint már említettük — Szász Károlynak marosvásárhelyi tanárrá való áthelyezésével megoldódott. Az ötvenes évektől ő is tanított mint ideiglenes helyettes tanár. Bolyai Farkas többször találkozhatott Szász Károllyal. Közölt levelét is egy futó együttlét említésével vezeti be. A keltezés nélküli levél írásának időpontja az 1850-es év nyarára tehető. Erre részben a professzorság kérdésének való felvetéséből következtethetünk, „...*A professzorságról is szeretném tudni véleményét: de előbb legyen kollégium...*” és hogy ez év őszén kezdődött el ismét a tanítás. Megállapításunkat alátámasztja még 1850. október 16-án Gergely fiának írt levele: „...*A M. Consistorium meghatározta; hogy egész fizetéssel maradjak szál-lásomon, és Szász Károlynak Enyedről legyen nyolcszáz pengője és száz pengő szál-lásra — Ide is eljön a Rendelet minden órán — Ugyancsak közelebbi examenig én tanítok —.*”

A professzorságról Bolyai Farkas 1851. október 8-án mond le a Református Kollégium Elöljáróságának címzett levelében: „...*Sok jó tanítványim hosszú sorára örömmel nézve vissza búcsúszom,...*” Br. Kemény Pál elnök aláírásával írt válaszban a Főtanoda Elöljárósága félszázados munkásságát megköszönve továbbra is kéri — ha ereje engedi —, az Elöljáróság gyűlésén való részvételét és tanári munkájának folytatását.

JEGYZETEK

1. *hodie* — mai
2. *vectisem* — zár, retesz, itt talán: védelmem
3. *Stempelle* — itt: valószínűleg, megjelölt
4. *Mathem. Geographica-ról* — Matematika Geographiáról
5. *purizált* — nyomtatásra tisztázott
6. *Dimitte senescentem maturum equum* — Bocsásd el idején az érett lovat
7. *9 bris* — november
8. *capax* — képes
9. *adjectivumot* — jelzőt

POMOGÁTS BÉLA

A romániai magyar irodalom előzményei

REGIONÁLIS TÖREKVÉSEK 1918 ELŐTT

A romániai magyar irodalom az erdélyi magyarság nemzetiségi létével egyidős. Mondani szokás, hogy a „semmiből” született, előzmények nélkül, egy hatalmas történelmi változás kényszerében s eredményeként. Pedig ennek az irodalomnak, az önállóbb erdélyi magyar művelődés igényének megvannak a maga nem jelentéktelen előzményei. Kezdeményezések és kísérletek, melyeket nem hagyhat figyelmen kívül a kutatás. Nélkülük bizonyára nem léphetett volna fel azzal az elhatározó erővel, és kialakult jelleggel, amelyet nyomban az állami hatalom változása után: „hőskorában” mutatott. A vajúdas gyötrelmei Erdélyben kisebbek, eredményei tartósabbak voltak, mint Szlovákiában vagy a Vajdaságban, ahol a magyar irodalom hosszú éveken keresztül a hősies vállalkozások és a csüggesztő kudarcok lázai között kereste lehetőségeit és feladatait. Erdélyben is voltak kudarcok, csődbe ment kísérletek, mégis természetesebb módon s gazdagabb eredménnyel ment végbe az irodalomalapítás küzdelmes folyamata. Nemcsak a régebbi és erősebb hagyományok miatt. Nemcsak azért, mert Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai Farkas, Bolyai János, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond öröksége már eleve igényt támasztott és alapot teremtett. Hanem azért is, mert az irodalomszervező munkának már korábban érték a feltételei, ha töredékesen és szörványosan is. Kialakulóban volt az erdélyi magyar irodalom különleges tudata, és kísérletek történtek intézményeinek megszervezésére. Az 1918-as uralomváltozást követő kulturális vállalkozások már bizonyos, igaz, kezdetleges alapra rakhatták fel a nemzetiségi művelődés épületét.

Az a szervező munka, amely a század elején az erdélyi magyar irodalmi élet létrehozására törekedett, a magyar kultúra központosításával szemben érvényesült. A kiegyezés utáni magyar politika az ország gazdasági, politikai és kulturális egységesítésére törekedett, s ezért el akarta tüntetni Erdély egykori önállóságának és külön fejlődésének maradványait; noha a hagyományos erdélyi jogrend néhány sajátosságá: az osztrák polgári törvénykönyv használata és a magyarországitól eltérő választói cenzus továbbra érvényben maradt. Az egységesítő politika mégis következetesen működött, és a kapitalista társadalmi átalakulás is az egységesítést segítette elő. A regionális sajátosságokat felszámoló központosítás nemcsak a nemzeti öntudatra ébredő nemzetiségeket sértette, minthogy ezek joggal látták ebben a politikában az erőszakos magyarosítás eszközét, hanem az erdélyi magyarság gazdasági és kulturális érdekeit is. A román és a szász nemzetiség gazdasági ereje a központosítás ellenére is növekedett, hiszen éppen a századfordulón alakult ki az erős és szervezett erdélyi nemzetiségi burzsoázia, amely erdélyi városokban: Nagyszébenben, Brassóban, Temesvárott építette ki központjait. A gazdasági gyarapodást nyomon követte a kulturális intézmények bővülése és növekedése. A román és szász művelődés hagyományos erdélyi központjai rohamos fejlődésnek indultak, megerősödött a nemzetiségi sajtó és könyvkiadás. (Az országos központ vonzása mindemel-

lett ezekre az intézményekre is hatott: a modern román irodalom egyik tűzhelye, a Goga és Taslauanu szerkesztette Luceafarul Budapesten jelent meg!) Az erdélyi magyarság gazdasági szervezeteit viszont a fővárosi tőke vonta fokozatosan ellenőrzése alá, s kulturális intézményei is ki voltak szolgáltatva a központ vonzásának. Az erdélyi magyar művelődés lassanként tért veszített, önálló kezdeményezésre képtelenné vált, s nem tudott választ adni az országrész sajátos kérdéseire, például a nemzeti együttélés sürgető problémáira.

A fejlődő Budapest, a világvárosi élet, a központosított módon kialakított folyóirat- és könyvkiadás magához vonzotta az erdélyi magyar tehetségeket. Erdélyből került a fővárosba Szabó Dezső, Laczkó Géza, Kuncz Aladár, az egykori Partiumból Ady Endre, Kaffka Margit és Tersánszky J. Jenő. Az erdélyi magyar irodalom provincializmusba süllyedt, a lapok és az irodalmi társaságok dilettáns megyei urak, lelkészek és tanárok kezére kerültek; ez még jobban taszította a fiatal tehetségeket. A magányos vállalkozások, Tolnai Lajosé vagy Petelei Istváné, sorra csődbe mentek, a kudarc látványa is növelte a közönyt. Néhány évtized alatt, a kiegyezéstől a századfordulóig, szomorú csend váltotta fel a közművelődési és irodalmi élet hagyományos élénkségét.¹ 1870-ben Tolnai Lajos az *Erdély* című irodalmi lap indítására készülődve még így beszélt: „Mit akarok? Engedni annak a sok kérdésnek, amely szinte harmadfél év óta zaklat, szépirodalmi lapot szerkeszteni [...] Erdélynek lapot adni, amely megismertesse Erdélyt önmagával, társadalmi, szépirodalmi, műveltségi helyzetével; munkára édesgetni kérés, követelés, kényszerítés által...; irányt adni erőmhöz képest a fejlődő újabb generációnak, olvasóközönséget teremteni ott, ahol annyi a romlatlanabb, egyenesebb szív, oly szemmel látható a jobbra fogékonyság.”² Tolnai az erdélyi magyar értelmiség hagyományos érdeklődésében bízott, Erdély liberális szellemét akarta életre keltetni, midőn eltervezte a vásárhelyi folyóiratot.

Egy emberöltővel később, 1908-ban Dózsa Endre, Kolozs megye alispánja, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke az *Erdélyi Lapok* programadó cikkében már az irodalmi konzervativizmus ellentámadását képviselte, a modern magyar irodalomtól kívánta óvni az erdélyi közvéleményt. Az új törekvések, mondja: „...a még ki nem alakult forrongó ifjú főváros szertelenségeivel telítetten jutnak át hozzánk, [...] azoknak az eszmeáramlatoknak pedig, melyeket [...] ma is kegyelettel őrizünk, nincsenek szószólói, s így [...] az egész régi magyar világ veszendőben van. Mi kell, hogy szószólói legyünk!”³ S valóban, az Erdélyi Lapok a provinciális szellemű konzervatív irodalom fóruma lett; Szabolcska Mihály, legifjabb Szász Károly, P. Jánosy Béla verseit, Gyalui Farkas, Gyallai Domokos, Dózsa Endre novelláit, Kristóf György, Kiss Ernő, Boros György irodalmi tanulmányait közölte. A hazafias szölamok, a történelmi romantika és az anekdotikus ábrázolás: a népnemzeti irányzat eszményei uralkodtak közleményeiben. Ritka kivételt, valóságos felüdülést jelentettek Petelei István kései novellái, Kovács Dezsőnek, az erdélyi regionalizmus elbeszélőjének írásai, a fiatal Ligeti Ernő, Berde Mária és Makkai Sándor versei. Az Erdélyi Lapokban már ekkor együtt volt a későbbi romániai magyar irodalom konzervatív irányzata. A modern törekvésekkel vagy a fővárosi konzervatív sajtóval azonban nem állhatta a versenyt, s 1913. március 29-én megszűnt. Kolozsvár évekig irodalmi folyóirat nélkül maradt.

Hasonló szerep: a vidéki konzervativizmus ápolása jutott az irodalmi társaságoknak is. A kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság (alakult 1888-ban), a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876), az aradi Kölcsey Egyesület (1881), a nagyváradi Szigligeti Társaság (1892), a temesvári Arany János Társaság (1903), a nagybányai Teleki Társaság, a szatmári és a nagykárolyi Kölcsey Egyesület a századfordulón ugyanazt a szerepet töltötték be, mint a fővárosi Kisfaludy Társaság. Művelődési munkát nem végeztek, általában szenvedélyesen ostromozták a progresszív irodalom törekvéseit. Csupán a Kemény Zsigmond Társaság tevékenysége mutatott időnként némi kezdeményezést s megértőbb szellemet.⁴

Az erdélyi magyar irodalmi élet megélénkülése e társaságok keretein kívül, sőt velük szemben történt. A főváros kulturális hegemoniáját megtörni kívánó iro-

dalmi decentralizáció egyszersmind a haladó törekvések szolgálatába állt. E kettős szándék és szolgálat klasszikus példáját a nagyváradi *Holnap* jelentette, amely a modern magyar irodalom születési bizonyítványaként tanúsította a kulturális decentralizáció és a progresszív irodalom szoros kapcsolatát. „Ebben az időben — írta Juhász Gyula A *Holnap* megjelentetésének körülményeiről — sokszor szó esett a vidéki sajtóban a *magyar irodalom decentralizációjáról*, és a körösparti Párizs — ahogy akkor Váradot elnevezték — mindenképpen a legalkalmasabbnak látszott erre a feladatra. A vér városa — ahogy Ady hívta — a modern kultúra legszínesebb és leghangosabb fészke volt ekkor a vidéken, hiszen Ady Endre, Krúdy Gyula, Biró Lajos és Nagy Endre is innen repültek Budapestre.”⁵ Nagyvárad példáját követte Temesvár és Kolozsvár; mindkét városban lelkes hívei voltak a modern magyar irodalomnak, különösen Ady költészetének, s ha rövid időre is, létrejöttek a progresszív művelődés tűzhelyei.

Először Temesvárot, amely a kiegészítés korának katona- és hivatalnokvárosából a századfordulóra ipari és kereskedelmi központtá alakult, s rohamosan polgárosodott. 1908 őszén Franyó Zoltán kezdeményezésére született meg a *Dél Irodalmi Társaság*, amely a Szabolcska Mihály vezette Arany János Társasággal szemben a város haladó művészeit és újságíróit fogta össze.⁶ A társaság irodalmi matinékat, vitákat és kiállításokat rendezett, majd 1910-ben Lengyel László szerkesztésében megjelentette a *Magyar Dél* című irodalmi folyóiratot, amely a Nyugattal keresett kapcsolatot, és a társaság íróin kívül Szomory Dezsőt, Hatvany Lajost és Dutka Ákost szolgáltatta meg. A szépirodalom mellett társadalomtudományokkal is foglalkozott, többek között a szocializmusról és a nemzetiségi kérdéssről közölt tanulmányokat.

Kolozsvárt nagyobb ellenállásba kellett ütközniök a modern törekvéseknek, minthogy Erdély központja hagyományosan az erdélyi arisztokrácia székvárosa volt, szellemét feudális tradíciók határozták meg, a polgárság, az értelmiség is a konzervatív arisztokratizmus ízlését követte. Ennek ellenére itt is működött egy kisebb fiatal értelmiségi csoport a Nemzeti Színház és a sajtó körül, amely kísérletet tett arra, hogy az öreg falak közé ültesse az újítás szellemét. Ez a kör adta ki 1909-ben Orbók Attila szerkesztésében a *Közös úton* című antológiát, amelynek költői: Andor Gyula, Berde Mária, Harsányi Zsolt, Indig Ottó, Ligeti Ernő, Németh Andor és N. Pap Dezső már a modern irodalom felé tájékozódtak, s elutasították a konzervatívok maradi eszményeit, avult költői eszközeit.⁷ A kolozsvári haladó értelmiség egy idő múlva az Erdélyi Irodalmi Társaságban szeretett volna fórumhoz jutni, ám kudarcba fulladtak a társaság felrészítésére irányuló törekvései. Ezért alapították meg 1918 elején a *Kelet Irodalmi és Művészeti Társaságot*, amely a progresszív irodalom szolgálatára vállalkozott. A társaság díszelnöke az Ady mellé álló idős költő, Jékely Aladár lett, elnöke Deák Albert, vezetői Janovics Jenő, Kovács Dezső, Lukács Hugó, Sebesi Samu, Walter Gyula és S. Nagy László. Tagjai között Bánffy Miklós, Bodor Aladár, Bárd Oszkár, Franyó Zoltán, Laczkó Géza, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Szabó Dezső, Szász Endre, Török Gyula és Turnowszky Sándor szerepelt. A társaság azonban csak néhány hónapig tevékenykedett, nagyralátó terveit a háborús összeomlás buktatta meg.⁸

A kulturális decentralizáció és a progresszív irodalom vállalkozásainak sodrában születtek meg azok a folyóiratok is, amelyek már határozottabban készítették elő az 1918 utáni erdélyi magyar irodalmi törekvéseket. 1911-ben Bárd Oszkár jelentette meg Kolozsvárott a *Haladást*, 1914-ben Egyed Zoltán és Kállay Miklós Désen az *Erdélyi Figyelőt*. Mindkét vállalkozás a haladó szellemű fiatalokat tömörítette, az Erdélyi Irodalmi Társasággal kezdett vitát, s az országrész sajátos problémáira, így a magyar–román együttélés kérdésére kívánta felhívni a közönség figyelmét.⁹ 1912 elején szerkesztette Kós Károly Sztánán a *Kalotaszeg*et,¹⁰ amely Adyt és Móriczot népszerűsítette az erdélyi közönség körében, egyszersmind teret adott Kós első szépirodalmi munkájának, az *Emberek a havas alatt* című elbeszélésnek. A Kalotaszeg már tudatos program gyanánt képviselte az erdélyi népek egymásrataltságának

gondolatát és szállt síkra Erdély különleges érdekeiért. Nagy szerepe volt a szerkesztő későbbi transzilvánista ideológiájának kialakításában. 1915 őszén alapította meg S. Nagy László a *Kolozsvári Szemlét*, amely a következő esztendőben az *Erdélyi Szemle* címet vette fel, s az önálló erdélyi magyar irodalom első fóruma lett.¹¹ Végül 1918-ban jelentette meg Kolozsváron Szentimrei Jenő az *Uj Erdély*¹² című folyóiratot, amelynek ugyancsak nagy szerepe volt abban, hogy az erdélyi magyar progresszió a maga feladataira ismerhetett.

Ezekben a folyóiratokban már együtt volt a romániai magyar irodalom későbbi alapítóinak zöme: Áprily Lajos, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Reményik Sándor, Berde Mária, Bárd Oszkár, Ligeti Ernő, S. Nagy László, Szombati-Szabó István, Walter Gyula és Franyó Zoltán. És már készültek azok a gondolatok, amelyekből a „transzilvánista” ideológia kialakult. Megfogalmazást nyert a kulturális autonómia eszméje, a nemzetiségekkel való együttműködés, elsősorban a magyar–román közlekedés gondolata, valamint az erdélyi kulturális hagyományok gondozását sürgető igény.

Az erdélyi progresszió egyre tudatosabban követelte a decentralizációt, s most már nemcsak a kulturálisat, hanem a politikait is. A politikai decentralizációban látta a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik eszközét, s ebben a polgári radikálisok nemzetiségpolitikai elgondolásaihoz, így Jászi Oszkárnak a „kantonális” rendszer kiépítésére irányuló koncepciójához csatlakozott. A decentralizációs törekvéseket növelték Erdély gazdasági és politikai sérelmei is. A dualista magyar kormányok ugyanis távoli határterületnek, nyersanyagtermelő bázisnak tekintették az országrészt, s alig fejlesztették az erdélyi ipart és közlekedést. Különösen a Székelyföldnek voltak súlyos sérelmei, amelyet a kormányzat nemcsak elhanyagolt, hanem egyenesen válságba sodort. A hatalmas méreteket elérő székely kivándorlás is ennek a politikai közönynek a következménye volt. Erdélyben sokan látták úgy, hogy hiba volt a kiegyezés után feladni a viszonylagos autonómiát, minden feltétel nélkül elfogadni az „uniót”, és kiszolgáltatni az erdélyi nemzeteket a központosító és egységesítő magyar birodalmi politikának. Nemcsak a nemzetiségi vezetők vagy a magyar radikálisok gondolkodtak így, hanem Sándor József is, az EMKE elnöke.¹³ Trianon után a hivatalos magyar történetírás vezető képviselője, Szekfű Gyula is elismerte, hogy a birodalmi politika óriási károkat okozott s éppen az erdélyi magyarság fejlődését vetette vissza.¹⁴

A decentralizációs törekvések nyomán létrejött irodalmi lapok állandóan napirenden tartották az erdélyi sérelmeket, s hangot adtak az önkormányzat kívánságának. Elsőnek és talán legtudatosabban Kós Károly a *Kalotaszeg* lapjain. *Erdély és a pesti közvélemény* című írásában a Kolozsvárt létesítendő műgyetem tervének elejtése után sorolta fel az erdélyiek sérelmeit és kívánságait. „...bizonyítani fogjuk azt is — írta szenvedélyes hangon —, hogy Erdély csak politikailag nincsen, de földrajzilag, históriailag, sőt jogilag, s ami a legfontosabb, a köztudatban igenis van és lesz is addig, amíg csak meg nem változik a magyarországi és különösen a pesti közvélemény rólunk. Ha pedig az a közvélemény ilyen marad, akkor időtlen-időig élni fog bennünk a külön erdélyiség tudata. És megmarad bennünk az az érzés, hogy nekünk nem édes testvérünk Magyarország, hanem mostohánk, akitől semmit sem várhatunk, ha rosszat nem.”¹⁵ Kós hangsúlyos módon fogalmazta meg az „erdélyi kérdést”, s ennek vizsgálatára vállalkozott Bárd Oszkár *Erdélyi Figyelő* című folyóirata is, amely külön — a háborús sajtócenzúra által hamarosan betiltott — cikksorozatban kívánta áttekinteni Erdély politikai, gazdasági és nemzetiségi problémáit.¹⁶ Az *Erdélyi Szemle* pedig már jelszó és program gyanánt hirdette: „Erdélyért harcolunk, Erdély kultúrájáért, ipari és gazdasági fejlődéséért.” És érdekes vitában sürgette annak a kulturális programnak a kidolgozását, amely „felöleli mindazokat az irodalmi problémákat, amelyeket Erdély társadalmi és politikai elhatároltsága felvet és megoldásrávárón kínál.”¹⁷ Szentimrei Jenő pedig Ady nevezetes vallomását: az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* című esszét közölte az *Uj*

Erdély lapjain, arra utalva, hogy fel kell eleveníteni a régi Erdély nyugat-európai tájékozódását és demokratikus hagyományait.

Az „erdélyi kérdés” megoldásának követelése különösen az 1916-os román hadbalépés után fokozódott, midőn nyilvánvalóvá vált, hogy számolni kell az erdélyi románok nemzeti kívánságaival és a román egységmozgalommal. Marosvásárhelyen Bethlen István, Ugron Gábor és Apáthy István vezetésével konzervatív szellemben Erdélyi Szövetség alakult, s általánossá vált az a követelés, hogy a kormány határozott politikával oldja meg a Székelyföld kedvezőtlen gazdasági helyzetét. Szóba került az is, hogy a kormányban külön erdélyi miniszter képviselje az országrész érdekeit. Az „erdélyi kérdés” megoldására törekvő mozgalomban váltak el végképp az erdélyi magyar konzervativizmus és progresszió útjai. Az Erdélyi Szövetség vezetői lényegében ragaszkodtak a dualista rendszerhez és a liberális kormányok nemzetiségi politikájához, az erdélyi problémák valódi rendezésére ezért nem is tettek kísérletet. A progresszív irodalom képviselői velük szemben a nemzetiségi megbékélés és együttműködés programját fogalmazták meg, s a magyarországi nemzetek egyenjogúságát hirdették. „Az új sínekre induló erdélyi magyar irodalom — írta később Szentimrei Jenő —, híven az ősi föld hagyományaihoz, először a vele együtt élő népek felé nyújtott testvérkezet és első kötelességének érezte a faji és felekezeti határfalakat félretolását.”¹⁸

Az irodalmi progresszió lapjaiban és íróinál sorra megjelent a román—magyar közeledés gondolata. Kós Károly, aki publicisztikájában még a régi Erdély öncélúságára hivatkozott, első elbeszélésében, az *Emberék a havas alatt*-ban már a kalotaszegi magyarok és románok 1848-ban kötött szövetségét idézte fel. S. Nagy László az Erdélyi Szemlében a román—magyar kultúrkapcsolatokat sürgette, s a művészet internacionális hatásától várta, hogy megszűnjenek a népek közötti ellentétek.¹⁹ Az Erdélyi Szemle rendszeresen foglalkozott az erdélyi román irodalommal, s román írók is megszólaltak lapjain, például Isac Emil, aki a román progresszió háborúellenes állásfoglalását fogalmazta meg.²⁰ Szentimrei Jenő Uj Erdélye pedig ankétot közölt a román—magyar közeledés feladatairól, s a Huszadik Századból vette át Szabó Ervin és Emil Isac nemzetiségpolitikai cikkei.²¹ Ezekben a rövid életű s gondokkal küzdő lapokban az erdélyi magyar progresszió legjobb gondolatai és törekvései öltöttek alakot. Olyan törekvések, amelyeket a történelem később nemcsak igazolt, hanem ki is teljesített, s amelyek orientációt és erőforrást jelentettek a nagy történelmi fordulatot követő általános bizonytalanság idején. Ezek tették lehetővé, hogy az erdélyi magyar progresszió tiszta lelkiismerettel vállalhassa a nemzetiségi sorsba került magyarság szervezésének és eszmei irányításának nehéz feladatát.

JEGYZETEK

1. A kor erdélyi magyar irodalmi életéről: Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. 11—16., Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Kolozsvár, é. n. 20—23., Szentimrei Jenő: Erdély tízéves magyar irodalma. Nyugat, 1930. I. 537—544., Varró János: A romániai magyar irodalom előzményei. Igaz Szó, 1968. 1. sz. 112—123., Kozma Dezső: A valóság ígézete. Írók kolozsvári szerkesztőségeiben a századfordulón. Kolozsvár, 1972.
2. Tolnai Lajos levele Gyulai Pálhoz 1870. nov. 12-én (OSzK). Idézi: Dávid Gyula: A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság hetven esztendeje. = A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Szerk. Marosi Ildikó. Bukarest, 1973. 10.
3. Dózsa Endre: Előljáró beszéd. Erdélyi Lapok, 1908. I. Idézi: Varró János i. m.
4. Az irodalmi társaságokról: Varró János i. m., Dávid Gyula i. m., Walter Gyula: Erdély és Bánság irodalmi és kulturális egyesületei. = Pásztortűz Almanach. Kolozsvár, 1925. 254—270.
5. Juhász Gyula: Ady és A Holnap. = Örökség. Bp. 1958. I. köt. 238.
6. Szervezői: Szávay Zoltán, Vermes Ernő költők, Lengyel László újságíró, Gálos Rezső irodalomtörténész, Pogány Mihály a Temesvári Hírlap, és Lovas Antal a Neue Temeschwarer

- Zeitung főszerkesztője, Róth Ottó szociológus, szociáldemokrata vezető, Novák Rezső festő, Bürger Ernő ügyvéd és Manojlovics Tódor, ismert szerb író. Vö. Kubán Endre: Emlékezés a Dél Irodalmi Társaságra. Korunk, 1967. 1121–1124.
7. Varró i. m., Németh Andor: Emlékiratok. = A szélén behajtv. Válogatott írások. Bp. 1973. 562.
 8. Tolnai Gábor i. m. 72., S. Nagy László: *Harc a végeken*. Kolozsvár, 1930. 22., uő.: A „Kelet” irodalmi és művészeti társaság. Erdélyi Szemle, 1918. 2. sz. 13., A „Kelet” irodalmi és művészeti társaság tisztikara és tagjai. Erdélyi Szemle, 1918. 2. sz. 20.
 9. Különösen az Erdélyi Figyelő szorgalmazta a magyar–román közeledés ügyét. Az 1. szám Itt vagyunk című szerkesztőségi bevezetője a következőket jelentette ki: „... nem gyűlöletet hozunk és nem kalapáccsal jövünk, hogy éket verjünk a magyar és nem magyar testek közé.” A lap az erdélyi gazdasági élet, közlekedésügy és művelődés fellendítése mellett érvet, és figyelemmel kísérte a romániai politikai életet, sajtót és irodalmat is.
 10. A Kalotaszeggel két nagyobb építészeti munkája között foglalkozott Kós Károly 1912. január 7–március 26-ig. Összesen tizenkét száma jelent meg. Erdélyben, Budapesten, Debrecenben, sőt Lausanne-ban és Chicagóban is voltak előfizetői. (Lausanne-i előfizetője az ott nevelkedő Boncza Berta volt.) Vö.: Bajor Andor: Ki mondjon igazat, ha nem az ember. Beszélgetés Kós Károllyal. Igaz Szó, 1968. II. 635–641., Kós Károly: A „Kalotaszeg” főmunkatársa. Korunk, 1962. II. 1069–1071., Varró János: Kós Károly, a szépfíró. Kolozsvár, 1973. 51–60.
 11. Vö. S. Nagy László: *Harc a végeken*. Kolozsvár, 1930., uő.: *Holtából nőtt élet*. Egy irodalmi szerkesztő emlékei. (Kézirat.)
 12. Vö. Huszár Sándor: Az író asztalánál. (Szentimrei Jenő nyilatkozata) Bukarest, 1969. 12., Vita Zsigmond: A transzilván irodalom útkeresései. Páztortűz, 1936. 367–368.
 13. Sándor József előadása az Országos Nemzeti Szövetségben 1904. nov. 5-én. Idézi Gyárfás Elemér: Erdélyi problémák. Kolozsvár, 1923.
 14. „... ez új felfogásnak az unionisztikus magyar uralmat illető kritikáját teljességgel magunkévé tehetjük” — írja Gyárfás Elemér: Erdélyi problémák című könyve kapcsán. Szekfű Gyula: Az erdélyi probléma. Napkelet, 1925. 453–4 i.
 15. S. K. (Kós Károly): Erdély és a pesti közvélemény. Kalotaszeg, 1912. 2. sz. 1–5.
 16. Vö. Tabéry Géza: Emlékkönyv. Kolozsvár, 1930. 19. Lásd: (—e—): Erdélyi levél. 1. sz., dr. Horváth Árpád: Az erdélyrészi iparfejlesztésről. 1–2. sz., dr. Alsó László: Erdély közlekedésügye. 1–5. sz., dr. Nagy Rezső: Az erdélyi árvizek és vizek szabályozása. 2. sz. stb.
 17. Walter Gyula: Erdély irodalmi jelentősége. Erdélyi Szemle, 1917. 6. sz. 59–61., Finta Zoltán: Levél a szerkesztőhöz. Erdélyi Szemle, 1917. 9. sz. 97., S. N. L. (S. Nagy László): Vita a erdélyi irodalomról, uo. Vö. még: Walter Gyula: Erdély és az irodalom decentralizációja. Erdélyi Szemle, 1918. 16–17. sz. 1–2., 18–19. sz. 9–10.
 18. Szentimrei Jenő: Erdély írói. Híd, 1927. 96–100.
 19. S. Nagy László: Nemzetiségek és kultúrközösségek. Erdélyi Szemle, 1918. 8. sz. 63.
 20. Isac Emil: Hábortű és irodalom. Erdélyi Szemle, 1917. 11. sz. 113–115.
 21. Szentimrei Jenő id. nyilatkozata.

Az életmű pillérei

CSORBA GYŐZŐ: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

Kivételes pillanat: az életmű, a négy évtizedes költői pálya lírai termését együtt látni, több mint hétszáz lapon csaknem ugyanennyi verset. A kiadó is hangsúlyozza a külsőre is szép kötet jelentőségét: a burkolón Weöres Sándor ajánló sorai olvashatók, a verseket arcképek, fotók előzik meg, és a költő önvallomása, pályarajza követi. Nehéz helyzetben van a kötet olvasója, méltatója. Szabott terjedelemben hogyan jellemezhetné — jelentőségéhez mérten — Csorba Győző költészetének egészét? Helyzetét nehezíti — bár személyes ajándéknak tekinti —, hogy az utóbbi három évtizedben kortárs olvasója lehetett e lírának, s *A szó ünnepe* óta megjelent Csorba-kötetéről írásban, folyóirat-kritikákban is elmondhatta véleményét. Válasszunk hát kényszerítő megoldásnak, hogy arról szóljunk, ami az összegyűjtött versek olvasójának leginkább új: a kötet elején elhelyezett legrégibb, és a kötet végén álló, a legutolsó kötet, az *Észrevételek* óta írt versek vizsgálatát. Így nemcsak az említett kényszerítő okoknak engedünk, de vizsgálódásunk új szemponttal is gazdagodhat. Azzal ugyanis, hogy figyelmünket a költő negyven évvel ezelőtti pályakezdésére, legrégibb verseire, valamint költészetének mai állapotára, legfrissebb jellemzőire fordítjuk, minden költői út egyik alapkérdésének, a honnan-hová kérdésnek a közelébe jutunk. Az életmű két tartópillérének körüljárása a vizsgálódás módszerét is megszabja, az összehasonlítást és azt a két hipotetikus kérdést, amelyre választ várunk: miben változott négy évtized alatt Csorba Győző lírája, illetve melyek költészetének az indulással egybevágó, ma is meglevő, maradandó vonásai, „állandósági jegyei”?

Első kötete, a *Mozdulatlanság* 1938-ban jelent meg. (A kötetből a jelen gyűjteménybe átmentett tizenöt vers — az eredeti mintegy harmada — most a *Prelúdium* közös címet kapta.) Második verseskötete, *A híd panasza* 1943-ban látott napvilágot. (Ennek anyagát már csaknem hiánytalanul ma is vállalja a költő.) A pályakezdés éveinek irodalmi viszonyait így jellemzi Weöres Sándor: „...a magyar költészet égboltján a zeniten Babits Mihály, kialakulóban Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Illyés Gyula. József Attila halott volt már, ám alig ismerték. Innen visszatekintve, csodálatos esztendők voltak. De benne élve: vidéki szürkeség, országos munkanélküliség, általános kilátástalanság, közelgő elnyomás és küszöbön fenyegető háború.” S tegyük hozzá: ez a kor a magyar irodalomban az úgynevezett harmadik Nyugat-nemzedék színrelépésének az ideje. Az a nemzedék — Weöres, Rónay, Takáts, Kálnoky, Jankovich, Toldalagi, Tatay, Sőtér, Thurzó nemzedéke — készülődött ekkor, amelyhez Csorba Győzőt is ma szívesen sorolja a kritika. Akkor azonban Csorba számára a költői indulás teljesen társatlan, rokontalan, magányos vállalkozás volt. Csak első könyve megjelenése után ismerkedik meg az akkor ugyancsak Pécsen élő Weöres Sándorral, kerül kapcsolatba Várkonyi Nándorral és a Janus Pannonius Társasággal, majd vesz részt a *Sorsunk* szerkesztő és irodalomszervező munkájában.

Nemzedéktársak ösztönző-segítő támogatása, mozgalmas irodalmi élet nélkül is a fiatal Csorba láthatóan igen jól tájékozódik a kor magyar lírájában. A *Nyugat*

első nemzedéke — Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és mások — által kikísérletezett, meghonosított és diadalra vitt verseszményt fogadja el ő is, azt a verstípust, amit röviden impresszionisztikus lírának szoktak nevezni. Első versei szín-, hang- és illatélményekkel vannak teli, közöttük több a portrévers s a természetet, az évszakok változását megidéző költemény. A költő fölfedezi a szólás, a megnevezés, a költői látás erejét, a hasonlatteremtő képességet, a nyelvi többértelműség lehetőségét. A versek apró képekből állnak össze. A versnyelv uralkodó eszköze a hasonlat, a jelző, a szinesztézia.

Már a korai versekben tettenérhető Csorba lírájának két uralkodó motívuma, a halál- és a természetélmény, de mindkettő még a későbbtől erősen eltérő megfogalmazásban. A nagy család (kilencen voltak testvérek) a kötődés, a valahová tartozás igényét táplálta benne, a korán megismert gyász viszont (tizéves kora óta félárván nőtt fel, legidősebb bátyja korán meghalt, unokahúgát is elvesztette) a veszteség érzését mélyítette el, sőt a túlélőben még valami rejtett, titkos, megnevezhetetlen önvádat ébresztett. A korai versek másik jellemző motívuma a természetközelség. Költészetének ez az élményforrása a Dunaszekcső-szigeten, a „vadkerten” töltött gyerekkori nyarakra vezethető vissza. A versekbe gyakran beszűrődnek a falusi és a vízi élet képei, az istálló, a szekér, a cséplés, a fürdés, a zátony, a sziget. Ez a természetlíra még nem mutat túl önmagán: szépségét a képformálás, a megragadás, a megírás öröme s valamiféle tér- és időnélküliség, a „megmeredt” mozdulatlan-
ság adja.

Van Csorba első kötetében egy vers, *Egy halott költőhöz* a címe, s ajánlása így szól: *József Attila emlékének*. Ne feledjük: József Attila halála évében egy huszonegy éves fiatalember írta a költeményt. Jogos büszkeséggel emlékeztethet vissza a költő is: „alighanem az első, kötetben megjelent búcsúztató”. Egyetlen versből könnyelműség lenne messzemenő következtetést levonni, viszont ne becsljük le értékét se. Csorba Győző nem akkor írta zászlóra József Attila nevét, amikor az divattá lett, hanem a költő halála évében. S nem az érett költő került József Attila vonzáskörébe, hanem a fiatal, pályakezdő lírikust segítette saját hangjának megtalálásában. Még akkor is, ha a mai vizsgáló tekintet az erősen József Attilá-s képeket, szókapcsolatokat veszi észre először: „falánkul anyját faltá fel”, „ijessz rám”, „légy merész”, „úgy lóg benne a lelkem, mint száradó ruhák” (kétszer is), „Az Istent... régen szívemben mindig megtaláltam”, „Százezerévek zúgó mélyein, / lám, úgy forgott a múlt miértünk...”, „Úgy szeretlek, ... ahogy a víz a gödröt”... Ugyanis sokkal fontosabbnak látszik az a fölszabadító hatás, amely a költő szemléletében bekövetkezett. A természet, az impresszionista fény- és hangérzetek továbbra is jelen vannak Csorba lírájában, de a kezdő kép után mindig belép az „én”, s míg az első kötetben még teljesen hiányzik az önmegszólító verstípus, most uralkodóvá válik, s a természeti kép (például a híd, a fa képe) egyre gyakrabban tölti ki a vers egész terjedelmét, s a költemény egyetlen nagyterjedelmű hasonlattá, jelképpé szerveződik. A „Mindenséggel mérd magad” igénye (maga a Mindenség szó is megjelenik Csorbánál) egyre teljesebb és határozottabb megvalósulássá érik költészetében. A létezés, az emberi élet kérdései kerülnek előtérbe, a költői impressziókat fölváltják a világ és az ember viszonyát faggató kérdések. Ha külső benyomás indítja is el a verset, a kép nem marad meg pusztá képek, a portrévers elmélyül, s a személyiség, a sors, a létezés kérdéseiig jut el a költő. Kialakul az a sajátos, Csorba Győzőre jellemző, önelemző, önvizsgáló verstípus (majd az *Ocsúddó évek* strófaiban lesz uralkodó), ahol az életrajzi indítást filozofikus, elmélkedő, általánosító rész, kadencia-szerű lezárás követ, illetve az a másik sajátos versépítkezési forma, ahol az általánosítás a vers kezdő, indító motívuma: „Ki szomorú vesztesre készül, / kell, hogy gyűjtsön vigasztalókat...” „Aki sok szépet mondott el hiába, / szűkszavú lesz vagy néma...” A költő második kötetét egy hosszabb versciklus zárja, egy szerelem „lírai története”, „naplórészletei”: az élmény fölszabadítja hangját, megnyitja a szólás zsilipjét, de az önvizsgálatot, az önelemzést is élesebbé teszi benne.

Csorba költészetét a legkezdetibb időtől nagy formai érettség, biztonság és kul-

turáltság jellemzi. Részben ez tette alkalmassá a versfordításra, s bizonyára a műfordítói gyakorlat jótékonyan visszahatott formakultúrájára. Pályája kezdetén verseit gyakran szövik át magyaros, rímes formák, zenei ritmusok; *A híd panasza* végén álló *Naplórészletek* viszont az időmértékes metrumok változatos és magabiztos kezelésére adnak kitűnő példát.

Aki a gyűjteményes kötetben a legújabb versekre lapoz, leghamarabb talán a formái változásokra figyel föl. Rímes, kötött forma alig fordul elő, annál több a szabad vers, sőt a prózavers. Rím, interpunkció, kötött strófaképlet nélküli versek, tört sorok, kihagyásos mondatok, rusztikus, „barbár dallamok” követik egymást. Az átalakulás természetesen már korábban megindult, de most nem a váltás kezdetét és okát kutatjuk, csupán mai megnyilvánulására figyelmezzünk. A szabad vers persze — jól tudjuk — nem jelent kötetlenséget, formátlanságot, inkább másfajta törvények jelenlétét követeli meg a versben. Csak látszatra „kopárak”, csak külsőre „dallamtalanok” ezek az új Csorba-versek; az illik e lírára, amit Weöres Sándor mond: „inkább rejtett, benső dallamú líra”.

A formával együtt a versnyelv is megváltozott. A képekben és hasonlatokban dúskáló stílust egy „puritánabb”, dísztelenebb, alakzatokban gazdag nyelv váltotta föl; a képes beszéd helyére egy szinte fogalmi nyelv került. Eszközei az ismétlés, a hiányos mondat, az ellentét, s az önmegszólító formát csaknem teljesen kiszorította az egyes szám első személyű közlés. „A kifejező eszköz akkor a legjobb, ha a legtalálóbbr. Eszményem: a tömör, szigorúan funkcionális fogalmazás és versszerkesztés” — vallja Csorba. S eszményét sikerült megvalósítania. Ebben a költészetben minden törvényszerű, és semmi sem esetleges. Ha egy versében szerepel valahol egy helynév („Rostocktól Cataniáig vagy Knokkétól Banja Lukáig”), biztosak lehetünk, hogy valóban járt e helyeken a költő; ha leír valahol egy személynevet („Odüsszeusz is elmaradt Mózes Pista is elmaradt”), mérget vehetünk, hogy így hívták a hajdani diáktársat.

A formai és a nyelvi változások mellett mi látszik leginkább változatlannak e lírában? Az, amit Weöres Sándor már a fiatal költőben fölismer: Csorba Győző „feltétlenül valódi költő, hazugságmentes, abszolút lírikus”. S többé-kevésbé változatlan e líra „tartalma”, problémavilága: ma is „a megválaszolatlan végső kérdésekről, a hamleti lét vagy nemlét dilemmáról” szól. Persze nem módosulások nélkül. Az új versekben a világ konkrétabb, a tér és az idő kézzelfoghatóbb lett, a világ és az élet jelenségeinek megismerése, a rejtélyek, a mélységek fölfedése, megnevezése került előtérbe. Megnőtt a versek drámai intenzitása, katartikus ereje. Megváltozott a versek időtényezője: régen jobbra jelen idejű volt ez a költészet, most a visszapillantás, a számvetés, a múlt és a jövő szembesítése kap szerepet. „Régen magam sem találtam, / lassan eltakar mindent körben árnyam” — írja. S a mások elvesztése miatti fájdalom saját veszendőségérzésének ad helyet: „önnen ürességembe majdhogynem behullok / Időzavar szívzavar lélekzavar” — fogalmazza meg érzését. De a szorongás növekedésével, személyessé válásával fölerősödik az élet szava is, az egyetemes elmúlással, a pusztulással szembeállítja az egyetemes reményt, az élet mindennél nagyobb értékét. „Mi erősebb: a szálló vagy a dög-madár?” — kérdezi egyik költeménye kezdő sorában. S ugyanitt fogalmi eszközökkel is megfogalmazza hitét: „Mert hiszek az élet halhatatlan bölcsességében.”

Azzal, hogy Csorba Győző költészete egyre inkább egyetlen gondolatra koncentrál, csak látszatra lett „egyhúrúbb”. Hiszen a hamleti kérdéssel minden részlet kapcsolatba hozható: a szerelem, a család, a természet élménye is. Így, a létkérdéseknek alárendelve válnak e lírában az emberi kapcsolatok „tápláló védő nem fogyó” erővé, „várak”-ká (ahogy újabb verseinek egyik cikluscímét nevezi), s az „elvesző kert” (ez egy másik ciklus címe), a növények, a virágok, a fák pedig jelképekké, hogy a példa erejével hirdessék: „figyelní és tanulni tőlük” kell. Hol van már ez a hang a korai versek impresszionisztikus képeitől, portréitől? Nem nézni, figyelni kell a kertet — hirdeti a költő —, hogy megtanulja a törvényt. Mert az emberi élet drámáját, az elmúlás szomorúságát a természet törvényei oldják föl. Egyetlen kö-

darab is (hogy az összegyűjtött versek záró darabjának háromszor megismételt gondolatát idézzük) hordozhatja a tanítást: „Az üdvösségbe régen bekerültem, az üdvösségből nem vagyok kiűzhető.”

Ma még nyilvánvalóbb, mint korábban, amit Csorba magáról mond: „Végzetesen lírai alkat vagyok. Mindehhez így közelítek.” E költészet a személyesség, az elmélyedés és a kimondás, a meditáció és a megnevezés legvégső határait érte el. S éppen ezáltal tud szólni mások nevében, mások helyett és másokhoz is. Csorba lírája a közösséghez szól, élni segít. Ez a költészet „színeváltozásának” egyik nagy csodája. S ez teszi Csorba Győző költészetét a kortárs magyar líra egyik legjelentősebb teljesítményévé. (*Magvető*, 1978.)

TÜSKÉS TIBOR

„Gyalog hódított világ”

FODOR ANDRÁS: A BÁBU VÉRE

A kócos versek, festett vérzések, hivalkodó önmutogatások divatja közepette valóságos felüdülés Fodor András új verseit olvasni. Múzsája a megemelt természetesség: a banalitás kérdésését éppúgy kerüli, mint a rendkívülivé feszített pillanatot romantikus pózait. Sohasem szólamos, sohasem programos: az ő versében gondolat, közérzet, kép szerves egység, egyetlen test. Költészete már rég maga mögött hagyta Sturm und Drang korszakát (ha az Arany János-i szentencia fordítva igaz is szerzőjére: több az érdem, mint a hírnév). Új verseskönyvére is jellemző az egyenletes, bicsaklásoktól mentes, magas átlagszínvonal, valamint e szint kivételes meghaladásának képessége. Kötetéből néhány vers minden bizonnyal versantológiai kedvenc darabja lesz, így például a *Panoráma*: a Tragédia londoni vásárának, vagy Illyés Kacsalábon forgó várának mai, hetvenes évekbeli parafrázisa, vagy a címadó költemény, *A bábu vére*, amely metaforát és hasonlatot, élményt és példázatot, szubjektív és objektív lírát oly szerencsés módon játszik egybe. A többnyire rímtelen jambusból, a sorok és strófák belső logika szerint változó terjedelméből nem a metrum harsány, hanem a nyelv mélyebb és gazdagabb zenéjét halljuk. Lírájának ma már a jelentősége is megmérhető: a realista életképköltészet bensőségeességét, halk érzelmességét mélyíti a gondolati tisztaság és valami — József Attilára emlékeztető — fogalmi pontosság irányába. Hangvétele, versbeszéde mással össze nem téveszthetően a sajátja.

A világ Fodor András számára nem elembertelenedett, elidegenedett, rideg, végzetszerű hatalom, hanem — otthon. Persze nem problémamentesen; eseményeit, állapotait, változásait az idill önfeledt naivsága helyett a dráma feszültsége szervezi. Itt minden emberarcú: a lét — élet, „lélekké bővült anyag”; az idő — út, amelyen járunk; a hang — gyereksírás vagy éppen dal; a föld — kert, mely nekünk terem. Mottóként lehetne föléje írni: „A működés több, mint a lét.” Fodor lírája emberi kapcsolatokban, humánus viszonylatokban lélegzik, általuk gazdagodik. Az élet az ő számára nem pusztán az önkibontás, önérvényesítés eszköze, hanem a kollektívum összteljesítménye, melyet nagy emberi példák vezérelnek: a hittevő „teljes rokon” Bartóké, aztán Fülep Lajosé, a „zengővárkonyi királyé”, az „égőv homlokú” Németh Lászlóé; tér és idő, melyet a gyakorlati erkölcs, a „Jóügy” mindennapos vállalása tesz számunkra lakhatóvá. A költő úgy jár-kezel benne — hogy egy

megkapó képét idézzük —, mint „titkos orvos”, cikázva kliensek száai között. „Ha bennünk meg nem testesül, mire való a világ csodája” — kérdezi egyik, ars poétikának is beillő versében. A testté váló ige keresztyén misztériuma így világiasodik el, laicizálódik: lelkek egységévé, szellem és szív összetartozásává. A költői világképben legfőképp az „érintő teremtés” michelangelói törvénye érvényes — a világ átemberesítése. Magány, elhagyottság sohasem alaphelyzet, legfőljebb a pillanat mulékony sorsállapota. Mert „ha kicsaljuk a tárgyak derűjét”, a lét is megigazul. Mértéke, mércéje — „az eszelős szenvedély” helyett — a „szenvedély eszmélete”, az emberrel arányos köznapi tevékenység, környezetünk s általa önmagunk morális építése:

*Nem kell a meghatódó
emlékezés szép gesztusa,
sem a rajongó szentté avatás.
Nekem csak úgy igaz a szeretet,
ahogy az élőkért parázslott.*

Az embersorsban való pátoszmentes otthonosság, eszmék és hitek józan közészsere egyszersmind szemléleti tágasság is. A kötet ciklikus rendje — az életpálya, a szülőföld és a nagyvilág egyre táguló körein át a történelmi jelenlét nagy egzisztenciális kérdéseinek megválaszolásáig — egyre messzibb horizontokat villant meg. Megvalósul az emberi harmónia: eleven gyökérzet és bő lombosodás elválaszthatatlansága, a szűkebb és tágabb pátriához való hűség, ragaszkodás, valamint egyetemes távlat és humánus teljesítmény összhangja.

Fodor András lírája a „jelenlét összefutó drámáját” bogozza. Vajon tragédia-e avagy csak melodráma, amit megélünk? „Milyen jóhírt jelent Istenének a misszionárius, látván jöendő lakomát, hol szeretetének csontjait vidáman hátradobva, megeszik eleven testét a térítettek?” Miért nem lázad „a robbanásig gyűlt alázat?” Kínzó dilemmákat szül a negatív, ellenfuturista sebességélmény is, a világot hatalmába hajtó „tehetetlen gyorsulás” törvénye. Az oly életforma, melyben minden „a változás pórázán fut”, s közben nincs ideje szembenézni önmagával, csak száguldó vonatai vannak, de állomásai már nincsenek. Korunk ellentmondásosságában a költői álláspont, magatartás többnyire a tárgyilagos szemléelő. Nem bírója, hanem tanúja akar lenni az időnek. De a ráció szigorát kitörés és alázat, lázadás és belátás lefojtott érzelmi robbanóanyaga aknázza alá. Sors és pálya fáziskülönbségének két megoldása lehet: „még egyszer célba fogni, mit ad az ismeretlen”, vagy alávetni magunkat „az éltető közöny fogaskerekének”. A játék fontosabb-e avagy a bábu vére, a sors, földadat predestinációja, elrendelése, avagy a lélek menekülő, öngyógyító ösztöne? A „zuhatag álom” vagy a „gyönyörű hiány”? De a költő igazi próbája mégse a lét súlytalansági helyzetének elviselése, hanem az emberi egyensúly megelése.

A drámának Fodor András lírájában katarzisa is van, nemcsak konfliktusa; megoldása is, nemcsak feszültsége. A vívódás elnyeri a „folytatódás kegyelmét”, eljut a végső számvetés nyugvópontjái:

*mert láttam eszelős fény violáin át is,
hogy nem tudunk mást kifejteni
a kezdet és a vég közé,
csak a fölrzö tiltakozást,
csak a magunkra vállalt
élet merényletét.*

Száraz garattal is forog tovább a megállíthatatlan malom, s tiszta búzát őröl: szelrelmet, munkát, barátságot. Cél, eszköz átváltható pénzre, érdekre, de nem csereérték a hit. A tiltakozás verse a *Nem!* Ady szavára felel: nem hullhatunk ki ocsú-

ként a becsület szitáin. Megszenvedett életelv ez, nem üres, gépies retorika. Szándék és tapasztalás egyaránt hitelesíti.

Fodor költészete esztétikumká emelt, gondolat és morál megszűrte köznapiság. Kontrollja a zene éteri tisztasága. Disszonanciái vannak, de önellentmondó következetlenségei nincsenek. Lírai összhangzattanának szabálya — színek, ritmusok, képék intuitív, szeszélyes eklektikája helyett — a megtervezett rend; látvány, érzelem és eszme egymást átható világossága. Valamiféle szavakkal nehezen definiálható lebegés föld s ég között. Zártság és egység, melyet se stílusbeli modor, se poénkereső kaland nem bont meg. A vers megmarad az itt és most konkrétságában, de föléemelkedik a rendezetlen valóság kaotikus szintjének. Majd mindig a dialógus, az önmegszólítás szituációjából szárnyal föl; mint beszéd, lényeggé nemesített aktualitás. Motorja az őszinteség szívverése, élet és mű példás azonossága. (*Szépirodalmi*, 1978.)

GREZSA FERENC

Konrád György: A városalapító

Konrád György új regénye nem könnyű olvasmány, mint ahogy nem volt az *A látogató* sem. Egymást váltja benne egy életsors elbeszélése, a „városalapító” mérnök múltjának mozaikszerű felelevenítése, valamint olyan belső monológyszerű futamok, melyek esszéisztikusak gondolatiságuk, és líraiak hol expresszív képeik, hol szabad képzettársításos, látomásos előadásmódjuk okán. Ha e két, párhuzamosan futó szálat szétválasztanánk, külön-külön olvasnánk, akkor döbbennénk rá igazán összetartozásukra. Konrád ugyanis ezúttal is olyan középponti figurát teremtett, akit tevékenységi köre és látásmódja különleges illetékességgel ruház fel. Bizonyos szempontból mindannyian „látogatók” vagyunk, s mind városalapítók is, legalábbis „jövő-alapítók”. S hogy a jövőről közvetlenül, mégis kevés szó esik, az már Konrád koncepciójának következménye: a jövő itt a jelen és a félmúlt súlyaival, nehezekeivel van megterhelve, bizonytalanok kontúrjai, aggodalmak, kételyek, keserőségek kapcsolódnak hozzá. A főalak tehát bizonyos tágabb, átvitt jelentést is hordoz: a múlt terheit, a jelen gondjait és a jövő esélyeit a műszaki értelmiségi, a „jövőtervező”, az alapító-építő horizontjával szemlélteti.

A személyiségtörténet és az esszé bonyolult összefonódása, egymásra vonatkoztatottsága, kölcsönös egymást kiegészítése mellett nehézséget okozhat az olvasónak maga az írói modor is. A hosszú mondatok, a zaklatott, vibráló felsorolások, szubjektív hevítettségű groteszk vagy költői halmozások nagyobb léptékű, kissé szokatlan, feszített olvasási módot kényszerítenek ránk. (Ami persze kevésbé lepi meg az újabb költészetben jártasabbakat.) De ha sikerül átvenni a lírai-esszéisztikus részek ritmusát, akkor annak lendülete, sodra valóban megragad, képes gondolat- és érzelmsorokat elindítani, reakcióra kényszeríteni. Anélkül, hogy direkt módon befolyásolni, mozgósítani szándékozna, mert hisz hanghordozása többnyire levert, szkeptikus. A tények sorakoztatása, a beállítások váratlan fíntorai nyugtalanítóak, és bár külön-külön tartózkodóak, objektívek, egészében felrázó, ingerült kitöréseknek minősülnek.

Kinek, minek szól ezen felindult, szinte sürgető ellenkezés? Szól a mulasztásokkal, bűnökkel teli múltnak. A fasizmusnak, a világháborúnak, a személyi kultusz időszakának. De szól a figyelmeztetés a jelennek is, amely a XXI. század városait és embereit tervezi, formálja. Arról az elodázhatatlan feladatról van szó, hogy az új

társadalom új várost szervezzen maga köré, „környezetbe fogalmazott történetfilozófiát”. Hogy a mába mentett forradalmiság „az egész fennálló kultúra gyakorlati kritikája legyen” a technikától a filozófiáig. Hogy az új társadalomban az állampolgár ne végrehajtó, hanem felelős alkotó, „válalkozó” legyen. Hogy a „tékozlás akkor is kizsákmányolás, ha nem él tőle jobban senki sem”. Hogy a bürokrácia elleni harc mindaddig nem lehet eredményes, amíg „nem törekszünk önmagunkkal tölünk független és mérhető ellengépezetet szembesíteni”. Hogy ne a hivatali mechanizmusban ismerjük fel a közakaratot. Hogy nem érhetjük be a „fogyasztók kommunizmusával”, ami „célnek ábrándos, ábrándnak szegény”. Hogy olyan készenlétre van szükség, amelyben „minden játékos tanulja meg átélni szerepében a teljes emberi drámát”. A városalapító elégedetlensége tehát mindaz ellen szól, ami bürokratikus, kényelmes, felelőtlen, s az alkotó, szuverén személyiség nevében kér részt a jövőből még akkor is, ha gyakori elégtelenségünknek is tudatában van: „Nem a dolgok csekélyek, én vagyok csekély bennük.”

A regény azzal figyelmeztet a teremtő közösség, a cselekvő humanizmus, a konstruktív rugalmasság, a bátorság és őszinteség fontosságára, hogy világa mindennek csak ellenkezőjét mutatja fel. Zord, kegyetlen, kietlen közeget kell érzékelnünk folyton, hiányoznak az emberség melegebb, a győzelem derűsebb színei. Sokszor mintha valami túlvilági tájon járnánk: a kiismerhetetlenség, a homályosság, az értelmetlenség bénító és elbizonytalanító szférájában. A lírai futamok különös szépsége ebből fakad időnként. Ez a lidérces, álombeli világ olykor a mi világunkra, jelenünkre, közelmúltunkra emlékeztet. S a kísérletes megjelenítés nem zavart okoz, hanem nyomatékosít. Igaz, marad a műben ennek következtében valami elvontság, túlzásfoltosság, amit nem ellensúlyozhatnak az epikus részek, a plasztikus, a metszően pontos leírások. (Bravúrosan megoldott, megrendítő fejezetek mellett vannak ennek a szálnak rutinszerű fordulatai is.) De a csapongás, kaotikusság nem föltétlenül a művészi alakítás, érlelés hiánya. Utalhat ez olyan szándéokra is, hogy a „betonrengeteg”-be került városlakó szemléletét adja vissza, akinek szemhatáráról csaknem eltűnt a természeti világ, s akinek szemében, sajátos légszomja következtében, a város rémmé, fenyegető szörnyeteggé vált.

A próza intellektualizálásának jelentős és eredeti kísérlete *A városalapító*. Bonyos megoldásait érezhetjük kérdésesnek, de egészében érvényesnek és hitelesnek kell elfogadnunk. A művésznek minden bizonnyal joga van a saját, olykor szélsőséges, stilizált vagy egyoldalú élményét is közreadni, főképpen akkor, ha időszerű és közéleti problémákat érint. Fontos, hogy a regény elvont sémája, a főhős időnként spekulatív gondolkodása ne vezessen a műértelmezés leegyszerűsítő és hibás alternatívájához. *A városalapító* képzeletbeli városát ugyanis éppoly helytelen volna jelenünkkel teljes mértékben azonosítani, mint azt tagadni, hogy e város célszerűtlensége, ésszerűtlensége, haszonlesése, nevetséges túlbuzgósága korunknak szóló figyelmeztetés. „Elutazhatom bárhová; börtöndömben és arcom ráncában viszem magammal városomat, akár egy jellemhibát, beleöregedtem, kaparhatom, nem tudom magam megkülönböztetni tőle.” Ez mutatja, hogy milyen széles jelentésű szimbólum a város. Jelenti környezetünket és jövőnket, munkánkat, rajongott és utált feladatainkat, még tágasabban lelkiismeretünket, cselekvésünk, s a számonkérés terét, a veszélyeket és a kételyeket, de az igazmondás és a kötelesség parancsát is. (*Magvető*, 1977.)

IMRE LÁSZLÓ

Annus József: Húsvéthétfő

„Nem nézet ez, hapsikám, hanem tapasztalat”, mondja a *Húsvéthétfő* kiábrándult hősnője a hisztérikus nagyjelenetbe fulladó házibulin a csöndesen szemlélődő Börcsök Ferinek, s valamiképpen ez a tapasztalat, az empiria közvetlensége különbözteti tán meg leginkább Annus József írásait napjaink prózájának főbb irányaitól, melyekben a tapasztalat mellett vagy helyett többnyire eluralkodnak a különféle nézetek. Nem mintha mások nézetes munkája megett nem állana fedezetként a tapasztalat valósága; Annus ellenben többnyire vállalja az empiriát a maga nyers közvetlenségében, s ez a különbség. A *Húsvéthétfő*, a *Kisharang* vagy a *Klumpák* például olyan szemléletesen mutatja meg a magukramaradt s érzelmeikben kifosztott öreg parasztok csöndes tragédiáját, ahogyan csak Lakatos Vince tévéremekelésében láthattuk legutóbb. Igaz, rajtuk, kettőjükön kívül más írókat nem igen foglalkoztatott ez a keserves tapasztalat, a nagy életformaváltás országos, népgazdasági szempontból bizonyosan elhanyagolható, de sok-sok ember életében kínos feszültséget s fájdalomokat okozó következménye.

Az életformaváltás paraszti sorból munkássá vagy pláne értelmiségivé egyébként sem túlságosan gyakori „téma” irodalmunkban. Szó se róla, „fényes szellős”, „népművészeti” és „táncházi” nézetben gyakorta megjelenik a paraszti hagyomány aktualitásának problémája, ámde a konfliktusról, mely szülőink értékrendjének s a mai ízig-vérig urbanizált élet gyakorlatának ütközéséből származik, alig-alig szólnak. Annus József viszont éppen ezt a konfliktust érzékeli s ábrázolja elsősorban.

A kötet címadó kisregénye, a *Húsvéthétfő* kettős szálon haladva fejti fel a konfliktust. Az egyik szál a legidősebb fia — az építésmérnök Börcsök Feri — városi lakótelepi otthonába húsvéthétfőn látogatóba érkező öreg parasztasszony szemérmesen szép, meghiúsult ajándékozási kísérletét meséli el, a másik a kisebbik fiú — az orvos — keserű „dolce vita”-ját. A két szál egymásbaszövődése három életformát, három összeegyeztethetetlen értékrendet szembesít. A hatvanas évek nagy paraszti megkönnyebbülésében szívós munkával pénzt — valóságos kis vagyont — gyűjtenek a szülők, hogy gyermekeiknek adhassák; a nagyobbik fiút, aki még maga bőren érezte a régi világ keservét, fölháborítja ez a szükségtelen s okatlan jóság, illetve a benne pénzre váltott felesleges gürcölés; a kisebbik fiú, akit életformája költekezésre csábít, természetesként fogadja el, sőt kéri a pénzt, mint ami neki „jár”. Éppen ez a szó, ez a „jár” vezeti a konfliktus háromfelé futó szálait egyetlen jól meghatározható pontba: miért érzik a régi szolgavilág kényszereitől fölszabadult s gyermekeikért most önként nyűgöket magukra vevő szülők s az új világ értelmiségi, illetve „előkelő” köreinek költséges szokásait átvevő fiaik egyaránt úgy, hogy „jár” valami, ami pedig nyilvánvalóan nem jár; miféle egyéni s kollektív beidegzések működnek gyermekeiknek gyűjtő öreg parasztokban, míg nekik maguknak válik valósággal öngigazoló létszükségletükké, hogy adhassanak annak is, sőt éppen annak, aki nem igényli és fölháborodva utasítja vissza, s miféle jobb-híján-cinikus és „nagyvonalúnak” képzelt életmód kényszeríti gyermekeiket, hogy mint nekik járóra számítsanak szüleik verejtékes munkájának eredményére. Mert meg kell érteni mind a kettőt: az életük értelmét adásban megtaláló szülőket, s az életük igazi értelmét nem találó s költséges szórakozásokkal és vállalkozásokkal pótló s olykor — megint csak költséges — kiutat kereső fiakat. Ez a megértés fejlődik ki a *Húsvéthétfő*-ben, ez fogja össze a gondosan regisztrált empiriát. A kisregény erőssége ez a logikus szerkezetben előadott gazdag tapasztalati anyag; az alakok közül tán csak az anya egyedül igazán eleven, igaz, hogy ő a kulcsfigura. De az is lehet, hogy a többiek ábrázolását a módszer határozza meg; Annus ugyanis ebben a kisregényében filmszerű vágástechnikával és időmozaikokkal dolgozik. Mai prózánk nagy része (bevallva vagy akár anélkül, hogy tudna róla, Hernádi Gyula úttörő kísérleteit követve ebben) ilyes-

féleképpen készül; egyáltalában nem bizonyos azonban, hogy empirikus anyag gondolatilag strukturált elbeszélésére ez a legalkalmasabb módszer.

Úgy látszik mindenesetre, hogy a tapasztalat logikája hűségesebben közvetíthető az érzelemvilág, a hangulat pontos rekonstruálásával. Jó szemmel vette észre és nem véletlenül dicsérte E. Fehér Pál a „Tiszatáj” makói számában Annus Lélek-cukrászdáról szóló írását s benne az „atmoszférát”; Annus csakugyan ért hozzá, hogy akár néhány szóval — mint szintén a „Tiszatáj”-ban megjelent műteremlátogatásában Hézső Ferencnél — hiteles légkört s hangulatvilágot teremtsen. Előző, első kötetében is találkozhattunk az atmoszférateremtés jó néhány sikerült és szép példájával; jelen kötetben tán a *Kisharang* és a *Klumpák* mutatja legszebben egy ilyesféle „atmoszferikus” valóságmegközelítés lehetőségeit. Kivált a *Klumpák* tanulságos ebből a szempontból: voltaképpen „riport” egy pár ócska lábbeliről, de úgy, hogy egyszerű, tiszta, mértéktartó szavakkal ábrázolt légkörében ugyanúgy vagy tán jobban fölidéződik a múlt paraszti nyomorúsága s a belőle származók mai különböző érzelmei iránta, mint valami jól dokumentált szociológiai tanulmányban. Azaz a novella a hitelesség evidenciáját kelti, ezért is nevezhető „riport”-nak, s mert szépen és ökonomikusan teszi, önmagától, mindenféle írói módszer vagy fogás nélkül fölemelkedik az „irodalom” magasába.

Az irodalmi igényű és hitelességű riport vállalásával Annus József hiányt pótló munkát végez-vegezhet szépprózánkban. Mert ügyesen fogalmazó tehetséges tollforgatónk ma is akad bőven, öregek s ifjak közt egyaránt. De az igazi jó riporter, olyan, mint Romániában Beke György, vagy minálunk Tüskés Tibor és Mocsár Gábor, nagyon ritka, kivált a fiatalabbak között. Hiányzik hozzá az empiria iránti mélységes alázat? A föltétlen hűség a tapasztalathoz? S tán még valami, ami a jó riporter nélkülözhetetlen tulajdonsága, s amit Annus József a fülszövegben fogalmazott meg legpregnansabban: „Társadalmunk — írja — erősen átformálódott, az osztályos társak tán el is feledték, olykor el is tagadják a hajdan volt szegénységet. Emlékeznünk kell pedig mindenre, hogy mérni tudjuk magunk. Emlékezőnek, igazat szólónak szegődtem hát a nagy családhoz, amely a népem. Szegődtem, mondom, szolgálatra tehát, miként az ősök valamikor.” (*Szépirodalmi*, 1978.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Magányos portyázók, szabadcsapatból

GÁLFALVI GYÖRGY: MARAD A LÁZ?

Amikor néhány napi ismeretség után a padlásszoba tornácán együtt lehetett énekelni az Internacionálét; amikor radírgumiból készült pecsét hitelesítette és öt liter bor ára jutalmazta a legjobb kézíratos verset; amikor öt-hat fiatalember vérszerződéses hangulatban megbolygatta a kisváros tunyulni látszó életét; amikor a Madarasi Hargitán a ki-kihunyó tábortűz mellett önfeledten lehetett énekelni s táncolni; amikor... — és nincs több amikor, nincs több gondtalan emlékidézés, múltba révedés, vége az ifjú évek siratásának, mert a szembenézés ideje jött el, sorakozóra szól a hívás, hogy ki-ki vegye számba, mit jelentett neki az immár véglegesen visszahozhatatlannak tűnő idő, s mit ér a jelen, a hasznosítható, tovább gondolható múlttal együtt, vagy éppen — anélkül. Aki a szembenézésre, azaz önvizsgálatra készlet: *Gálfalvi György*, akik pedig vállalják a vádlott (s olykor a vádló) szerepét:

a romániai magyar irodalom második Forrás-nemzedékének tagjai, név szerint: Czegő Zoltán, Csiki László, Éltető József, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Király László, Kocsis István, Magyar Lajos, Molnos Lajos, Tömöry Péter és Vári Attila.

A *Marad a láz?* termékeny pillanatot ragad meg: azt az időt, amikor még eleve nek az emlékek, sok a felidézni való, a tanulságok frissen kínálják magukat, ám amikor már megmászhatatlanul megtörtént mindaz, ami miatt nincs többé remény, hogy még egyszer együtt élhessék át a közös munka és közös felfutás örömét. Gál-falvi könyve azt a pillanatot mutatja, amikor a volt barátok még ugyanarról álmodnak, de amikor már csak a fehér asztal mellett találkoznak egymással. A riporter egy közösség felbomlásának okait kutatja, az összetartozás esélyeit firtatja. A lehető legtermészetesebb módon, hiszen maga is tagja volt e csoportnak, szenvedő átélője a kapcsolatok megromlásának, tehetetlen szemlélője az összetartó szálak meglazulásának. Nem is alakoskodik, nem veszi magára az igazságos ítélkező mezét sem; nem igyekszik hűvös lenni. Nagyon is elfogult, nagyon is érzelmes hangokat üt meg, nem titkolja, hogy visszasírja a múltat. A tüzet ne hagyjuk kialudni sem önmagunkban, sem egymásban! — inti társait, barátait, a Czegő Zoltánnal készített interjú zárásaként, a Kocsis-beszélgetés végére pedig azt írja: „Jólesett volna, ha valaki ránk szól: »Az ördögbe is, ti semmit sem változtatok.«” Számára valóban lényeges a változatlan illúziója. Ezért is tűzdeli tele mondatait kamaszosan csipkelődő megjegyzéseivel, ejt el egy-egy tréfásan komoly szót. Nyoma sincs itt a fennkölségnek, de tárgyilagosságát sem a magázás hivatalos hangjával akarja bizonyítani, ha mégis ez a beszélgetés tétje. Nem igazodik az interjúkészítés bevált sablonjaihoz, a kérdező s kérdezett közötti egy lépés távolságot sem tartja vagy tartatja be. Jól hiszi, hogy közvetlen, baráti hangon beszélve többre mehet. Mert többet megengedhet — például — magának.

Jellemezheti Czegő Zoltánt olyannak, mint aki mellett nehéz lehet huzamosabb ideig élni; elmondhatja, hogy míg az Igaz Szónál együtt dolgozott Éltető Józseffel, alig titkolt kajánsággal ellenőrizte időjárási prognózisait, szemébe mondhatja, hogy vallásosan lustának tartják; Kenéz Ferencet úgy mutathatja be, mint aki fal — nem eszik, nem harap, hanem fal! — a reggeliből; attól sem tarthat, hogy megsérti Kocsis Istvánt, ha elmeséli róla, hányszor megjátszotta már a neves drámaíró, a szív-tiprót meg a dörzsölt fickót, miközben ő a hasát fogta a nevetéstől; megrökönyödhet, hogy a különben szépen és fűtötten beszélő Magyar Lajos milyen fásultan és színtelenül diktálta — ahogy nem szokta meg: kapásból! — az egyik riportját; mosolyfakasztóan nehézkesnek tűnetheti föl Molnos Lajost, s elégedetlenkedhet, mert Tömöry Pétertől határozottabb és higgadtabb válaszokat várt. A *Marad a láz?* interjút ez a riporter személyesség, ez a természetes hang élteti. S amit szolgálnak: az ügyszeretet.

Ügyszeretet: mindenekelőtt egy közösség s csak e közösség révén — után! — az irodalom ügyének szeretete. Előbb a székelyudvarhelyi középiskolában együtt induló tollforgatók jelentik a közösséget, aztán a kolozsvári egyetemen, majd az itteni Író-társaság Gaál Gábor-körében hozzájuk csatlakozók, végül a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör lapalapítói. Összesen tizenegyük, illetve tizenhármójuk ügyéről van szó — ha a riportert és Szócs Kálmánt, akit a kötetborító a nemzedék fájdalmas veszteségének mond, is ide számítjuk. De lehetne és kell is bővíteni a kört! — ahogy erre, nem kis büszkeséggel, néhányan utaltak is. A „háttérben maradt emberek” is hozzájárultak a Gaál Gábor-kör hangulatához — szögezi le Éltető József; Farkas Árpád szintén említi a tollforgatók mellé felsorakozott más értelmiségieket, és erre a tág körre, érdeklődésre büszke Magyar Lajos, amikor a Megyei Tükör indulására emlékszik. A „lapnak jelentős szerepe volt abban, hogy hazatértek az elszármazott szakemberek, letelepedtek az ingázók, erős mérnökgárdát toboroztunk”. Közösségi tetről, kohézióról, népszolgálatról beszélnek mások is — az interjúkötet mindenekelőtt ennek a közös cselekvésnek az eredményeit mutatja fel, az emberi s alkotói sikereket idézi.

Gálfalvi György érezhetően s bevallottan is azok mellett van, akik a Gaál Gáborosok vagy a Megyei Tükör körül kialakult „csapat” széthullásában az írónemzedék gyengülését, alkotói válságba jutását is látják. Bármennyire egyetért is azokkal — Csiki Lászlóval például —, akik törvényszerűnek tudják, hogy az egyéniségük egymás ellenére alakult ki, bármennyire is hisz Farkas Árpádnak, aki szerint az író számára „a magárautaltság tudatát nem gyengíteni, hanem erősíteni kell, hogy kihozassa magából mindazt, amit... beléje rejtettek az élmények”, vagy elfogadhatja a kérdező Király László véleményét, mely szerint az írói munka természeténél fogva váltak szabadcsapatból magányos portyázókká — bármennyire igazat ad is nekik, megilletődve mégis a közös emlékektől van, s rosszkedvű akkor lesz, ha valaki, mint például Magyar Lajos, azt mondja neki, hogy hiányoznak a többiek. Gálfalvi nem csupán a személyes találkozások ritkulásán kesereg, nem az emberi magányt tartja riasztónak — azt az egyedüllétet panaszoztatja el, amely alkotói terméketlenséghez, önbizalomhiányhoz vezet. Noha nem kételkedik a magányos portyázók eltökéltségében és szívósságában, szíve szerint azokhoz húz, akiknek, mint Molnos Lajosnak, hiányzik az *irodalmi közösség* melege, s akik úgy érzik, hogy alkotóként is többre vitték volna, ha létezik egy munkára serkentő, „konkrét impulzusokkal” műveket követelő kör, baráti csoport. „Az irodalom olyan értelemben is közösségi tett, hogy az alkotók korrelációban élnek, s kapcsolatuk befolyásolja egy-egy művük megformálását” — fogalmazza meg Éltető József, s a kérdezőnek nincs ellenvetése. Igaz, egyetértő szava sincs, de minden más kérdése erre a korrelációra. erre a kapcsolatra utal, ha az interjúalanyoknak a múltba kell is menniük példakért. A megnyíltabban a Kocsis Istvánnak feltett kérdés árulja el a riporter véleményét. Az iskolás ízű, Gálfalvitól szokatlanul naiv, szónokinak is felfogható kérdés így hangzik: „Van-e olyan élményed, mely döntő módon kihatott pályád alakulására?” A választ, persze, tudja előre. De mint másutt, itt is fontosnak tartja elmeséltetni, körülírni, meghatározni, mit adtak egymásnak s mit ezáltal — vagy: ezáltal is — az irodalomnak a nemzedéktársak. Vagyis: mi az, ami az előttük járóktól, az úgynevezett derékhadtól, Bodor Páltól, Hajdú Zoltántól, Majtényi Eriktől, Márki Zoltántól és a többiektől, valamint a Forrás első nemzedékétől, Hervay Gizellától, Lászlóffy Aladártól, Paskándi Gézától, Szilágyi Domokostól megkülönbözteti őket?

Csiki László szerint ők sokkal közvetlenebb kapcsolatba kerültek a köznap élettel, mint a költészet felől induló első nemzedék. Éltető József a hangsúlyozott társadalmi érdeklődést és a szókimondóbb, nyersebb hangot tartja nemzedéke megkülönböztető jegyének. Kenéz Ferenc érdemüknek mondja, hogy az elkötelezettséget nem tankönyvekből ismerték fel, s hogy bebizonyították, az irodalom „másképpen is lehet közügyi, mint az előző években”. Farkas Árpád a népszolgálatot és az erős kötődést hangsúlyozza. Király László ugyancsak a szókimondásban jelöli meg fő sajátosságukat, és hogy egy „kötöttségektől és előítéletektől mentes irodalmi közélet megteremtéséhez” akartak hozzájárulni. „A magatartás kötött össze, s nem alkotói iskolát képeztünk” — állítja Kocsis István. Magyar Lajos pedig abban látja nemzedéke feladatát, hogy kibeszéljék „nemzetiségi sorsunk közérzetét, s... mozdítsunk valamit a világon”. Az általános fogalmazásban a mozdítás a tudatosítással rokon fogalom: „Egy nemzet, egy nemzetiség életében különösen fontos, hogy tudatosítsa a múlt, jelen és jövő szerves egységét.” Egyedül Tömöry Péter ítéli úgy meg, hogy „stílus, világlátás, gondolkodásmód tekintetében szöges ellentétei” voltak egymásnak — szavahihetőségét azonban kétségsbevonatja, hogy ő a nemzedék sértődött embere. „Örvendek, hogy kiléptem az irodalom szakbarbárjai közül” — vág vissza azoknak, akik érzése szerint nem álltak ki mellette, s akik ráadásul még ügyeskedőnek is tartották. Mindezek ellenére végül Tömöry is azt mondja: egynehány társát talán most közelebb érzi magához, mint amikor egymás mellett éltek, s most is az ő verseiket mondja fel — magának.

Van-e tehát specifikus jegy, nemzedék-e a nemzedék? — a kérdés megismétlése kételyt fogalmaz. Nem csupán Tömöry kételyét. Azokét a kritikusokét is, akik a romániai magyar lapokban többnyire nem recenziót írtak s nem is könyvismertetést

a Marad a láz?-ról, inkább csak tűnődtek egy kötet ürügyén. Mint Bodor Pál is, aki azt kérdezi írása címében, hogy „Hová peregetek szét?”, mármint e nemzedék tagjai, s hamar megadja rá a választ is: „A romániai magyar irodalomba”. Azaz — ha jóindulatúan is, de — csak mosolyogni tud a széthullást felpanaszlókon, a nosztalgikiákat táplálókon. Szembetűnő azonban, hogy az előző évjáratokról metaforikusan beszél, száguldásokat, gyorsajtásokat, közlekedési vétségeket emleget — a Marad a láz? szereplőiről viszont nyíltan kijelenti, hogy „nem volt kidolgozott filozófiai, esztétikai vagy más programjuk, amely tartóssá tehetné volna összetartozásukat” (Korunk, 1978/2.). Kántor Lajos is kérdez az írása címében — Miről beszélnek „a fiúk”? —, nem vállalkozik azonban arra, hogy különbséget tegyen csoport és nemzedék között, definiálja e fogalmakat. Amit Gálfalvitól vár, alighanem maga is teljesíthette volna, legalábbis részben: a miért nem marad a „láz”, vagy miért kellene maradnia kérdésének mélyebb társadalmi értelmezését, konkrétumokra támaszkodó megválaszolását. A feladat irodalomtörténészre vár, s nem riporterre! (Utunk, 1978. március 17.) Huszár Sándor az Egy forrásból hány patak lesz? című írásában (A Hét, 1978. április 7.) az irodalomtörténészek feladatából is magára vállal valamennyit. Nem kertel, nyíltan felteszi a kérdést: ez az egyedeiben és zömében nagyon tehetséges írógárda egyáltalán nemzedék-e? A Magyar Irodalmi Lexikonból azt olvassa ki, hogy igenis nemzedék, merthogy az első élményeik közösek a meghatározó szerepűek. De mert kételkedik, sikerül rátalálnia Komlós Aladár egyik könyvére, ahol az szerepel, hogy a „nemzedék nevet igazában csak az a korosztály érdemli meg, mely valami közös történeti feladat teljesítésére vállalkozott”. Ilyen feladatot viszont Huszár nem lát, ezért magabiztosan jelenti ki: „A tizenegy író remek gárda, de nem nemzedék.” Végül mégis másra hajlik, Komlós Aladárt idézve ismét, aki különbséget tesz pozitív töltésű, aktivitásra töre és hasonló vonású, de nem azonos törekvésű nemzedékek között: „Amaz nevet kap (reformnemzedék, nyugatosok, népiek), emennek csak számot (második nemzedék) lehet adni.” A véletlen még kezére is játszott Huszár Sándornak: nem nevet, „csak számot” s éppen a másodikat lehet tehát adni a megkérdozett Forrás-nemzedéknek.

Írócsoportosulás vagy nemzedék már most Király Lászlóké, Farkas Árpádé? A kérdés akadémikusnak tetszhet. Hiszen akikről szó van, nemzedéknek mondják magukat, akik pedig róluk beszélnek, megkérdőjelezzik a megjelölés alapját. S akadémikus a kérdés, mert végül is — a művek fontosak igazán. Akik minden alap nélkülinek mondják a nemzedék különválasztását, az elfogulatlan társat, a szerkesztő Csiki Lászlót hallgassák meg. Csiki mondja, hogy míg ő kispolgárpukkasztó kitérésben harcolt társadalmi eredete ellen, s csak tengett-lengett az irodalomban, a társai „határozott arcélú, népi gyökerű, erős falusi élményvilágot őrző emberek voltak, s ezt tudatosan akarták íróként képviselni”. Vajon ez az indulás s ez a képvisolet nem elegendő-e a nemzedékké szerveződéshez? A szerveződéshez — s nem az egyben tartáshoz!

Gálfalvi György könyve az együtt maradást sóvárogja, a baráti összetartozás melegségét vágyja vissza — emberi s nem írói mulasztásokat emlegetve fel. S míg alkotói úttévesztésekről, pálfordulásokról nem beszélhet, a Forrás második nemzedéke, úgy tetszik — nemzedék marad. (Kriterion, 1977.)

MÁRKUS BÉLA

Horváth Teri: Sári-gyöp

A színész — a színpadon — szerepeiben éli az életét; újrateremt alakokat, mozgásokat, rég volt időket; mások sorsában, mások arcában mutatja fel újra meg újra magát. Az író is gyakran rokon mód beszél magáról, életeket hasít ki magából, hogy teremtené hősein keresztül megmutathassa egyetlen arcát. De van más lehetősége is: minden alakítást kerülve, minden szerepet elhárítva is vallhat: ez vagyok, ezen az úton jöttem, ez az én igazi valóm. S ha színész beszél így magáról, közvetlenül, teljes emberi őszinteséggel, talán még a nagy szerepeinél is teljesebben tudja felmutatni, írásban, a maga egyetlen életét.

Horváth Terikét, a színésznőt, nagy szerepekből ismerjük. Már az első magyar színesfilmből belénk ivódott a képe: testvércsillagával, Soós Imrével együtt tűnt fel a *Lúdas Matyi*ban. Sok-sok alakban találkoztunk vele azóta a színpadon, volt — többek között — Nyilas Misi és Szent Johanna és Pék Mária. Kedvezőbb csillagálláskor volt, hogy a hónap harminc napján 58 előadásban is játszott. S most, a nagy szerepek ritkulása idején, szükségét érezte, hogy írásban is elmondja a maga életét.

„Az én életem története” — hangsúlyozza az alcímben Horváth Teri. Az ő élete története, de nemcsak magáról beszél; az ősről és nemzedékéről az eleven jelenről is. Kiált a régen holt apák nevében, és keresi ritkuló nemzedéke igazát. Tisztasága, igazságkereső szenvedélye találta meg a kifejezés lehetőségét önéletrajzi vallomásaiban.

Mert igazában vallomás ez a könyv; líra, a maga és családja történetébe rejtve. A családja: egy a szegénység végtelen vonulásából. Az ősök mind-mind „jóról elkésett” kisemberek voltak, parasztok, csőszök, suszterek; születtek, haltak, életbe kapaszkodtak; történetüket csak a csőszkunyhóig, a földig, a kapanyélíg lehet visszavezetni. Rokon sorsokról már sokat beszélt irodalmunk, de olyan lírával, olyan azonosuló szeretettel, olyan jelen levő emlékezéssel, mint Horváth Teri, még a nagyok is csak ritkán tudtak szólni. A szegénységet a szépségen keresztül mutatja fel. Arcokat, emlékeket idéz, mindig lírával, mindig szeretettel. „Vincénkről”, „Jancsínkról” beszél, régi búcsúkat, karácsonyestéket idéz, s még a természet dolgairól is testvéri szeretettel beszél. A világban való nagy-nagy otthonossággal. Mintha csakugyan övé volna az egész világ; a föld a füvekkel, fákkal, s az ég temérdek csillagaival.

Gazdag életanyagából a jó rendező biztonságával válogat. Úgy ír, ahogy Móricz Zsigmond jellemezte a nőírókat: a kezébe vett lámpással, szegeletről szegeletre, emlékről emlékre világít, de csak az érdemes, a jelenetbe is rendezhető mozzanatoknál időzik hosszasan. Nem leír, hanem elbeszél. S elbeszélő hangjának különös varázsa van. Valóságos, életbeli dolgokról szól, s történeteiből mégis mesei hangulat árad; feszült idegekkel, eleven, húsbavágó kérdésekről beszél, s mégis a fonóbeli mesemondó nyugalmas hangján. Megvan az a ritka képessége — erre már régebben is utaltak —, hogy a saját tegnapi életére is mesemondóként tud emlékezni; nála a leírt szó a beszélt szó közvetlenségével bír. Mintha csakugyan „fennhangon” írna; mintha szájról szájra mesét, vagy éppen balladát mondana. „Úgy mondom tollamba történeteimet — írja egyhelyt —, mintha mellettem állana valaki. Mintha hallgatna valaki... előtűdólnak az én világomból asszonyok, emberek, jönnek-mennek, látni tudom őket, mint tesznek, vesznek. Hallom a hangjukat. Készítenek engem, róluk írnak, helyettük beszéljek...”

Igen, ez a küldetéstudat is belejátszik Horváth Teri szépírói vállalkozásába. Ír, mert szereti az emberi szót, akár a madarak énekét; ír, mert könnyebb a szív, ha kibeszéli magát; ír, hogy ne tűnjenek el gondolatai nyomtalanul; s ír, mert ki szeretné beszélni a megölték és elnémulók igazát is.

Könyvének egyik legszebb részében a fényes szellők korát idézi. Erről is beszélt

már irodalmunk számos változatban, de Horváth Teri emlékezése újabb színekkel gazdagítja az alakuló képet. Szivárványos esztendők voltak: seregesen jöttek akkortájt a fiatal tehetségek, az ország minden tájáról, a nép minden rétegéből. Az egyik pesti bölcsésziskolájában például, a József Attilában, három fiatal költő találkozott egy szobában: Juhász Ferenc, Nagy László és Simon István. A szomszédos színésziskolájában, a Horváth Ádám népi kollégiumban is nagy volt a sereglés: az alapító tagok közül való Szirtes Ádám — többek között — Horváth Terikét mutatta be a társaknak. Horváth Terike, mint napos, Soós Imrének nyitott kaput. Soós Imre akkor jött a Hortobágyról, a konda mellől; pár hét múlva már négykezeset játszott a zongorán.

Tavaszi volt, történelmi tavasz: kinyíltak a szegénység előtt is a zárt aranykapuk; nyílhattak, lombosodhattak a vágyak. Akkor indult el Horváth Terike is a falujából, Rábatamásból; akkor ébredt rá, hogy ő is valaki, hogy mennie kell, mert rendeltetése van. S akkor talált a kollégiumi közösségében igaz barátokra. S méltó célokra is. Természetes, hogy ezek az idők máig sem veszítették el ragyogásukat a szemében. Történelmi hangulatokat, tanárok, barátok arcát villantja, többek között Nádasdy Kálmán, Gellért Endre, Berei Kati, Szirtes Ádám arcát, s minden eddigi kísérletnél igazabban, teljesebben mutatja fel Soós Imre szivárványos alakját és fájdalmas tragédiáját. Olyan fejfát állít emlékezésében Soós Imrének, a korán pusztult színészfórásnak, mint Nagy László fejfásverseiben a sírba dőlt nemzedéktársaknak.

Horváth Teri keserűes emlékezése ezekben a fejezetekben hevíti igazságtevő vallomássá. Amit Soós Imre sorsán keresztül, a szuverén ember bátorságával felvillant, az történelmi súlyú kérdés: miként alakult egy fényesen induló nemzedék sorsa. S egyben az író személyes kérdése is: miért, miként kerülhet szélre, perifériára egy fősodorban induló élet. Az élet változott, vagy a sodrás iránya?

A *Sári-gyöpnék* voltaképpen ez a legnagyobb kérdése. Ismételjük: történelmi nagy kérdése, amelyre választ kellene keresni a színháztörténetnek és az irodalomtörténetnek is.

A kérdés élő, a végleges feleletet majd az idő adhatja meg. Horváth Teri tudja, a nagy vállalkozásoknak még nem lehet vége. Változatlanul az életre szavazó lélek bizalmával vezeti tollát s vallja: „a legrongyosabb élet is többet ér a halálnál”. Nehéz helyzetek lehetnek, de az ember négyet számol, s minden megváltozhat. „Szeretem a csendet — mondja egyik vallomásában —. Talán más lett a kor ízlése, de én hosszútávúfútra rendeztem be az életemet. Belátom bölcsen azt is, hogy ahol hegyek vannak, ott völgyeknek is kell lenniük. Biblikusan fogalmazva: hét bő esztendőt hét szűk esztendő követ. Én tartalékok magamnak annyi energiát, hogy a szűk esztendőkben kiváram a bővebbeket.” (*Szépirodalmi*, 1978.)

CZINE MIHÁLY

Lényegében és krónikaszerűen

GRANASZTÓI PÁL: VÁROSOK, KÉPEK, ZENE

„Feljegyezni, megörökíteni eseményeket, történeteket, lényegében krónikaszerűen”, véli Granasztói Pál, könyve 117. oldalán, ez lehetett az írás eredete. De máris pontatlanul idézek: „Arra gondolok, hogy az írás eredeténél is ilyesmi lehetett.” Az emlékiratok kotta szerint játszó merevsége az, ami Granasztói könyveitől oly távol

áll, gondolom hirtelen; a pillanat méltánylása, megteremtése, e teremtés méltányossága, mely a legapróbb egység másféleségét is elképzelhetőnek tartja, sőt, máris belejátszatja a maga változatába: így lényegi és így krónikaszerű Granasztói Pál szépirodalmi életműve. Az emlékiratok mintha épp a legizgatóbb elemükkel rekesz-tenének ki, olvasót; a Granasztói által újabb irodalmunkban dzsesszszimprovizációk eredetiségével megteremtett külön műfaj (sajnos az, mert kevés társ sorakozik fel akár a közelébe is) a véglegesség mindenkori latolgatásával bocsát be, készlet arra, hogy életemet eleve nebbé tegyem. Hogy magam is hozzátegyem: „Gondolom hirtelen.”

Csak azt nem szabad hinnünk, hogy itt bármit elhirtelenkedne az író. Granasztói maga vall erről könyve 115. oldalán: „... mindig arra törekedtem, hogy a valóság-ból, a tapasztalásból szűrjek ki nézeteket, ha tetszik, elméleteket.” S hozzáteszi: ki igazodik el mármost abban, hogy erről a kérdésről homlokegyenest eltérő vélemények vannak, melyek szerint „az elmélet előbbre való, mint a tapasztalat...” A *Városok, képek, zene* úgy segít megint e döntés ügyében, hogy tapasztalati anyagot ad, egy kiváló író jól megdöntötte, de a pillanat hatására formálódó improvizációit, ennek az indázó zenének egységes foglatatát: *stílust*, mely mintha továbbfejlesztésre alkalmas településtér lenne. Nem zaklat elméletekkel Granasztói; azt írja könyve 123. oldalán: „... otthonosabb... addig voltam, amíg a magam által is ismert valóság visszfényét... láthattam képeken, művekben”. A Granasztói-műfaj termékeny előnye, hogy követésre serkent, nem epigonságra; hiszen a rokon súlyú anyag valódi hitelét csak a hasonló tehetség adhatja meg, s ez az adomány igen összetett: tudás, tapasztalat, érzékenység, rend és kiszolgáltatottság, az élet magabiztos szeretete, a létezés egyszerű formáinak élvezete, a társas magány szerencsésen termékeny közege kell hozzá, és még sok minden, felszámálhatatlan; s valami átfogó többlet, meghatározhatatlan. Ez utóbbi, egyes-egyedül ez biztosíthatja, hogy Granasztói immár tizenöt. éve ott áll, mind meggyőzőbben, azon a kivételesen méltányos helyen, mely szakosodva szerencsétlenkedő „szellemi” civilizációinkban, a maga lehetőségei szerint általános emberi összképet tár. A szerencsésen megválasztott hely, a méltányosság, olyan jutalom, melyet a rend szeretetének méltán kellene elnyernie; Granasztóinál ez máris vizsgáztató példát kínál, bátorítást saját szerény igyekezetünkhöz, s talán ez az egyik helyes olvasási módja az ő gazdag könyvsorozatának, melynek mintegy esszenciáját, különkalauzát adja a *Városok, képek, zene*. Ez az író a rendet olyképp szereti, hogy megkeresi saját helyét, azt a pontos, érzékeny sugárzási lehetőséget, ahonnan ő *adhat* valamit ennek a maga által is teremtet rendnek. Nem is az úgynevezett elméletekkel szemben táplált gyanakvás jellemzi a leginkább, hanem az önösséget rejtő „objektivitások” szerencsés hiánya. Granasztói részéről nem külön „gesztus”, hogy meghív minket asztalához. (Egyébként: efféle „asztalokról” is igen bensőségesen esik szó a könyvben; szellemi és természeti lényegű együttlétekről, ahol a szerző több értelemben is vállalja a házigazda-szerpet; s ennek alapja elsődleg az, hogy — mint már korán megállapították róla — szeretettel néz a tálba. Így egészíti ki egymást a művében egyre inkább feloldódó magánember és az egyént *valójában* formáló mű érzelmvilága. Kosztolányi kései költeményeinek létezeretete jut eszembe Granasztói bensőséges szemléletéről. Nála is ragyogni kezdenek akár a legapróbb dolgok; és szerényen idézik a csillagvilágokat. Hitellel, persze, csak a városok méreteiig merészkedve, hál’ istennek!) Nem külön gesztus vagy tartás tehát ez a házigazdaság, hanem az egészséges, teremtő tanácsstalanság velejárója: Granasztói állandóan kérdez, mert tudni akarja, ki ő maga. Nem tárgyakba vetíti ki a személyiségét, hanem egy „nagyobb vendégség” elemeként fogadja el; és amit befogad, ennek jegyében rendezi. Így alakul ki könyveinek utánozhatatlanul egyszeri szerkezete is. Szerkezeté egyesülnek az egymást idéző képek: városok és nők élet-helyzet-rokonsága, a dzsessz és Bach s az ócsai templom, Genthon István és Fülep Lajos művészettörténész-egyénisége kerül egymás mellé, egészíti ki egymást vagy fejlesztí tovább, nagyobb renddél, a részletként maradéktalan hitelű alapelemet. A könyv nyitó mozzanata máris a levegőbe emel, hogy megtudjuk: közelségre vágyik Granasztói, föld- és mozzanatközelségre, de már annak az embernek az óhajta-

sával, aki megtanulta szervezetségükben is egynek látni a dolgokat. Így jutunk el az öröm és a tőprengés apróbb-nagyobb mozzanatain át valami ösképszerűhöz, amit az anyafogalom családon túli kitágításával jelez Granasztói. A termékenyen társas magány jegyében élnek benne az élet átmeneti fokozatai: család, közösség stb.; átmenetiségük felismerése révén hitelesebbek, mintha elemi adottságként léteznének; a szervezetséget azonban az építész Granasztói nem fogja fel a vívmányok ne-továbbjának, hanem — a „felelősség” szó felelős használatát keresve — az emberi élet, az otthonok megformálásának, fogyatékoságainak hordozója. S egyben: a to-vábblépés fokozata. Szólók és kettősök, összefonódó közös játék — ez a *Városok, képek, zene szerzőjének eszköztára*. Lakható (mert: továbbgondolható, saját haszná-latunkra egyéníthető) térré, látható képekké szerveződik könyvének élményanyaga; és úgy lesz zenévé, hogy élményanyagként csak az alapgallam eljátszásának idejéig marad meg, utána, mint a barokk muzsika vagy a dzsessz individuális kiszámítha-tatlansága, e váratlanságok sosem önkényes rendje érvényesül, tulajdonképpen így születik meg magasabbrendű minőségként. Ezért nem emlékiratok ezek; már a *Val-lomás és búcsú* sem az volt; s ha mégis gazdagítják ekképp az olvasót, engem a leginkább két tenorszaxofonos ritka szép együttjátszására emlékeztetnek: hogy ezt egyszersmind hálás ajándékként adjam Granasztóinak, biztatásul mintegy, hogy amit szeret, ami annyira — nem első vagy második, de számozhatatlan, rangsorolhatatlan — énjévé vált, a nála huszonöt-harminc évvel fiatalabbak közt is tovább élni bír, mondom. Coleman Hawkins és Ben Webster szaxofonkettőseit vélem hallani, mikor ezt az oly kétarcúan egyéni életművet olvasom; az egyik szólam keményen, klasz-szikusan, határozottan, de már-már ennek feloldását serkentve, önmaga meghaladá-sára biztatva, kikezddhetetlenül tökéletes alap, s erre indázódik fel a romantikusabb, fátyolosabb, el-elcsukló, olykor viszont épp így szinte felhőrdülő újabb hangszín-lehetőség. Végsohig leszűrt, példaszerű bizonyosságok; és ezek elevenségéből sarjadó, egyenértékűen komplementer nyugtalanság, szenvedély, elbizonytalanodás... valami nagyon esendően emberi és általános élményvilág szerveződik küzdelmesen hitelessé a legújabb Granasztói-könyvben, mely talán a leginkább vendégszerető valamennyi közül: mintha az írónak nyugalmat adna, hogy egyre tisztábban hallja saját dalla-mát és improvizációit, és ez utóbbiakkal már nem is annyira továbbfejleszt, mint lehetővé tesz, serkent, meg-megnyit valamit, szintézise nyomán az újabb, a még újabb, már nem mindenben őt érintő „helyi értékek” elemzése válik időszakúvá. Az európai gondolkodó fiatalabb értelmiség példaképének tekintheti Granasztói telje-sítményét; és pótolhatja, ha bírja, ami a magyar szellemi horizont olykori szűkösse-gei miatt, a század első évtizedének környékén született szellemi nagyságaink — de még az őket követő nemzedék szemléletéből is hiányzik. Tovább és tovább! az őszin-teségben, a részletek más-más területének feltárásában, egyáltalán, ebbéli igyeke-zetünkben: ez Granasztói könyvének szerető biztatása. Nyílt, felnőtt, kultúrát és „natúr” életet természetesen egybeérző gondolkodást tanít; s megindít valami olyan érzékenységgel, mely a valóban jeles francia vallomástevők regényesen tárgyyszerű sajátja. (*Szépirodalmi*, 1976.)

TANDORI DEZSŐ

Törzsek, hajtások

FÉJA GÉZA VALLOMÁSAI

Tamási Áron utolsó, félbeszakadt művében, a *Vadrózsa* ágában még egyszer sorra veszi kortársait, barátait, jellemzéseivel kivétel nélkül telitalálatok: „Elmenvén tehát a Centrál kávéházba, ott találtam Kodolányi Jánost, kinek a tehetsége szikrázott és az esze mindenkit megborotvált. S ott találtam Féja Gézá is, a Dózsa tisztelendő alvezérét. És ott ült a bozót közepén Illyés Gyula, a bessenyőivadék, akinek hiúzszerme mindig és mindenütt azt figyelte, hogy miképpen lehetne megtartani ezt az országot, melyet Árpád hiúzszeremekkel szerzett nekünk. Illyés mellett Szabó Lőrinc, a műveltsége köpenye alól bírálgatott mindenkit. Ott zajongott Szabó Pál, mint egy bihari úrverő hajdú...” Persze a Tamási-dokumentumokat közlő Illés Endre is megjegyzi, hogy ezek az írók így együtt, „ilyen sűrű bozótban” soha nem időztek a Centrálban. A visszaemlékező Tamási Áron azonban mégis egymás mellett látja őket, s joggal. Valamiképpen ez a már-már idilli egymás mellett élés jellemzi a Féja Géza új könyvében (*Törzsek, hajtások*) megidézett alkotókat is: Füst Milán portréját Fábry Zoltáné követi, Sinka István után pedig Szabó Pálról szól Féja Géza. (Talán mondanunk sem kell, hogy micsoda különbség van Füst és Szabó Pál, Fábry és Sinka között.) A kötet mégsem eklektikus, a széttagoltság, az izoláltan létező sokféleség helyett az egységet sugallja, a magyar irodalom egyik nagy nemzedékéről (nemzedékeiről) ad képet. Kortársakról, barátokról, harcostársakról ír, nem rejtőzik hát a tanulmányíró hűvös objektivitása mögé, írásaiból szüntelenül föltör a líra, a vallomás. Nem száraz akadémiai értekezések, nem „szabályos” tanulmányok Féja munkái. Izgalomuk, érdekességük hasonlít az emlékiratokéra: egy jelentős személyiség szűrőjén keresztül jutnak el hozzánk irodalmunk egy — immár történeté lett — korszakának jelenségei. „Öreg vagyok már, az én magatartásom egyre inkább az emberi megértés, öklök egyenesítése kézfogásra.” — írja Féja Géza egy helyen. Könyvének hősei nem ritkán csatáztak egymással, Féja sem volt kevésbé híres bajvivő. A vitákban félelmetes ütésekkel osztogató most megértőn nyújtja kezét.

Vitázni persze — ha kell — most is vitázik. Krúdy Gyulát a „valótlanságok és kétes hitelű anekdoták hinárléból” próbálja kiszabadítani. Lenézte-e Krúdy a „kétékezi embereket”? Mi volt Pekár Gyula támadásainak hátterében? És hát mennyit is ivott voltaképpen Krúdy Gyula? A pletykaízü kérdéseket pedig sorolhatnánk tovább. Am téved, aki azt gondolja, hogy a komoly ítései feladat megkerülésével pletykákkal, intimításokkal foglalkozik Féja Géza. A „bizalmas” dolgok az író személyiségének jobb megértését segítik elő, s az életet keresztül az irodalomhoz jutunk. Bosszantja tehát az író a Krúdy körül ólálkodó, a műre is árnyékot vető dzsentrilegenda. Nem kevésbé heves az a düh sem, amit Robotos Imre Csinszka-könyve vált ki belőle. „Léda és Csinszka egyaránt vállalták egy nagy szenvedély tűzpróbáját, különben emberek voltak, mint mindannyian. Vállalásuk azonban rendkívüli lényre avatta őket, és tiltakozom, hogy éppen ezt a rendkívüliséget tagadják meg tőlük.” Konok igazságkeresés munkál benne. A legendaoszlatás, a rágalmak visszautasítása viszont nem csap át idealizálásba, Krúdyból sem csinál „szentképet Máriapócsnak”. *Visegrádi esték* című regényével is mai vitáinkhoz szól hozzá, a mostani kötetben olvasható műhelytanulmányban (*Egy regény keletkezéséről*) a Kossuth–Görgey-kérdésben — mintegy a Németh László-i álláspontot visszhangozva — fejt ki véleményét.

Takaros breviáriumot lehetne összeállítani Féja Géza azon megállapításaiból, melyek a jó író, a jó mű kritériumaira vonatkoznak. A meghatározó jelentőségű Ady-élmény „a viharzó, roppant szenvedélyeket” görgető irodalom iránti vonzódást

magyarázza. Az igazi író Féja szerint újabb és újabb élmény után sóvárog, ellenkező esetben „élő mű” helyett „csak kérészéletű tákolmányt” hoz létre. A tehetség azonban önmagában nem elég, a megmunkálás legalább olyan fontos: a henyesség, az elnagyoltság csak kemény bírálatot érdemel. A műben a valóság mellett az író valóságának is benne kell lennie. Hangsúlyozza Féja a hagyomány szerepét, fontosságát, de az epigonizmust elutasítja. „...a nagy formátumú író, miként a folyam, valahonnét jön, és valamerre megy. Mennél erősebb, annál többet vállal a mából, és sodor a múltból, a legkülönbek pedig mindig »az idők teljességét« hordozzák.” E sorok Féja előző tanulmánykötetéből, az 1970-ben megjelent *Lázadó alkonyatból* valók. Az újabb kötet minden tekintetben folytatás, ugyanaz az irodalomszemlélet jellemzi, mint a hatvanas években született munkákat. A kontinuitás úgy is megvan, hogy jó néhány íróról — így Krúdyról, Móriczról, Fábryról, Szabó Pálról, Illés Endréről — ismét fontosnak tartja, hogy közölje gondolatait. Nem irodalomszemlélete módosult, kiforrt az már évtizedekkel ezelőtt. Eddig ismeretlen tények megvilágítása, új szempontok alkalmazása, az újragondolás öröme és izgalma adja ezeknek az írásoknak az érdekességét. A Törzsek, hajtásokban például olvashatunk egy tanulmányt *A Sinka-kérdés* címmel, a költő ellentmondásos életútja és pályája azonban változatlanul izgatja. (Legutóbb éppen a Tiszatájban értékelte ismét — Görömbei András kismonográfiája ürügyén — Sinka életét és munkásságát.)

A népiség kulcsszó Féja Géza szótárában. Farkas Árpádról írja: „Népi költő minden ízében, anélkül, hogy szónokolna erről...” Nem frázisokkal dobálózó népieskedésről van hát szó, népszolgálatról inkább, a szó Balogh Edgár-i értelmében. Igaztalan vád, hogy Féja változatlanul a — már a 30-as években is bírált — szimplifikált, a népet a parasztsággal, a népit a parasztival azonosító világnézet és történelemszemlélet képviselője. Elhamarkodott kijelentések helyett célszerűbb Féja szövegeinek olvasása! 1965-ben írt Simon István-esszéjében a népiségről, annak mai szerepéről beszél: „Feltörését a harmincas években talán senki sem fogadta olyan igenlő szenvedéllyel, mint e sorok írója. Egykorú véleményén mit sem változtat, de jussot érez ahhoz, hogy további szerepéről véleményt mondjon. Azok a költők, akik a harmincas évek népiségét próbálják megújítani, régi élményeiket adják másod- és harmadleöntésben, egyre halványabban, erőszakoltabban, nem viszik előre, amit kezdtek, legfennebb fejlődését zavarják. Holott a korszerű feladat: a történelmi múlt népiség átváltása jelenvaló történelmi értékké. [...] ma a népiség egyik lényeges feladata: az új történelmi helyzet vállalása és tudatosítása.” Hol van itt az egyoldalú, a történelem menetével mit sem törődő paraszti orientáció? Vagy idézhetjük a Törzsek, hajtások élére tett önéletrajzi esszét (*Pálya vagy sors?*), mely szerint a főkérdés: „a nép történelmi szerepének biztosítása, értékeinek befogadása a »magas« kultúrába, nem pedig: a falu vagy a város? Egység, szüntelen bővülés acsarkodó széttagolás helyett.” Hol van itt az urbs kultúráját lenéző, öntelt bezárkózás? Füst Milán igazán nem tartozott a népi írók közé, Féja mégis elemzést ír *A feleségem történetéről*, s a regényt a magyar próza csúcsai közé sorolja. (*Füst Milán kőtblája*.)

A Törzsek, hajtások jelentőségét növeli, hogy Féja Géza följújtotta és megerősítette ifjúkori munkásságának két jellegzetességét: a határokon kívüli magyar irodalom és a fiatalok felfedezését. „E sorok írója valamikor a nagy szétszóródás után előőrsként figyelte a világ négy táján zsendülni kezdő magyar irodalmakat, és boldog volt, ha új érték jelentkezéséről adhatott hírt. Most múltja fölé hajol, a jelent figyeli, a jövőendő emberi útjait arányozza. [...] És ugyanolyan hívón vallja, mint egykor, hogy ismét érdemes vigyázni.” A kötet címadó írásában Kós Károly életművét méltatja (transzvilvanizmusának megkülönböztető, plebejus vonásait hangsúlyozza), Tamási Gáspár önéletírására csodálkozik rá, Műfaj születik alcímmel Sütő András könyvéért lelkesedik, de Bálint Tibor regénye is érthető elemzőre talál benne. A külföldi — elsősorban a romániai — magyar irodalom fellendülése, az Erdélyben, a Vajdaságban és Szlovákiában teremtettt értékek sora indokolja, hogy „az egykor vállalt hivatás ismét időszerű lett”.

Irodalomtörténeti tény, hogy Féja Géza a magyar irodalom olyan alakjainak írói kibontakozását segítette elő, mint Tamási Áron, Szabó Pál és Sinka István. Hősies patrónusi tevékenysége nélkül egész XX. századi irodalmunk lenne szegényebb. Ám ne higgyük, hogy ez a felfedezői munka könnyű volt és elegáns. Egy Féja Géza — egy „nagy gége”, ahogy Németh László írta — kellett ahhoz, hogy a homályból föltűnő ismeretlen tehetségek értékeire fölfigyeljenek. Ez a múlt is magyarázza, hogy amikor Féja a 60-as, 70-es években egy fiatal alkotó mellé áll, ugyanazzal a szenvedéllyel szól, mint harminc-negyven évvel azelőtt. Nemzedékek egymáshoz való kötődését szolgálja így, ha példáját többen követnék, irodalmunk folytonossága is zökkenőmentesebb lenne. Mert kimondhatatlanul jó érzés Farkas Árpádnak, Gion Nándornak, Sárándi Józsefnek, Veress Miklósnak vagy Bari Károlynak, hogy — a közbülső nemzedékek nem ritkán hűvös hallgatásával mit sem törődve — Féja Géza nyújt nekik kezét. Nem a különböző értékek egybemosása van e gesztus mögött. A fiatalokban — a már megvalósult eredmények alapján — a lehetőséget villantja föl, „jobbik énjükre” hívja föl a figyelmet. Hogy is kaphatna nála ugyanolyan minősítést az éppen csak megkezdett pálya és a már befejezett, lezárt oeuvre? Sárándi József és Sinka István munkássága például.

A kötet utolsó két ciklusában világirodalmi tanulmányokat, illetve a „honalapítók” közül néhányat bemutató portrékat olvashatunk. Korunk prózájában Féja szerint két nagy vonulat van: „az egyik az elidegenedés, és a közöny halálos veszedelméből hoz hírt — Kafka és Camus a két csúcsa. [...] A másik nagy vonulat: Wilder, Bulgakov, Böll az ember új telítődéséről tanúskodó géniuszok.”

A Honalapítók cím alatt összegyűjtött írások ugyancsak változatos tematikájúak, időben Dózsa Györgytől Erdei Ferencig ívelnek. Éppen a kötetzáró, Erdeire emlékező munkában, a *Csillaghullásban* írja le ismét Féja ezt a két szót: „történelmi realizmus”. Amikor — évtizedekkel korábban — először hangoztatta a történelmi realizmus követelményét, süket csönd fogadta. Most pedig örömmel látja, hogy például a vásárhelyi művészek már ennek szellemében dolgoznak. S ez az igazi öröm: látni, hogy azok az elvek, amikért a Horthy-korszakban még pereket (emlékezete szerint hetet) indíthatott ellene az államügyész, ma törzseket, hajtásokat éltetnek. (*Szépirodalmi*, 1978.)

OLASZ SÁNDOR



Juhász Béla: Irodalom és valóság

Ha valaki — nagy kutató kedvében — megvizsgálná egyszer a címadás kliséinek változatait, úgy lehet, elképesztő hiányát állapítaná meg a kiadói ötletnek és leleménynek. „Irodalom és valóság”: amikor a marxista esztétika így-úgy elsajátított fogalmaival keményen vagdalkozó publicista, sőt a gyarló dilettáns szótárában is az „alapréteghez” tartozik a kifejezés, akkor — bármily képtelenség is — kiüresedett fordulatá, holt sémává merevül. Juhász Béla könyvének címe nem vonz, nem befelé hív, nem kelti érzeinkben a kíváncsiság ingereit — pedig pontos, a lehető legpontosabb. Az újabb magyar irodalomnak arra a részére vonatkozik, amely eszmeiség és világkép tekintetében a legtöbbet örökölt a hazai irodalmi progressziótól. Irodalom és valóság ez esetben tehát nem művészetfilozófiai-esztétikai érintkezések formáiként értendő. Összekapcsolásuknak eszmei-világnézeti tartalma van, az irodalomnak bizonyos aktív funkcióját jelenti. Azt a mozzanatot, amely más, mint a műélvezet, más, mint a gyönyörködtetés: *beavatkozás*. A nem túl szerencsés címadás mögött átgon-dolt és egységes irodalomfelfogás fogja össze a kötet írásait: olyan értékközpontú szemlélet, amely az irodalom társadalmi hatékonyságán méri a műalkotást. Ez a határozott marxista beállítódás nyilatkozik meg Juhász Béla tanulmányaiban (*Szabó Pál, Sarkadi Imre*), polemikus szerkezetű műelemzésében (*Solohov: Csendes Don*), arcképszerű kritikáiban (*Illyés, Veres Péter, Galgóczi, Fekete Gyula*), de alkalmi jellegű írásaiban is (*Fiatal íróink helyzetéről, Folyóirat „vidéken”*). Óhatatlanul fel-merül ilyenkor a kérdés: hogyan integrálja ez a szemlélet az irodalmon kívüli ténye-zőket, hogyan építi be a kiemelt funkció minőséget kritikai stratégiájába?

Juhásznál a világnézeti jellegű értékfelfogáshoz — az alkotói „cselekvést” nézve — rendre morális értékelvek csatlakoznak. Az esztétikai-eszmei és erkölcsi értékek összekapcsolásáról azt hangsúlyozza újabb irodalmunkban, amit személyes meggyő-ződése szerint maga is vállal: „A magyar irodalom történelmileg kialakult főirányá-nak továbbvitelét, a ma igényeihez alkalmazását; az irodalom közösségi, társadalmi funkciójának, a nemzeti tudat alakításában betölthető szerepének vállalását, szolgál-atát, kötelezősszerű felfogását.” Ezért lehet kiindulópont Szabó Pálnál a valósághoz való szorosabb kötődés, Sarkadinál a magyar prózai epika hagyományára való rá-találás, vagy Fekete Gyulánál a történelmi mozgások érintkezési pontjainak kieme-lése. Juhász Bélának mindig sikerül megoldania, hogy a műalkotásban minden lényeges eszmei, világnézeti elemet szerves, esztétikai alakító mivoltában mutasson föl, azaz: hogy bebizonyítsa „esztétikai *belsődlegességüket*”. A legkézzelfoghatóbban ez a *Talpalatnyi föld* átdolgozásának értékelésében mutatkozik meg: a drámai jel-legű lezárás élesebbre állítja a regényben mindvégig jelenlevő osztályellentéteket, katartikus fordulatot ad az epikus folyamatnak. Az esztétikai belsődlegesség szem-léletes feltárása épp azért lényeges, mert az irodalmi mű szempontjából nem az a döntő, hogy Szabó Pál *általában* milyen világnézeti fejlődésen ment át, hanem az, hogy a regény fikatív világában szerves tényezőként, esztétikailag átlényegítve tűnik föl a tényleges eszmei radikalizálódás. Nagyjából ugyanez zajlik le a *Csendes Don* elemzésében is. Grigorij Melehov *regénybeli* pályája, nem pedig osztálya történelmi szerepének elvi tétele adhat választ e sors tragikumának mértékére: Melehov útja a prózai imagináció szintjén életszerűen és megrendítő emberi példázatban teljesedik be. Az osztályjellegű gondolati tartalom leghitelesebben — és természetesen egyedi-séggel — a belsődleges esztétikumban nyilatkozhat meg. A *Csendes Don*-elemzés a hatvanas évek terméke, állításainak nyomatékát tehát az adott kontextusban kell látnunk: e korrekciók sokban hozzájárultak irodalomszemléletünk, a marxista kri-tika hajlékonyabb, alkalmazhatóbb normáinak megszületéséhez.

Az irodalomszemlélet hangsúlyosan közösségi-társadalmi alapozottsága mellett erős műnemi-műfaji vonzódásról is számot ad Juhász könyve. A próza, azon belül is az újabb magyar regény kérdései kerülnek figyelme középpontjába. Azt a vonalat

követi nyomon, amely mindenekelőtt Móricz Zsigmond (és részben Németh László) regényeiben nyerte el epikai karakterét, s a hatvanas években tett kísérletet a poétikai struktúra korszerűsítésére. Ha csak a regényalkat változásainak 1945 utáni ritmusát, főbb sajátosságait nézzük, akkor részben talán vitatható eljárás mindezt a Sarkadi-életmű alakulásán modellálni. Szerencsés viszont *A gyáva* középpontba állítása: a hatvanas évek kisregénytípusának par excellence formája — poétikai sajátosságainak tüzetes feltárásával — nemcsak a konszolidáció időszakának moralizáló-intellektuális prózáját világítja meg paradigmatis érvénnyel, de hozzájárul a modern kisepikai alakulatok poétikai modelljének meghatározásához is. Igazságtalanok volnánk a szerzőhöz, ha nem említenénk a Szabó Pál-elemzések poétikai eredményeit. Ott azonban nem fogadhatjuk el a regénytípus megjelölését. Nem a *faluregény* fogalommal van baj, hiszen az elsődlegesen az életanyag, a tárgy és a téma specifikumát jelzi. Nem így a *kollektív* regény: ez az elnevezés túlon túl is kötődik a dos passosi típushoz. Tagadhatatlan, hogy kollektív világkép építi a *Talpalatnyi föld*, de még az *Isten malmai* epikus terét is, hiszen Szabó Pál valóban naiv elbeszélő, a megjelenítésben döntő szerepe van valamiféle mitikus paraszti-közösségi emberképnek. A kollektív regény viszont — normaképző világirodalmi mintáiban, de még Nagy Lajosnál is — a megjelenítés teljes objektivitásán, a látvány elfogulatlan, pontos „leképezésén” alapul. A naiv elbeszélőtől tehát aligha várható ilyen jellegű tárgyiaság, különösen nem Szabó Páltól, aki — jól látja Juhász Béla — olykor a népmesék védettségével viszi előre kedvelt hőseit. Márpedig aki erős elbeszélői eszközökkel „belenyúl” a regény világába, a főhős pályáját kedvezően módosító epizódokat iktat közbe — az alapvetően szubjektívabb epikus, mint a kollektív regény írója. Mindazonáltal a vizsgálódás így is közelebb vihet Szabó Pál regényeinek pontosabb alkati leírásához, ám itt ez a kategória csak nagy óvatossággal — szerintünk egyáltalán nem — használható.

De nem önmagukért valóak azok a poétikai vizsgálatok sem, amelyek hozadékát elsősorban a Sarkadi-regények és -novellák elemzései mutatják. Mert valóban, fontos ugyan e kisregénytípus poétikai sajátosságainak megjelölése, csak hogy Juhászt itt nem a leíró szempont vezeti. Az adott művek elemzőjeként is láthatóan azt kutatja, mik az optimális lehetőségei a Móricz-féle ábrázolásvetű korszerű átfarmálódásának, milyen alternatívák állnak a modern magyar regény azon típusa előtt, amely nem mond le a valóságanyag realisztikus feldolgozásáról. A hatvanas évek prózája a szemléleti intellektualizmust, az erkölcsi megközelítést illetve — nagy nyomatékkal — parabolikus formákat vette célba. Juhász Béla valamiképpen olyan — tételesen persze meg nem jelölt — regénymodellre tekint, amelyben a konkrét, akár empirikus valóságanyag érvényes *epikai* szervezőelvvel találkozunk, mégpedig a mű esztétikai egységét esetleg a regénytest redukciója árán is biztosító perspektivikus metszetszerűséggel. Ezért nem enged az intellektuális problémalátásnak, ha nincs „jellemteremtő” fantázia” (*Mesterházi: Férfikor*), s ezért figyelmeztet másfelől a parabolikum absztrakt jelentéstartalmának kiüresedésére (*Kamondy László*). Az értékviszonyítás a kötet többi hasonló írásában is ebből a koncepcióból nyeri alapjait (*Galgóczi, Fejes, Fekete Gyula* stb.).

Amikor Juhász mintegy behatárolja tárgyát; a „valóság eleven vonzásában” született, a „beavatkozó”, a „közéleti-közösségi logikájú” irodalmat — mindig két mozzanatot keres a művek eszmei üzenetében: az *állítást* és a *pozitív értéket*. S nem véletlen, hogy mindezt annál az írónál emeli ki a legtöbb azonosulással, akinél ezek az eszmei-ideológiai és művészi normák példaszerűen szerveződnek esztétikumává: Illyés Gyulánál. Az egyébként tárgyyszerű kritikai narráció is csak ilyenkor válik személyesebbé, hiszen Juhász Béla irodalomszemlélete — eredetét tekintve és módosulásaival együtt is — ilyései csillagzatú: „Bármiről szólva is — közelében marad a gondolatnak, hogy az igazi irodalom, az igazi művészet és a jó irányú társadalmi mozgás valamiképpen, szükségszerűen kapcsolódik egymáshoz.” (*Szépirodalmi, 1977.*)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Portrék és fejlődésképek

GONDOLATOK TURCZEL LAJOS LEGÚJABB KÖTETÉRŐL

Ha valaki csak kicsit is jártas és ismerős a szlovákiai magyar irodalom elmúlt — harminc esztendő felölelő — történetében, számára nem ismeretlenek Fábry Zoltán egykori, önvádoló megjegyzései és figyelmeztetései (*Ember az embertelen-ségben, Harmadvirágzás* előszavai stb.), hogy tudniillik még nem készült el a csehszlovákiai magyar irodalom rendszerező és összefoglaló irodalomtörténete. (Igazát erősíti, hogy a romániai és jugoszláviai magyar irodalomé évekkel előbb már meg is jelent!)

Ez hiány még ma is, de egyre több a biztató jel. Ezeknek egyike: *Turczel Lajos* most megjelent kötete, a *Portrék és fejlődésképek*. A kötet címének második fele („fejlődésképek”) már konkrétan utal e hiányzó és összefoglaló törekvésre. Olyanra, amit éppen ő nyújtott, de társadalomrajzzal: *Két kor mezsgyéjén* (1967). Egyáltalán nem egyszerűsíteni kívánjuk a problémakörök kínzó lényegét, ha azt írjuk, hogy annak a fejlődéstörténeti rajzába kell illeszteni az irodalomtörténeti (és kritikátörténeti) fejlődésképet. Mert mit is ölel föl Turczel Lajos mostani kötete? *Portrékat, fejlődésképeket, valamint könyvkritikákat és kapcsolatrögzítéseket*. E legutóbbi ugyancsak az irodalomtörténeti összefoglalás igényét sugallja, hiszen nemzetiségi irodalomról, annak történetéről lévén szó, különösképp jelentkezik az együttélő népek irodalmának, kultúrtörténeti históriájának és politikai kapcsolatai feltárásának szükségessége (különösen értékes a *Fučik és a csehszlovákiai magyarok, A szlovák műfordítás útja 1945—68 között, A magyarországi Magyar Írás kapcsolata a csehszlovákiai magyar irodalommal. A Hét, vagy a Kós Károly* című tanulmány.)

Nem udvariatságból más csehszlovákiai magyar szerző, irodalomtörténész iránt: engedtessek meg, hogy ezúttal elsősorban Turczel Lajos korábbi munkáira s jelen cikkeire koncentráljunk. Tulajdonképpen a portrékat is a megfelelő helyükön — bele kell olvasztani az elkészítendő irodalomtörténeti szintézisbe (gondolunk itt például az *Írás és szolgálat*, és főként az *Írások mérlegen* című Turczel-kötet tanulmányaira, eszmefuttatásaira). Hadd ismételjük: Turczel Lajos a társadalomtörténeti és kultúrtörténeti alapvetést jó tízesztendeje elvégezte. Az már benne is tovább bővült és gyűrűzik, ennek bizonyítéka a számos, azóta megjelent — és legújabb kötetében nem szereplő — írás, a Fejlődésképek című nagy fejezet, amely szemléletmódjában, aspektusában és bőséges dokumentációjával igen sokat nyújt a szóban forgó irodalomtörténeti összefoglaláshoz.

Kibontakoznak a különböző korszakok: *A csehszlovákiai magyar valóságirodalom* (mely eredetileg *Az éhség legendája* című publicisztikai-szociográfiai gyűjtemény előszavaként jelent meg), szinte ennek folytatásaként következik az *Észrevételek a Sarló irodalomszemléletének és irodalompolitikájának kérdéséről*. Pillanattig sem lehet vitás: a legtöbb disputát kiváltó témák egyike a Sarló kialakulása, annak iránya, fejlődése stb. (különösen reflektorfénybe kerül ez 1978-ban, a gombaszögi sarlós zászlóbontás 50. évfordulóján). Kétségtelen, e két témakörhöz kitűnően kapcsolható, sőt csakis ehhez kapcsolható a Fábryról írt cikk, a Simándy Pálról készített tanulmány, a Győry Dezső-kötet kommentálása, és nem utolsósorban a már jelzett Fučík-tanulmány. A korabeli csehszlovákiai társadalom mozgásáról adnak képet ez írások.

Igy kell és lehet „átemelni” a Fejlődésképekbe a Petőfi-cikket a Kapcsolatrögzítésből, hogy *A csehszlovákiai magyarság Petőfi-képe a két világháború között* imponáló, jelen-múlt kapcsolatot gazdagon dokumentáló fejezetet nyújtson. A pozitív tényanyagot felsorakoztatva és rendszerezve, a Horváth János-i legjobb hagyományokra bukkanunk, ötvözve egy új, Horváth Jánosnál nem tapasztalható eszmei-

séggel: a történelmi és dialektikus materializmussal (itt kötődik a könyv a Két kor mezsgyéjén-hez!), a marxizmussal. Itt és ebben áll Turczel Lajos új kötetének, e könyv eszmeiségének lényege: a pontos filológia és a marxizmus szellemisége.

Csak félve tesszük fel a kérdést: éppen, mert oly szuggesztív hatású a csehszlovákiai (1945 előtti és utáni) irodalom számtalan vonulata, a Petőfi-fejezetet kivéve, nem aránytalanítja a kötetet a Kassa—Kazinczy-, avagy a Kármán-, valamint a Tompa-fejezet? Feltesszük a kérdést, noha a cél világos: a hagyományok szerepe, és — mint Turczel Lajos ki is mondja — a korszerűség példája (Kármán). Annyit e törekvés is bizonyít: nagy lélegzetű előszó keretében mintegy a csehszlovákiai magyar irodalom és irodalomtörténet előképét, előtörténetét lehetne ezzel megteremteni. Bizonyos folytonosságot, és — Csehszlovákia létrejöttével — egy minőségi újnak elemzését és bemutatását. Hogy mindezek után érjen el a mához, hiszen Darkó István, Szabó Béla, Egri Viktor vagy Sas Andor bemutatása után már következik az új nemzedék, új gondokkal, új vonásokkal, új írói arcéllal (Ozsvald Árpád, Duba Gyula stb.). Komoly, nagy vállalkozása a kötet a csehszlovákiai magyar irodalom történetének, és jelentősége, szerepe csak inkább növekszik, ha minduntalan rábukkanunk a manapság oly időszerű hídszerep jelenlétére és fontosságára, hiszen a szlovák műfordítás útja erre szép és nagyszerű példa.

A további számvetésekben, bizonyára Turczel Lajos is bővíteni, gazdagítani fogja az itt leírtakat. Nem veszi majd zokon, ha egynémely megállapításával vitába szállnak. De az irodalomtörténetírás, ez a kifejezetten kollektív, gondolkodó-alkotó munka csak így gazdagodhat. Így minden újabb, hasznos meglátást köszönettel kell nyugtázni, miként most mi is ezt tesszük Turczel Lajos kötetével kapcsolatban. Kívánva neki, hogy be tudja fejezni az elkezdett munkát: egy nagyívű pálya újabb szép szakaszát! (*Madách, 1977.*)

KOVÁCS GYÓZÓ

A Magyar História-sorozat három új kötetéről

BITSKEY ISTVÁN: HITVITÁK TÜZÉBEN

„Könyvünk a reformáció magyarországi megjelenésének, elterjedésének, harcai-nak történetét igyekszik követni, de szükségképpen a mozgalom ellenfeleivel, a 16—17. századi magyar ideológia- és művelődéstörténet másik pólusán elhelyezkedő ellenreformációval is meg kívánja ismertetni a magyar múlt szellemi áramlatai iránt érdeklődő olvasókat.” — A szerző szerény célkitűzése az ismertetésben hangsúlyt érdemel: még mindig, népszerű összefoglalásban is, ritkaság, hogy együttes feldolgozásban olvashassuk a magyarországi reformáció és ellenreformáció történetét. Ha nem is a folyamatnak a 18. századig ívelő egészét, de legfontosabb, körülbelül 1520—1620 közé eső évszázadát ilyen együttes szempontú feldolgozásban tárja elénk Bitskey István.

Ez a század eszmei fejlődésének dinamizmusában a legújabb korral vetekszik. A nyugati kereszténységhez tartozó Magyarországon néhány évtized alatt elterjed a reformáció német, lutheri (evangélikus) irányzata, s vele csaknem egyidőben alakul ki a svájci, Kálvin nézeteire támaszkodó (református) egyház, hogy azután az 1570-es évektől a szentháromságot tagadó (unitárius), sőt újrakeresztelő, szom-

batot ünneplő szekták hódítsanak — immár nem is a római egyház hívei, a katolikusok, hanem az új hiten levő protestánsok körében. S a folyamat nem ér véget: az irányzatok egymással is csatáznak, ellentámadásba lendül a hajdan kizárólagos katolikus egyház, s nemcsak támad, hanem részben meg is újul. Bitskey körképe a rövid terjedelem mellett is teljes. Talán nagyobb hangsúllyal említenők, hogy mindez nem papok, szerzetesek, városi vezetők és fejedelmek hatalommal nagyon is összefüggő ügye csupán, hanem tömegek hite és szenvedélye is. Elgondolkoztató, hogy a 16—17. századi vallási vitairatok példányszáma nemcsak az írni-olvasni tudás akkori állapotát, hanem a kiadások abszolút példányszámát tekintve is bátran összehasonlítható a mai filozófiai kiadványokéval! Az intenzitásában is páratlan mélységű akkori szellemi mozgalom emellett — s ezt már nagy hangsúllyal említi a szerző — az európai fejlődéssel nem a megkésettség, hanem az egyidejűség, sőt kölcsönhatás viszonyában áll! Az alapvető folyamatokat tekintve együtt haladtunk Nyugat- és Közép-Európa mozgalmaival, sőt a protestantizmus elméletileg legkövetkezetesebb áramlatai időlegesen nálunk találhattak otthonra, sőt Erdélyben még állami elismerésre is! (S hogy ez így lehetett, visszaautal az előző századokra, arra a 14—15. századra, amikor csökkent a szintkülönbség Magyarország és Európa legfejlettebb területei között — e korszakok egyelőre még hiányoznak a *Magyar História* sorozatából.)

Mit nyújtott Magyarországnak — a lépéstartás érdemén túl — a reformáció és ellenreformáció kora? A felekezeti szempontok alapján ítélezők szerint a reformáció tragikusan „kettészakította” a magyarságot, illetve — a másik oldalról — ugyan ezért az ellenreformációt marasztalták el, amely a 16. század végén protestáns országból a 17. század végére katolikus többségűt formált. Bitskey egyetemes történeti keretekbe illeszti a hazai folyamatokat, s amikor bemutatja, hogy sem a reformáció, sem az ellenreformáció nem volt provinciális jelenség, de nem is volt idegen import, hanem — mint mindenütt — egyetemes igényű elveknek és a hazai társadalom eszmei szükségleteinek végső soron *mindkét esetben sikeres szintézise*. S az ellenfelek mindegyikének a hazai társadalomba való szerves beilleszkedését mi sem bizonyítja jobban, mint a magyar nyelvű művelődés lendületes kibontakozása, ahol csak időbeli, de nem lényegi az egyes áramlatok súlya és különbsége.

A korszak művelődéstörténeti jelentősége indokoltan kap nagy hangsúlyt a kötetben. Mégis, az értékelő részek szinte kizárólagosan művelődéstörténeti szempontból becsülik fel ezeket az egykorúan a *teljes* életet átfogó folyamatokat. Nagyobb teret és nyomatékot érdemelt volna a reformáció (és ellenreformáció) politikai, erkölcsi, gazdasági — egyáltalán: társadalomszervezeti jelentősége. Hiszen a korszakból éppen azért hiányzik a türelem, más szóval a vallásszabadság, mert a vallási nézetek egyúttal meghatározott társadalomszervezeti elmélettel és gyakorlattal társultak. A kétféle vallás nem azért nem élhetett egymás mellett, mert hiányzott a türelem eszméje, hanem azért, mert a kétféle hitből következő kétféle társadalomszervezet nem élhetett egymás mellett: Kálvin nem tűrhette Genfben a szentháromságtagadó Szervét Mihályt, de nem fanatizmusból égettette meg, hanem azért, mert Szervét nem akarta a várost elhagyni. (Az erdélyi vallásszabadságot is nemcsak dicsérni, hanem magyarázni is lehetne — a társadalom mélyebb tagolódásának hiányosságaival.)

A könyv legnagyobb érdeme — az egyetemestörténeti beágyazottság mellett —, hogy nemcsak az eszmék terjedését követi nyomon, hanem figyelemmel kíséri az eszmék terjedését és fennmaradását biztosító *intézményes hálózat* kialakulását is. A reformáció ott gyökerezik meg, ahol a régi intézmények átvételével vagy újak teremtésével intézményes hálózatot sikerül teremtenie: elsősorban egyházi szervezetet, s ennek alárendelten: nyomdát, iskolát, lelkészképzést. A reformáció legnagyobb alakjai nemcsak az egyetemes történetben, hanem nálunk is azok, akik a hitviták tüzeit tűzhelyekben tudták állandósítani. S ahogyan Európa-szerte, úgy nálunk is a 17. század elején megkezdődik a harc az intézmények legfontosabbikáért, az államhatalomért. Bitskey nem részletezi a vallásháborúkat, inkább csak a végeredményt

rögzíti: nálunk a feudális rendiség kétpólusú államában az egyik pólus, a királyi hatalom, az ellenreformáció bázisa lett, a másik, a rendi hatalom a protestáns erőket támogatta. A királyi hatalom, a Habsburgok kezén lévén, egy kontinens hatalmassága volt, így fölénye vitathatatlan. Az egyensúlyt a magyar protestáns fejedelemség, Erdély állította helyre. A 17. század elejétől-közepétől a felekezeti erőviszonyok nem a térítés, az agitáció függvényei többé, hanem — a szövetségi rendszerek folytán — egy európai méretű hatalmi játszma folyományai. Új érvek, új eszmék nem bukkannak fel többé, a hitviták véget érnek, s velük véget ér az a művelődéstörténeti korszak is, amelynek bemutatására Bitskey István vállalkozott. (A további, politikai történeti fejleményekről a sorozat már megjelent kötete, Péter Katalin *Magyar romlásnak századában* című könyve számol be.)

Az arányos, sikerült összefoglalás érdemét növeli jól összeválogatott illusztrációs anyaga és egyenletes, nem annyira értekező, mint inkább elbeszélő prózastílusa. Gondosan vezeti be olvasóját a ma már részben ismeretlen eszmevilágba, bőven él fogalmi magyarázatokkal. Indokoltan részletezi olvasójának a szentháromságtant, a szombatosság és az Oszövetség összefüggését és így tovább. Mindent persze az adott keretek között nem lehet elmagyarázni. Hogy „Zwingli szerint az úrvacsora nem a megváltói áldozat újrajátszódása, hanem csak arra való emlékezés”, elemi iskolai végzettséggel éppúgy megérthető, mint ahogy diplomásnak is rejtélyes maradhat. A népszerűsítésnek megvannak a maga határai. Bitskey azzal, hogy életközelsébe hozza, újra megjeleníti e számunkra esetleg alig ismerős elvekért folytatott élethalál küzdelmeket, felkelti az érdeklődést az ismeretlennek megmaradó iránt is. Sok minden elhamvadt a hitviták tüzeiben, de a láng természetét is meg kell ismerni ahhoz, hogy megérthessük: milyen roppant mennyiségben égetett téglákat a magyar művelődés épületéhez. (*Gondolat, 1978.*)

BORECZKY BEATRIX: A MAGYAR JAKOBINUSOK

Magyar jakobinusok — a földrajzi jelző a nagy francia forradalom legkövetkezetesebb politikai csoportosulása mellett érezhető feszültséget teremt a jelzős szerkezetben. Talán éppen azért mondták már egykorúan jakobinusnak a Martinovics vezette szervezkedést, hogy az elnevezés is sugallja a mozgalom állítólagos talajtalanságát, doktrinerségét. Boreczky Beatrix könyvének előszavában előrebocsátja, hogy a kifejezést maga sem tartja szerencsének, s azt — a terminológiai újítástól összefoglalásában mindvégig tartózkodva — a hagyományos értelemben használja.

Kik voltak tehát a *magyar jakobinusok*? Az államhatalom megragadására összekülvő csoport? Polgári Magyarországot óhajtó, de a valóságtól elszakadt intellektueller? Nemesi törekvéseket modern köntösbe öltöztető patrióták? — Boreczky Beatrix az utóbbi évtizedek tudományos eredményeit nemcsak hasznosítja, hanem egységbe foglalva méltatja és illeszti méltó történelmi helyére a magyar jakobinusokat. A mozgalom szerinte tágabb értelemben egy szélesebb bázisú, nemesi reformmozgalmat takar, amelyben a függetlenségi és a polgárosodás követelményeit részlegesen megvalósító követelések voltak a jellemzőek, s amelynek társadalmi bázisát néhány arisztokrata, a birtokos köznemesség jórésze és az államhatalmi funkciókat betöltő felvilágosult nemesi tisztviselőréteg alkotta. E nagyobb erejű, és ezért a feudális Habsburg-abszolutizmus számára is nagyobb veszélyt jelentő mozgalmon belül létezett egy szűkebb, már csak részben nemesi származású, és csaknem egészében polgári funkciójú (vagy éppen helyét nem lelő) értelmiségi hivatású (ügyvéd, tudós, tanár) csoport, amely már valóban messzebb tekintett, s a francia forradalom programját adaptálva végülként a federalizált, polgári demokratikus, független köztársaság megteremtését óhajtotta. A két csoport I. Ferenc abszolutizmusának kezdetén különböző erősségű szálakkal ugyan, de végre együvé kapcsolódott. A poli-

tikai akció egységét akkor — a célkitűzések erőteljes különbözősége folytán — mégsem lehetett megteremteni. „Egy felkelés tömegerejét a köz- és kisnemesek adhatták volna, rájuk viszont nem lehetett számítani egy radikális átalakulásnál, amely létükben fenyegette őket. Íme Kossuth dilemmája ötven évvel korábbi kiadásban, társadalmilag és gazdaságilag éretlenebb helyzetben! A lehetőség: minél több engedményt kicsikarni a nemességtől bal felé, de a radikálisok túlzásait is lecsillapítani, hogy a nemesi tömegek ne riadjanak vissza a mozgalomban való részvételtől.” Boreczky helyesen állapítja meg, hogy az egyetlen „megoldás” ez idő tájt a nem egyesíthető progresszió kettősségét tükröző kettős szervezet lehetett: Martinovics nem doktriner alapokon, hanem a helyzet figyelembevételével teremtett 1794-ben kétfokozatú szervezetet: a szélesebb nemesi bázisú Reformátorok Társaságát és az elitet tömörítő Szabadság és Egyenlőség Társaságát. Martinovics csak egy ilyen jellegű, a szabadkőműves formákat átörökítő szervezet politikai hatékonyságában tévedett.

A *Magyar História* sorozatában megjelent könyv valóban históriát nyújt, nemcsak az értelmiségi reformereket mutatja be, hanem ellenfeleiket, az aulikus nemességet, a bécsi udvart, a klérust is. Így a munka az 1790—1795 közötti magyar politikai történet egészét foglalja össze oly módon, hogy nyomatékos utalásokkal érzékelteti a gazdasági-társadalmi hátteret is. Indokoltan válik ki a folytonos, csak alfejezetekre tagolt előadásból a főszereplők portréja, hiszen az abszolutizmus rendszérében jelentős szerepe van az uralkodók és testvéreik, Magyarország főhercegnádorai saját politikai koncepcióinak. Jórészt az ő lépéseik, politikai elképzeléseik indítják tette — közvetlenül, mint a reformokba kezdő II. Józsefnél, vagy közvetve, mint a legmerevebb konzervativizmust képviselő I. Ferencnél — a magyarországi reformer csoportokat. Általuk, az egymást váltó uralkodók politikai rendszerváltozást előidéző helycseréi nyomán lesz érthető (ha nem is menthető) Martinovics változatos politikai pályája is — az apátnak a historiográfiai előzményekre a főszövegben is indokoltan utaló portréja a könyv legsikerültebb részei közé tartozik.

Az izgalmas események időrendi bemutatásában szívesen állna meg egy pillanatra a korszakkal ismerkedő olvasó, s szeretne keresztmetszeti tájékozódást kapni a korszak állam- és jogrendszerének elemeiről. (Úgy, ahogyan az a *szabadkőműves-ség* bemutatásakor történt!) Hiszen hány olvasó ismeri, milyen funkció volt az ágens, a (címzetes?) apát, a személynök, az alnádor? Mennyien tudják, hogy mi a különbség a „felségsértés” és a „hütlenség” között, s hogy a perbeli „szóváltások” — valójában írásosak? A ma már ismeretlen kifejezések mellett még mellékmondatnyi értelmezést sem nyújtó, egyébként olvasmányos kis kötet így nem annyira népszerűsítő, mint magasabb szintű, egyetemi segédkönyv jellegű összefoglalást ad. Ha a szerző felfogása és a sorozat jellege ennyiben — és csak ennyiben — nem is fedik egymást, mindenesetre: e kötettel a magyar jakobinusok a legjobb úton vonultak be a magyar históriába. (*Gondolat, 1977.*)

LACKÓ MIHÁLY: SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH VITÁJA

Könyve bevezetőjében Lackó utal arra, hogy a Széchenyi—Kossuth vita igazi műfaja a dráma. Maga is dramaturgiai fogással él, amikor műve egész első felében egy hosszú expozícióban a vita előtti Magyarországot és a vita főszereplőit mutatja be — felvázolva azt az utat, amit a színpadra lépésig megtesznek, előzetes bepillantást engedve mellékes színterekre, eljátszatva a dráma előjátékát képező eseménysorozatot. Azért tekinthetjük a könyv felét dramaturgiai értelemben is expozíciónak, mert ebben a részben Lackó gondosan ügyel arra, hogy ne foglaljon állást. Érezzük, ahogy kifejlenek a majdan vitatandó kérdések, de a bármilyen irányban előzetesen esetleg elfogult olvasó arra kényszerül, hogy a mű olvasásában — döntés híján —

egyre beljebb haladjon. Alapgondolatát, amely köré művét felépíti, azonban már itt kifejti.

Lackó eszmetörténeti rekonstrukciója szerint Széchenyi — minden látszat ellenére — a *politikán kívül* próbálja megvalósítani a reformot, s ezen a tömegek (akárcsak a nemesség) mozgósításának ellenzése éppúgy értendő, mint a meglevő politikai fórumok lehető kikerülése és a politikai szféra („politizálás”) bevonásának elutasítása, amikor az ország polgári átalakulásáról van szó. Széchenyi *minőségi*, s nem felszínes (például politikai propagandával könnyen elérhető) változást akar, fő célja az emberek átalakítása, „felkészítése” a kapitalizmus korára. Széchenyinek a politikával szembeni szkepsze — ahogyan egész koncepciója — Lackó szerint két forrásból táplálkozik: az egyik a felvilágosodás 18. századi hagyományaképpen utasítja el a konzervatív nemesi-rendi (nálunk „Bécs-ellenes”) politikát (amely a hagyományos, feudális szemlélet béklyóiban tartja fogva az embereket). A másik a modern tömegpolitika veszélyessége és kárhazatosága, amely a véres, erőszakos forradalmaknak a 19. századi romantika által levont tanulsága.

Széchenyi vitapartnere, eszmetörténetileg egy generációval fiatalabb kortársa, Kossuth, *bizik* a nemesség reformhajlandóságában, a reform egyik fő feladatának a politikai fórumok meghódítását tartja, *többséget* akar teremteni, a haladó politikai célok érdekében tömeget (legalábbis sokakat) kíván mozgósítani. Végcélja neki is a művelt, független állású polgárok és az általuk alkotott közösség, a nemzet megteremtése, de Kossuth szerint a politika nemcsak a végcélhoz visz közelebb, hanem a végcél is közelebb hozza, amennyiben a politikában részt vevőket átformalja, iskolázza, a haladás elkötelezettjeivé teszi.

A Széchenyi—Kossuth ellentét ilyen újszerű megközelítése teszi lehetővé, hogy a drámai feszültség a mű olvastán csak folyvást fokozódjék — tetőpontját a vége felé érve el, hogy azután a kibonyolítást illetően a szerző ismét tömörítéssel éljen. A dramaturgiai hibátlan bemutatásért cserébe viszont két döntő ponton a valóság rovására kénytelen engedni az elemző. Az egyik, hogy — különösen könyve első háromnegyed részében — mellőzni kénytelen a *konkrét* vitakérdések bemutatását. A könyvből alig értesülünk arról, hogy *min* is vitatkozott Széchenyi és Kossuth? A szerző nyomatékosan utal arra, hogy e kérdéseket ismertnek tételezi — valójában azért kénytelen bemutatásukat mellőzni, mert saját szempontjából *túl hamar* lenne kénytelen állást foglalni. Hiszen ha elmondaná, hogy például Széchenyi (egyelőre) ellenzi a népképviselő fokozatos megvalósítását, s Kossuth szorgalmazza azt; hogy Széchenyi a kötelező örökváltság kérdésében nem foglal határozottan állást, míg Kossuth sürgeti életbeléptetését, úgy e napi politikai kérdéseket illetően Kossuth igazát mintegy „előlegeznie” kellene. A másik komoly, de nem véletlen, hanem a mű első logikájából hasonlóképpen fakadó hiányossága az ellentábor bemutatásának elmaradása. Mintha a kornak nem lett volna más főszereplője, mint Széchenyi és Kossuth! Pedig Széchenyi „politikamentes” koncepciójának kialakításakor nem csak a 18. századi felvilágosodás és a 19. századi romantika adaptációjáról kell beszélnünk, hanem arról a nagyon is tudatos *politikai* megfontolásáról, amely a Bécs-csel való „ujjat húzás”, vagyis a konfliktus kockázata nélkül próbálja megvalósítani a reformot. Bécs, vagyis a birodalmi abszolutizmus, a könyvből annyira hiányzó Metternich és köre viszont nem tűrte el még a Széchenyi elképzelt politikamentes, „minőségi” átalakulást sem! Nemcsak a kaszinók és hírlapok létesítését gátolták, amelyek valóban nyerhettek pártpolitikai színezetet, hanem a kulturális és gazdasági létesítményeket sem. Egy színház, egy vasútvonal, egy hitelintézet létesítése legalább ugyanilyen ellenzéssel találkozott Bécsben, mert a birodalom vezetése Magyarországon *minőségi* változást sem akart, éppen azt ellenezte, ami Széchenyi (alig titkolt) célja volt: hogy Magyarország súlyát, annak arányát megnövelje a birodalmon belül. Széchenyi „politikamentes” programjának hallgatólagosan feltételezett realizása tehát kezdettől kérdéses, mert a feudális rendiség egyik pólusát, a bécsi abszolutizmust semmiképpen sem tudja zárójelbe tenni. (Hogy a másik pólust, a magyar rendiséget illetően mennyire bizonytalan a már válságba jutott nemesi rétegek

Széchenyitől nekik szánt türelmes kivárása, amíg a polgári átalakulást a főurak lassan végigviszik, Lackó már érzékelteti.)

S ha még hozzátesszük, hogy a mű első felét kitevő expozíció után, most már a vitára térve sem szembesül közvetlenül e konkrét korkérdésekkel és nem foglal azokban állást — mert ekkor, egy terjedelmes részben, egy múlt századi, politikailag közepszerű férfiú fiktív naplója mögé búvik — akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Lackó számára, a sorozat jellegével némileg ellentétben — nem a kor megismer-tetése a fő feladat, hanem a kor két szereplője csupán *modellül* szolgál alapvető kérdésének; a *politikum*, a *személyes szabadság és az emberi teljesség* hármis kölcsönviszonyának elemzéséhez. E problémával minden gondolkodó ember szembe-nézni kénytelen, s ennek boncolgatása teszi Lackó könyvét izgalmas, mindvégig érdekesítő olvasmánnyá. A két, sarkított, az egykorú valósággal ha nem is min-denben, de nagyban egyező típus: a politikától távolságot tartó, integritását őrző, sokoldalú, de elszigetelődéssel fenyegetett Széchenyi és a politikában önmagát is tökéletesítő, de közegében csaknem feloldódó, kompromisszumokra kényszerülő Kos-suth. Nyilvánvaló, hogy e megközelítésben a „kinek volt igaza?” kérdése nagyon is viszonylagos és lényegében meghaladottnak tekinthető. „Tudjuk: a vita idejére már bebizonyosult: az egyik út, a Széchenyié, nem járható Magyarországon. 1843—44-ben azonban egyre világosabb: a kossuthi út sem lesz diadalmenet” (241. l.).

Lackó számára nem is az a fontos, hogy a politikailag realizálható útra Kossuth lép, hanem az, hogy ideológiailag (mint a polgári átalakulás politikai koncepciójá-nak kidolgozó) végső soron azonos szinten állnak: amennyire vitatható Széchenyi *teljes székeszise* a tömegpolitika alkalmazhatóságát illetően, olyanformán *túlzott* Kossuth *derűlátása* a reform mögé egyöntetűen felsorakoztatható nemességre vo-natkozóan.

Ugyanakkor mégsem feledhetjük, hogy nem csupán „modellek” álltak egymással szemben, hanem valós, a könyvben hiányzó lélekrajzi elemzést is igénylő emberek, továbbá — általuk csak reprezentált — valós politikai erők. Mindebből következően Lackó a *politika*, *politikum* kulcsfontosságú kifejezést kettős értelemben hasz-nálja: részint a múlt századi mindennapi politika értendő alatta (ahol jellege — rendi vagy polgári —, illetve progresszív volta szerint minősül negatív vagy pozitív értéknek) és az önmagában vett politikum, mint az emberi teljességtől elidegenedett szféra, ahol az emberi önkifejtés éppúgy nem valósulhat meg teljesen, mint ahogyan maguk a célkitűzések sem. Utóbbi értelemben tehát a politika „úri huncutság”, negatív értéktartalmú kategória. E két értelmezés és a belőlük fakadó értékrendszer nem ellentmondások nélkül rétegződik egymásra a műben. Bármennyire halasztani igyekszik is Lackó az állásfoglalást, s hamar lezárja azután magát a vitát, a napi politika, a korkérdések szintjén Kossuth igaza érvényesül, míg a politikum elvetése (legfeljebb kényszerből vállalása) egy másik szinten Széchenyi igazát sugallja.

Kossuth belső válsága 1844—46-ban és a politikába ekkortájt mégis belépő Szé-chenyi azután némileg megfordítja a modellekhez rendelt tartalmakat: Kossuth fel-ismeri a politika korlátozottságát, ráébred program és politika dialektikájára, s inkább programjának következetességéhez, semmint a könnyű részleges sikerhez ragaszkodik. Széchenyi pedig, mivel hatni akar, alászáll a politikába, s ottani lépé-seinek értékelései már nem egyértelműek: egy helyütt a szerző leszögezi, hogy „a gróf teljesen védtelenné vált a politikai erőviszonyok hullámválásaival szemben” (275. l.), vádjaival és javaslataival mégis „reálpolitikusnak” számít (288. l.). Pedig az 1844 utáni korszakban a valóban ambivalens „modellek” maguk kínálják a mű két-fajta politikafelfogásának és kétfajta értékrendszerének meghaladását. Erre azonban nem kerül sor, mert a forradalom előtti évekre már csak oldalak jutottak a torlasz-tott szerkezetű könyvben. Ennek folytán sem a drámai tárgyalás késleltetett cselek-ményi konfliktusa nem jut el a tetőpontig, a forradalomig, sem a drámában ütköző értékek rangsorát nem tisztázza írójuk. Mindezt azonban nemcsak az alapprobléma századunk emberét mélyen érintő izgalmassága feledteti, s teszi élvezetes olvas-mánnyá, hanem az elemzés részleteinek invenciózussága, fontos történelmi mozzana-

tok újszerű és helytálló értelmezése is, mint például a „szabadság” és „szolgálat” konfliktusa Széchenyinél; világnézetének 18. és 19. századi rétegeinek egymásra ötvöződése; a *Hitel* szándékolt és tényleges hatása; Kossuth egy beszédének interpretálása; Széchenyi mechanikai és Kossuth vegytani hasonlatokkal érvelő társadalomszemléletének elemzése — bár az utóbbinál kifejtetlen marad, hogy Széchenyi társadalomgépézete a változatlan feudalizmus kori alkatrészekkel (osztályokkal, rétegekkel) egybeszerkesztett polgári társadalom modellje, Kossuth vegytani hasonlatai mélyén pedig a társadalom teljes, a rétegek átalakulására, mobilitására is számító elképzelése áll. Mintaszerű és bravúros Széchenyi és Kossuth 1843-as közeledési kísérletének politikai és eszmetörténeti elemzése. Méltányolnunk kell emellett a műfaji kísérletet, vagyis azt, hogy Lackó könyv terjedelmű esszét írt. Végző soron sikerrel: mindvégig van új mondanivalója egy kérdésről, melyről újat szakember nem írt, és érdeklődő nem hallhatott évtizedek óta. (*Gondolat*, 1977.)

GERGELY ANDRÁS



A fekete felhő (fameletnek)

PF

Várdy Béla: Az újabb magyar historiográfia

Különös paradoxon, hogy épp a történettudomány historiográfiája nem követte azt a nagy szakmai gazdagodást és eszmei föllendülést, ami a huszadik század közepén—második felében a tudománytörténetírást vitathatatlanul élre emelte a történeti stúdiumok szerteágazó spektrumában. Nem mintha nem jelent volna meg a történetírás történetéről elég sok kompetens és szakavatott monográfia, elemző vagy a főbb tendenciákat kiemelő összegezés. Ám ezek az analízisek és szintézisek úgyszólván mind megmaradtak a témacentrikus ismertetés klasszikus keretei között, és nyíltan vagy burkoltan rendszerint valamilyen meghatározott jelenlegi történészálláspont bevezetése vagy éppen apologetikája gyanánt szolgáltak. Azaz voltaképpen bővebb irodalomismertetésnek tekinthetők, többé-kevésbé „történetileg” csoportosított és történész „sajátértékek” szerint „súlyozott” bio-bibliografikus eligazításnak, afféle rangosabb „segédtudománynak”. Volt persze a tudománytörténetírás leghaladottabb ágának, a természettudományok történetének is egy ilyen vagy ehhez hasonló fázisa a húszas-harmincas években, melynek jól ismert képviselője s méltán csodált csúcsa az ötkötetes „nagy Sarton”; de épp ahhoz az ezerarcú és vonatkozások tömegét mozgósító fejlődéshez képest, amin azóta a szakma átment, tűnik szembe tán leginkább a történettudomány történetírásának nagy elmaradása. És éppen ezért meglepetés és örvendetes kivétel Várdy Béla könyve a két világháború közötti magyar historiográfiáról.

Nem mintha Várdy könyve nem szolgálna kompetens és gyakorlatilag teljes bibliográfiai eligazítás gyanánt, a könyv egy negyedét elfoglaló tudományos apparatúra önmagában cáfolna minden ellenkező állítást. Ám ez a jegyzetekbe és függelékbe szorult hatalmas könyvészeti anyag itt nem öncél, és korántsem ez a lényeg; ellenkezőleg, épp azért szorult ki a főszövegből, hogy ne zavarja a lényegét. S a lényeg röviden az, hogy a két világháború közti magyar történettudomány nem holmi elszigetelt, hozsannát vagy ócsárlást érdemlő csudabogár volt, hanem általában követte, hol szolgálailag, hol alkotóan, a korabeli historiográfia nagy áramlásait, fejlődésvonalait, divatjait. Persze nem mindet és nem adaptálás nélkül; éppen ez a válogatás, és a helyi történeti körülményekhez, valamint az öröklött történész hagyományokhoz való igazítás határozta meg a két világháború közti magyar historiográfia spektrumát és arculatát.

Az öröklött történész hagyományok kialakításában természetesen döntő szerep jutott a mindenkori társadalmi és gazdasági viszonyoknak; Várdy nem csupán hangsúlyozza ezt a gyakorta emlegetett tényt, hanem néhány találó s tömör sorban-oldalban mindig vázolja is a különböző irányzatok megett meghúzódó szociális és politikai realitásokat. S ezek a rövid s a mai honi marxista történettudomány eredményeire épülő tájékoztatások szolgálnak azután az eszmetörténeti tárgyalás és elrendezés alapjául. Ez a társadalomtörténetileg megalapozott, határozott és következetes eszmetörténeti orientáció különbözteti meg leginkább Várdy könyvét a történettudomány történetéről szóló könyvek többségétől, ez emeli metodikai szempontból a modern, valódi tudománytörténetírás régiójába.

Eszmetörténeti szempontból a modern magyar historiográfia kialakulásában fontos és különleges szerep jutott a pozitívizmusnak. A pozitívista iskola jelentőségét Várdy Béla lényegében R. Várkonyi Ágnes úttörő eredményei nyomán s értékelésének megfelelően összegezi; az iskola különleges szerepének fölismerése és önmagát „túlélésének” föltárása azonban a jelen könyv egyik nagy érdeme. Várdy szerint ugyanis a honi pozitívista iskola hatása sőt virágzása nem szűnt meg az irány elavulásával s fölbomlásával. Illetve valahogyan ez a fölbomlás maga is eleven vagy legalább termékenyítő folyamat volt: a pozitívizmus talaján nőttek ki s erősödtek meg még a pozitívizmussal szembe forduló irányok is, mint például a *Geistesgeschichte* különféle

változatai, s többnyire később is hordozták valamilyen formában ezt az örökséget. S még fontosabb, hogy a pozitivista iskola szerves folytatásaképpen szerveződhettek meg vagy bújhattak meg a diadalmasan előretörő szellemtörténeti irányzatokhoz nem vagy csak látszólag csatlakozó új orientációk. Az erős hatás s a folytathatóság egyik oka nyilvánvalóan a magyar pozitivista iskola józan megalapozottságában, kiváló eredményeiben s nagy egyéniségeiben keresendő; Várdy tökéletesen látja s ismételtén hangsúlyozza, hogy mit jelentett olyan történészek jelenléte s példája, mint Thallóczy Lajos, Tagányi Károly, Fejérfataki László, Károlyi Árpád, Márki Sándor, Szádeczky-Kardoss Lajos, Marczali Henrik, Takáts Sándor, Acsády Ignác, Kováts Ferenc, Békefi Remig, Angyal Dávid, Erdélyi László. Fokozta hatásukat, később akár a kiváltott ellenkezésen keresztül, hogy többen közülük radikális nézeteket vallottak s a polgárság haladó mozgalmával rokonszenveztek; Várdy találóan emeli ki a nagy pozitivista történészeket s a *Huszadik Század*-kört kapcsoló szálakat. S hozzá többségük hosszú életű volt s olyan tekintélyes, hogy még tanítványaik előtt is megnyíltak szavukra az állami, közületi és főúri levéltárak. A bőséges forrásanyag szigorú tudományos földolgozásával felnövekvő generáció azután a módszerek mellett a szemléletből is elsajátított egyet s mászt; a tények kritikai tisztelétét például többségük akkor is megőrizte, amikor már rég másféle értékekhez igazította mestersége művelését. Még a szellemtörténeti irányok nagymestere és királyság nélküli királya, Szekfű Gyula is sokkal többet őrzött, mintsem általában hisszük a magyar pozitivista iskola szövegekre és körülményekre figyelő racionalizmusából, ha nem másért, hát a késő vénségig töretlenül dolgozó Károlyi Árpád s a bécsi iskola iránti tisztelete miatt. A *Geistesgeschichte* mellett, illetve ellenében fölnövő új irányok fő képviselői — Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Eckhart Ferenc, Holub József, Szabó Dezső (debreceni professzor), Hajnal István — pedig olykor kifejezetten, bár többnyire rejtetten folytatták a honi pozitivista iskola nagy hagyományait.

De valahogy azt a látszatot ne keltsük, hogy Várdy a pozitivista iskola függvényeként ábrázolja két világháború közti historiográfiánkat! Ellenkezőleg, az iskola-váltást hangsúlyozza, a *Geistesgeschichte* diadalmas honi előretörését. A váltás megett — a könyv társadalmi realitásokra figyelő szelleméhez híven s a honi marxista történetírás vonatkozó eredményeivel teljes összhangban — gondosan regisztrálja a két világháború közötti Magyarország kultúrpolitikai reorientációját s vetületeit személyi és intézményi szinteken; jól látja az Akadémia csökkenő s a Történettudományi Társulat növekvő szerepét, az egyetemi tanszékek, illetve a nagy professzorok irányt alakító jelentőségét, a szervezett külföldi tanulmányutak szemléleti-metodikai hatását, a forráskiadások, a különféle sorozatok, kézikönyvek és monumentális összegezek — elsősorban a „Hóman–Szekfű” és a Domanovszky „jegyezze” *Magyar művelődéstörténet* — szakmai és közönségformáló funkcióját, elemzi és bírálja a népi írók — elsősorban Németh László — állásfoglalását a kor uralkodó történészirányzataival szemben; egyszóval földeríti és vázolja azt az intézményi és szellemi közeget, amiben a kor magyar historiográfiája élt és hatott. Külön bravúr, ahogyan mindig megtalálja az egyensúlyt a nagy történészegyeniségek és eme tág értelemben vett „közegük” kapcsolatának ábrázolásában. Mesterien mutatja be például a pozitivistaként fölnőtt Szekfű „megtérését” a *Geistesgeschichte*-hez, érzékeny és rejtett reagálását A száműzött Rákóczi-vitára, színvonalas alkalmazkodását a kor „neobarokk” ábrándjaihoz. Még sikerültebb tán s főleg hézagpótló Mályusz Elemér két világháború közötti munkásságának bemutatása: Várdy könyvéből derül ki először igazán a nagy történész csak Szekfűhöz foghatóan mély és szerteágazó hatása a honi historiográfiára.

A két nagy történész — s *mutatis mutandis* Domanovszky és Eckhart — finom vonásokkal megrajzolt szakmai portréja tán épp azért annyira eleven, mert Várdy minden munkájukat hatásfüggvények hálózatában elemzi. Nem kurrens külföldi irányok rangos meghonosítóiként tekintti őket; azt mutatja be, hogyan hasznosítanak saját céljuk érdekében egy-egy módszertani-szemléleti lehetőséget: a *Geistesgeschichte*-konceptiót vagy az ethnohistóriát, a „Kulturgeschichte”-t, illetve a modern

jogtörténeti-alkotmánytörténeti irányokat. A kor nagy honi történészei egyszerre lépnek ezekkel az irányokkal; önállóan és ötletesen, alkalmazzák a honi történelmi valóság autochton, saját követelményeinek megfelelő megközelítésére. Így aztán Szekfű magyar szellemtörténete — melynek tiszta dilthey-i forrásait annyi joggal s hozzáértéssel hangsúlyozza Várdy — korántsem holmi magyarított *Geistesgeschichte*, és Mályusz adatok tömegével dolgozó, józan, s mindenféle divatos fajmítosztól tartózkodó ethnohistóriája minden tekintetben fölötte áll korabeli nyugati megfelelőinek. Nem hallgatja el azonban tévedéseiket sem; Szekfű esetében például többször utal rá, hogyan hódolt olykor a nagy történész a kortárs úri magyar közízlésnek, s még Mályusz józan ethnohistóriai orientációjával kapcsolatban sem mulasztja el figyelmeztetni a leple alatt itt-ott tán belopható nemzeti-népi romantikára. Ám épp a *Geistesgeschichte*, illetve a népiségtörténet másféle, mások által képviselt fölfogásainak elemzésével igazolja, hogy mégis, így is mennyire teremtetlen s a kor tudományos színvonalának — és a kutatás akkori korlátainak — megfelelően közelítette meg Szekfű, illetve Mályusz a magyar história alapkérdéseit; ezért válhatott munkásságuk maig ható iskolák kiindulásává. Össze kell csak hasonlítni Szekfű magyar szellemtörténetével mondjuk a *Minerva*-kör szintén rangos, de sokkal „geistesgeschichtesebb” irányzatát, Eckhart Ferenc modern szociologikus jogtörténeti irányával a maradi nacionalista alkotmánytörténészek munkáit, Mályusz rendkívüli erudícióra alapuló és kivételes történészinzencióval művelt népiségtörténeti orientációjával a népi írók (Várdy által mindenesetre túlságosan „szabódezsősített”) dilettáns történet-szemléletét, s azonnal szembetűnik a nagy történészek — ismétlem: hibáik fölismerésével hangsúlyozott — jelentősége.

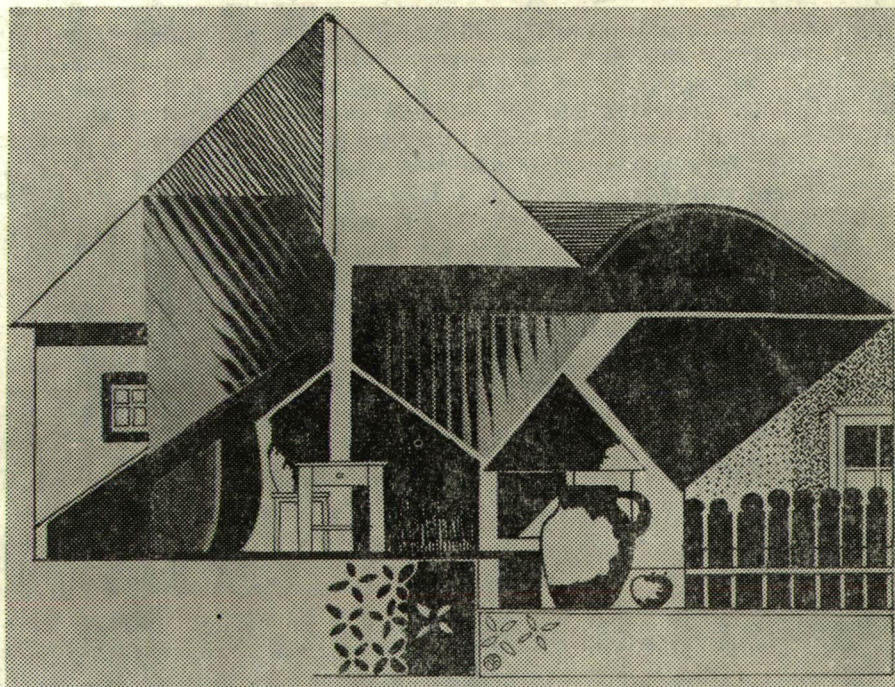
Várdy persze nem hasonlít ilyen durván össze se irányokat, se embereket, ennél ő sokkal jobb és szakszerűbb történész. De ahogyan felsorol, csoportosít, bírál és értékeli, az az olvasót mégiscsak összehasonlításra készíti. Kivált ha — mint jelen recenzius — egészen másképpen vélekedik mondjuk a népi írók történelemszemléletéről. Németh László, Veres Péter, Erdei Ferenc, Illyés Gyula kétségtől nem történészek, de egész tanulmányírói sőt szépírói munkásságuk határozott történeti látáson alapul, melynek kiforrott alakjában se Szabó Dezső mitikus „populizmusához”, se Spengler civilizációs scifijéhez az égvilágon semmi köze sincsen, s ha valamihez, hát leginkább ahhoz a józan s autochton értékeket hangsúlyozó népiség-és népesedéstörténeti fölfogáshoz hasonlítható, melyet Várdy egyes-egyedül a Mályusz-iskolának tulajdonít. Ugyanis Szabó István, Ila Bálint, Maksay Ferenc, Kanyar József, Wellmann Imre, Für Lajos, Trócsányi Zsolt s nem egy vonatkozásban — s igen magos fokon — Benda Kálmán és Szücs Jenő munkásságában kereshető tán leginkább az említett négy nagy író történetfilozófiájának szaktörténeti megfelelője, illetve lecsapódása. Németh László történetiszemléletére pedig jól láthatóan — s többszörösen nyugtáztottan — hatott Hajnal István.

Hajnal értő értékelése egyébként Várdy monográfiájának újból fontos és kiemelkedő eredménye. Várdy joggal hangsúlyozza Hajnal progresszív szociologikus történetfölfogását, mely azonban — elsősorban az *Annales*-kör eszméihez való hasonlóságán keresztül — sokkal közelebb állhatott a történelmi materializmushoz, mintsem szerző — a mai honi historiográfia többségével egyetértésben — gondolja. Hajnalnál — s bizonyos mértékben Eckhartnál — látható továbbá legpregnansabban a tudatos szembefordulás a német iskolák nagy hagyományaival; nemcsak a *Geistesgeschichte*-vel s a *Kulturgeschichte*-tel, hanem a Historizmus különböző válfajaival is, melyek különben — kivált liberális polgári formáikban, mint például Friedrich Meinecke vagy Walter Goetz munkái — valószínűleg sokkalta erősebben hatottak két világháború közti historiográfiánk javára (nem utolsósorban Szekfűre!), mint Várdy — ismét teljes összhangban itthoni történész-közvéleményünkkel — gondolja és megszűrálja.

Ezek az inkább személyes jellegű kifogások persze nem érintik a könyv alapvető megállapításait, és semmit le nem vonnak értékéből. Ellenkezőleg, még inkább kiemelik a könyv fontosságát, mert azt demonstrálják, hogy Várdy monográfiája meny-

nyire jól és szépen egyezik irányadó történészköreink fölfogásával. Hiszen Várdy Béla — persze hosszas és alapos honi tanulmányok után — az Egyesült Államokban írta a könyvét, ahol a Duquesne egyetem professzora. S bár a szövegben ismételten, s az előszóban külön is nyugtázza, mennyi mindent köszönhet némely vezető honi történészeink (Pach Zsigmond Pál, Ránki György, Niederhauser Emil, Glatz Ferenc, Várkonyi Ágnes) segítségének és tanácsainak, teljes joggal hangsúlyozza azt is, hogy a végső interpretáció az övé, s nem egyezik szükségképpen az említettek véleményével. S csakugyan, a monográfia minden ízében erős és önálló történész-észjárásra utal. A lényegbeli egyezés tehát fényes bizonyítéka, hogy — Pascal híres mondását parafrázálva — az igazság Duquesne-en és Budapesten szükségképpen azonos. (*Modern Hungarian Historiography. New York, 1976. Columbia University Press.*)

VEKERDI LÁSZLÓ



Vásártörténet — Hídivásár

A magyar néprajztudomány viszonylag későn eszmélt rá arra, hogy a vásárok népi kultúráinkat reprezentáló alkalmak. Vizsgálatuk a néphagyomány teljességének megismeréséhez nélkülözhetetlen. Néhány történeti munka, majd hiteles néprajzi gyűjtések, de inkább élménybeszámolók után csak a közelmúltban készültek el az első rendszeres vásárnéprajzi tanulmányok. Végül a *Vásártörténet — Hídivásár* kötettel megszületett a magyarországi vásárok első monográfiája is. Múltán megérdemli ezt a minősítést akkor is, ha több vonásban eltér a monográfiák megszokott jellegétől. Mindenekelőtt nem egy ember munkája, hanem a szerkesztőkön kívül hété. Tanulmánykötet, jegyzetekkel, szakirodalmi mellékletekkel gondosan ellátott íráskészlet. A tanulmányok tárgya nem kizárólagosan a hortobágyi hídivásár. A kötet olyan módon monográfiája ennek az irodalomban, filmben, képzőművészetben, fényképen oly sokszor megörökített eseménynek, hogy azt igen tágas háttérrel a magyar vásárok jelentőségének méltatásával, múltjuk számos fontos mozzanatával ábrázolja, egyszersmind el is helyezi a magyarországi vásárok rendszerében.

Dankó Imre tanulmánya nagytáji keretet választott mondanivalója kifejtéséhez. A Tiszántúl árucseréjének és a vásároknak a kapcsolatát tárja föl. A nagyobb összefüggések érzékeltetésére nyolc település vásárait közelről mutatja be, úgy válogatva, hogy a vásáros helyek különböző típusaival ismerkedjen meg az olvasó. Csenger például kistáj vásárközpontja, jelentőségét elsősorban átkelőhely volta adja. Nyírbátor már két kistáj találkozásánál fekszik, céhes és kisipara is fejlettebb, ennél fogva vásárai is nagyobb forgalmat bonyolítottak le. Hajdúnánás és Kisújszállás az előbbi kettőnél nagyobb település. Mivel azonban gazdasági vonzáskörzetük alig terjed túl határaikon, vásáraik is helyi jellegűek. Sarkad vásárai viszont az országos hírváros gyulai vásárok úgynevezett elővásárait funkcionáltak, akár a berettyóújfalusiak, amelyek azonban kistáji találkozóhelyül is szolgáltak. Mezőtúr a Tiszántúl legnagyobb vásáros helyei közé tartozott, jelentősége ilyen szempontból még Debrecenével is vetekedett. *Dankó Imre* a magyar vásárok és piacok, valamint az árucseré néprajzának egyik úttörője, akinek tucatnyi tanulmánya olvasható erről a témakörrel. Bőségesen adatolja tanulmányát, legfőképpen részletezi a debreceni vásárok történetét, és külön kiemeli a hídivásár kialakulásának körülményeit.

A hortobágyi hídivásár különben viszonylag kései keletkezésű. Korábbi, nem hivatalos vásározások nyomán először 1892-ben engedélyezte megtartását a debreceni tanács. Hamarosan a tiszántúli állatkereskedelem egyik legnagyobb találkozóhelyévé vált. A nagyhírű debreceni vásárok egyik „kihelyezett” vásározási alkalmaként működött. *Béres András* tanulmánya azt a fejlődési folyamatot rajzolja meg levéltári dokumentumok alapján, és néprajzilag is jellemzi a *Dankó* által csak nagyobb vonalakkal bemutatott hídivásárt.

Az általános néprajzi képből *Katona Imre* talán a legsajátosabb összetevőt választotta írásának tárgyául, a vásár folklórját. Ezúttal a folklórt igen tágan értelmezi, ami a tárgy szempontjából eredményes. Nem csak a vásározással kapcsolatos népköltészeti alkotásokat (például szólásokat, közmondásokat) tekinti át, hanem a vásárokon fölbukkanó minden figurát, eseményt, jelenséget számbavesz, amely a vásárok népszokás jellegét gazdagítja, folklorisztikus színekkel érdekesebbé teszi. Úttörő tanulmánya a szakirodalom gondos átvizsgálásán kívül fontos saját gyűjtésekre is támaszkodik. Sok-sok idézettel, népköltésbetéttel átszőve szinte megjeleníti a vásárok, sokadalmak tarka forgatagát.

Takács Lajos egyetlen irányban folytatja *Katona* tanulmányát, a régi vásárokból rendszeresen előforduló históriákról ír. Ezeknek a kései igriceknek a tevékenysége hatott az utolsó évszázad népköltészetére, különösen az új stílusú balladák

alakulására. Ugyanakkor a hírközlésnek, hírvivésnek egy nagyon régies formáját tartották fenn a közelmúltig.

Tárkány Szücs Ernő Katonához hasonlóan úttörő tanulmányt közölt a kötetben. A vásárok jogi népszokásait foglalta össze elsőként. Részletes tényanyaggal mutatja be, milyen gondos munkát igényelt az illető helység közigazgatási szerveitől egy-egy vásár előkészítése és lebonyolítása. Kiderül a tanulmányból, hogy legtöbb helyen a szokásjog szerint jártak el, illetőleg azt foglalták rendeletekbe. *Tárkány Szücs* tanulmánya több kisebb fejezetre tagolódik. Ezek mindegyike kutatási feladatok kijelölését is elvégzi, hiszen a téma annyira földolgozatlan, hogy erre is kell gondolni.

Végül *Jenkey Gábor* és *Letényi Árpád* foglalja össze röviden a hídivásár 1966 óta történt fölüljításának és a hozzákapcsolódó idegenforgalmi látványosságoknak a történetét.

Ugyanis az olvasó idegenforgalmi célokat szolgáló kiadványt tart a kezében. Ha ezzel a közléssel kezdte volna az ismertető ezt az írást, talán sokan azonnal továsiklottak volna a következő sorok fölé. Joggal. Az idegenforgalmi kiadványok ugyanis jelentős hányadban sok-sok kíváncsival maguk után hagyó, alacsony színvonalú munkák. Különösen ha népi kultúráról van szó, hajlamosak értéktelen, színvonalatlan, de néphagyománynak tartott „árut” reklámozni. A hídivásárról szóló kötet éppen ellenkezőleg, követendő példa, igen magas színvonalú propagandául szolgál kiadójának, a Hortobágyi Intézőbizottságnak és természetesen magának a Hortobágyinak, valamint a jórészt idegenforgalmi látványosságként több mint tíz esztendeje fölüljított vásárnak. A tanulmányokat szépirodalmi betétek, *Illyés Gyula*, *Arany János*, *Tóth Endre*, *Veres Péter*, *Oláh Gábor*, *Tamási Áron*, *Nadányi Zoltán* versei és prózái választják el egymástól. Ebből a sorból csak *Móricz Zsigmond* hiányzik. Nagyszámú szép fényképfelvétel is található a kötetben. Nagyobb részük az utolsó huszonöt évben készült, szinte filmszerűen elevenítik meg a vásárt. Kár, hogy nincsenek lokalizálva, holott több városban, más-más évszakban és évben készültek.

A Vásártörténet — Hídivásár kötet néhány év múlva keresett és ritka könyv lesz. Tartalma és szép kivitele egyaránt ezt jósolja. Bevezetőjét *Ambrus István*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács elnöke, előszavát *Angyal László*, a Hortobágyi Intézőbizottság titkára írta. A szerkesztést *Szöllősi Gyula* és *Tóth Endre* végezték. A kötetet részletes angol, orosz és német nyelvű összefoglalók zárják.

KÓSA LÁSZLÓ

FILM

CSÓÓRI SÁNDOR

Egy félfordulat hátrafelé

Az a hat játékfilm s az a néhány útszélre sodródó forgatókönyv, amelyen Kósa és Sára neve mellett ott szerénytelenkedik az én nevem is, nemcsak a szakma és a nyilvánosság előtt, de saját kérgesedő szigorúságom előtt is, följogosítana arra, hogy filmírónak érezzem magamat. A versíróval egy bőrbe kötött filmesnek, aki ha esővel, hőszaakadással, földbe ázott gyerekekkel vagy egy ló megrázó pusztulásával akarja kifejezni mondanivalóját — a képzeletét megtestesülni láthatja a vásznon. S néha bizony olyan csillagászati összegek ráfordítása árán, hogy a hátam is borsózik bele.

Ki ne irigyelne ezért a kivételes helyzeti előnyért! Ki ne cserélne velem fejet és sorsot a kilombosodó dicsőség reményében!

A nagyvonalúan tágas feltételek ellenére én azonban folyamatos zavart érzek. Zavart és bizonytalanságot. Mintha a vászonra fölírt nevem másvalakié volna. Másé a történet, a párbeszéd, a féligazságok szelleme.

Könnyű volna ezt a mélyre húzódott idegenséget elintézni azzal a kéznél levő közhellyel, hogy ez így természetes, mert a leforgatott film annyira elűt a könyvtől, mint a bábból előpillangózó lepke a hernyótól, hiszen az elkészült filmben már ott van egy valóságos táj, a környezet holdudvara, a színész, a rendező egymással ötvöződő képessége, egyszóval az a mozgalmas és hitelesítő többlet, amely a képzetet csontvázát eleven étellel ruházza föl.

Tagadhatatlan, hogy az íráshoz viszonyítva mindezek mérhető távolságot és új minőséget teremtenek. Csakhogy ezek az „új minőségek” az én esetemben sose voltak annyira újak, ahogy azt az általános tapasztalat alapján hinni lehetne, mivel a rendezőim nemcsak író társaim, de a barátaim is, akiket akármilyen helyszínekre hurcolna is a képzelet, a félálom, a szertelenség, még szélsőséges indulataikban se szökhetnek meg a figyelmem elől. Nem beszélve arról, hogy szökésre csak írás közben vállalkozhatnának, amikor még minden megtörténhet, mert a forgatás feszültségében már bajos lenne egy egészen más dramaturgiára fölfűzni a jeleneteket.

Valami más okát kell tehát keresnem a zavarnak. Mást, mint ami kizárólag Kósára, Sárára és rám vonatkozna. Mást, mint ami a műfajra vagy a munkamódszerünkre.

*

E jegyzeteket idehaza írom, Zámolyon. Illetve csak írnám, mert a „ritka vendéget” ötpercenként kizökkentik a kerékvágásból. Hol anyám nyit be s elmondja, hogy zörgetett be hozzájuk egy ismeretlen, részeg motoros, aki pénzt akart tőlük éjnek idején kicsikarni, hol egy rokon kisfiú, aki a tévé képernyőjéről már ismert, de „eredeti mivoltomban” csak most lát először. Míg a rokonság alapkövét rakom le vele s megforgatom, ahogy negyven évvel ezelőtt a felnőttek engem is megforgattak ugyanitt, ugyanebben a szobában, a filmes életemmel kapcsolatban támadt

gondolataim szép lassan szétszélednek. Ami az imént még földerengett, most visszazuhan saját csöndjébe. Bármilyen gondolatszikránál fontosabb lesz a gyerek csodálkozó szeme, lassú oldódása; emlékeim magamról; fontosabb a falról rámnéző tükör, amely — isten csodájaként — egyetlen karcolás nélkül úszta meg a háborút. A házunkat szétvetette egy ágyúgolyó s minden ripityánkra törött: az almáriumok, az ágyak, a sarokpadok, a kászli, a székek, de a tükör úgy került elő a romok alól, mint földrengés után egy csecsemő, gögicsélve. Annyira megőrültem neki, hogy el is felejtettem: szétszakadt dunyhák, birsalmaroncok, pohárcserepek, törülközők, borotvák, gyászkenők, gerendahulladékok halmán állok. Igen, egy filmkép a múltamból: *fiú, tükörrel a romok fölött*. A határban halottak, az udvaron fölfújódott disznóhullák, kicsírázott faldarabok, de egy meztelen kamasz úgy áll a megmenekült, fényes tükörrel a világ közepén, mintha Isten küldöttje volna.

Elhessentem a képet, aztán a rokon fiúval kilépek az udvarra. Apám a kútnál áll, nyolcvanöt évesen, kezében horog, készül vizet meríteni. De a hosszú, póznaszerű horoggal az égre mutat.

— Oda nézzetek! Gólyák. Megjöttek végre!

A három nagy madár ott köröz Szijártóék kertje fölött. Lomhán, mintha lassított filmen lebegnének.

— Sose fogyok ki a csodálkozásból — szólal meg apám — amikor látom őket. Bejárják a félvilágot! Be a tengereket, be Afrikát és annyi idegen ország hegyei és síkságai után is visszatálnak. Ekkora kölök lehettem, mint ez a Laci gyerek itt, amikor Csík Pista bátyáddal, odaveszett szegény a Piavéba, fogtunk egy fecskét. Ő kapta el, aztán gyorsan a kezembe nyomta: itt van, Sándor, markold, csak agyon ne szorítsd! Már futott is be a házba s egy darab piros rongyot hozott ki meg egy ollót. Akkor értettem meg, miben töri a fejét. Vágott a rongyból egy kis szalagot és rákötötte a fecske nyakára: na, pajtás, mehetsz! S a következő tavaszon, mit ad isten, beállít a mi fölnyakkendőzött fecskénk. Ugyanabba a fészekbe, ahol megfogtuk, de a tavalyi piros rongydarab már olyan fehér volt, mint a hajam. Kifakult a nagy napsütésekben, esőkben.

Újabb filmképek rajzása: a gyerekkézből remegő fecske közelije. Az ujjak börtönrácsa. Az egykedvűen káráló, álmos tyúk az istállóban. A szalmapattogás. Az olló hóhéri billegése a fecske szeme mellett. A nyolcvan évig elélt gyerekizgalom föltámadása a megjelenő gólyák láttán. A kút. A kútban tükröződő árnyékok. Az idő, az idő halála, az égre bókó horognyél példabeszéde.

Valami hirtelen belémkattan. Egyszeriben megérzem, hogy száraz logikával is megtalálhattam volna a filmmel kapcsolatos zavarom és idegenségem magyarázatait, de az ész-okok csak részben világították volna meg az ősz-okot. A tükör, a gyerek, a kút, a fecske, az idő s apám égre sikló tekintete azonban most mindennek más értelmet adott. Arra döbrentett rá, hogy forgatókönyveinkből hiányzik a személyes életem és élményeim forrósága. Ha egyik-másik kocka megmutat is belőlük ezt-azt, csupán csak töredékeket csillant meg, soha valami egésznek a lendületét, vakságát, hitét. Soha azt, amiért kutyául megkínlódtam, aminek a titkát én törtem föl erős szívdobogások közepette. Húszéves korom óta két nagy iskolám volt, akár végváriaknak a vitézi élet. Egyik a szerelem s a másik a politika. Szerencsés éppenséggel egyikben sem voltam. Csaltam, csalódtam, hiúságomat kerékbe-törték. Voltam házasságtörő és kijátszott férfi. Ádáz nagymenő a kapcsolataimban s rajongó balek a politikában. De sokkoltató is. Éltem két nővel együtt évekig, határtalan szabadságban. Jóváhagyásuk boldog menvelem volt a szokásos, féltékeny herce-hurcák ellen. De egy napon fölrobbant ez a tökéletesnek látszó éden, amelyben otthonosság, otthontalanság egymást váltották izgalmasan. S mi más következhetett utána, mint a megsokszorozott pokol. Önpusztítás és aljasságig fokozódó gyűlölség. Történetekben és szenvedélyekben egyaránt. Leforgattunk hat filmet s hol van legalább az egyikben is egy nő, akibe a néző beleszerethetne; aki egyedül utazik a karácsonyi vonatokon, részeg és magányos férfiak között, csakhogy nyugalmas ünnepet ajándékozzon? Vagy hol van egy másik nő, akitől félni kell,

mert előcsalja belőled a szörnyeteget? Hol van a nyarakból az az ámokfutó nyár, amikor a Magas-Tátraig fölfutottam egy lánnyal, mert azt akartam, hogy igazi vízesést lásson, ha már álmodott róla? A Tízezer napban nincs. A Földobott kőben csak árnyéka van. Az Ítéletben egy tisztességgel és gyöngédséggel megáldott nő járkel, aki inkább Dózsa árvábbik énje, mint a szerelmese. A Nincs időben pedig csak egy-egy apácából bújjik elő a nő pillanatokra, a rendező utasítására, és egy cipőjét javítató kurvából. S hasonló a helyzet a Hószakadással és a Nyolcvan huszárral is.

S ahogy a szerelem, ugyanúgy kimaradtak a politika izgalmas, feszült élményei is. Kimaradtak a háború, a menekülés, a halál közelképei. Az ötvenes évek sorvasztó légköre, a decemberi sártengerbe vető zámolyi parasztok Hieronymus Bosch-i nagytotálja. Egy-egy jövőt akaró férfi elkeseredett hadakozása a szakadékbá zuhant eszmék kimentéséért. S mi került be a filmjeinkbe például ötvenhatból is? Az igazi dráma helyett kétfelé érvelő illusztrációs képsor. A lázadók érvei és a lázadókat leverők. Tehát nem sok. A szövetkezetesítés megcsavargató nagy korszakából már valamivel több, de dráma ebben a témakörben se juthatott emlékezetesen szóhoz, csupán a drámára utalás formájában.

Jól emlékszem még a Tízezer nap és a Földobott kő körüli, évekig elhúzódó vitákra. A filmekben levő tragédiát úgy értelmezte a főhatóság, hogy az a rendszert feketítene be; hogy a politikai rend akkori állapotán ejtene foltot. Végül mindkét filmet egy művészetellenes alku segítette a közönség elé. A tragikus mozzanat csakis azon az áron maradhatott benne Kósa és Sára filmjében, ha szépen keretbe illesztjük. Mivelhogy a keret átértelmezi és megszelídíti a drámát. Mit szépítek: kiheréli. Épp azért, mert múlt idejűvé avatja. A jelen idejűség legkövetkezetesebb műfaját átengedi a tegnapi napnak.

Szabad-e csodálkoznunk ezek után a nézőn, aki ógva-mógva, csalódottan hagyja el a mozit? Vagy el se megy moziba? A múlt idejű dramaturgia bárhol a világon a cenzúra legravaszabb formája. Hogy miért? Azért, mert ismert és megengedett érzelmeikkel bonyolít le tragédiát, vígjátékot, sőt dokumentumfilmet is. Holott új információk, új érzelmi fölfedezések nélkül nincs semmiféle művészet. Se regény, se vers, se film. Új konfliktusok nélkül ugyanúgy érdektelenségbe úszkálnak az események, mint ragadozó cápák tengeri akváriumban. Úszonyuk, foguk ugyanaz; talán még félelmetes képzeteket is keltenek, de ezek a képzetek már az öngerjesztés világába tartoznak, mert az akváriumi cápák, elveszítve maguk körül a nyílt vizeket, egy befejezett történet szereplői csupán.

A máról szóló magyar filmekben sok az ilyen öngerjesztéses megoldás. A küzdelmes dramaturgiát egy *mintha-dramaturgia* helyettesíti. Minden olyan, *mintha* igazi volna! Igazi a cselekvés, igazi a főlháborodás, igazi a szenvedély, a gúny, a szorongás. Pedig csak megengedett! Hiszen egy-egy film alaptörténete s részelemei is csak olyan valóságmozaikokból szerveződhetnek össze, amelyeken ott áll a jóváhagyás pecsétje: ezt és ezt a gondolatot, ezt és ezt az életbeli tényt mostantól kezdve föl lehet használni, mert már megbirkóztunk vele. Ezt és ezt a korlátot már le lehet bontani, mert sikerült kimondanunk rá az ítéletet. De ha én például valamelyik barátom más országból való áttelepülésének a hajmeresztő történetét szeretném megírni filmnovellának, mert a kelet-európai lét elhallgatott abszurditásait ezáltal tudnám elgondolkodtatóan kifejezni, már eleve szánakozó mosoly fogadná ötletemet. Hova gondolsz? Ahhoz, hogy ez a systerő, de nagyon is időszerű téma a film számára fölszabaduljon, előbb a politikának kell tisztába tennie a dolgokat.

E késleltető módszer különös lélektani csapdákat állít az alkotók elé. Nem az esztétikai, hanem a társadalmi igazság oknyomozóivá válnak. Holott egy film sosem attól izgalmas, tanulságos és átforgáló erejű, hogy mekkora a közvetlenül kimondható igazságok vízállasszintje, hanem attól, hogy a kimondható vagy a kimondhatatlan igazságok közt élő emberek mit éreznek, mitől szenvednek, mitől gubóznak be, vagy mitől veszik észre a remény közeledő vonatzeját. Amit értünk és tudunk: emlék. Még ha igazágnak nevezik is közben. A művészet igazi kötelessége tehát nemcsak az, hogy megtudjunk vagy kimondjunk valamit, hanem, hogy

meg is változzunk tőle: féljünk, örüljünk, legyintsünk, ordítozzunk vagy gunyoros mosollyal engedjük továbbgördülni a világot. Mert a valóság csak bennünk válik valóságossá. És időszerűvé is!

- A film — adottságait tekintve — a jelen idejűség műfaja. De ezt a jelen idejűséget csakis azáltal éri el, ha ismeretlen dolgokat boncol. A jelen látszata mögött a jelen eldöntetlen konfliktusait. Antonioni Nagyítás című filmje lassan a tizenötödik életévébe lép. Másfél évtizedes múlttal a háta mögött már meg is vénülhetett volna, én mégis maibbnak érzem sok hetvenes években elkészült filmnél is. Mindenekelőtt azért, mert Antonioni egyszerű története mélyén ott villózik jó néhány korszakos fölismerés. Elsőül az, amit az egész mű metaforája közöl: minden előhívott kép alatt ott van egy újabb s egy még újabb kép: egészen a valóság háborzongatóan titkos mélységéig hatoló képek, amelyeknek a lényegét már szinte lehetetlenség is föltárni. Ennél persze semmivel sem kisebb erejű a másik fölismerés, az, hogy korunkban még a legrejtelmesebben végrehajtott gyilkosságokat is fölfedezhetjük, de a tettesek kiléte általában ismeretlen marad. Példa rá a Kennedy gyilkosság is! A Nagyításban minden társadalmi tény, igazság, minden köznapiszenvedély: munka, szerelem, ivás, nemiség ezeknek az egyetemesen érvényes gondolatoknak a mennyezetvilágításában tűnhet csak elénk.

Tehetség kérdése az ilyesmi, vagy a helyzeté is? Úgy érte a helyzetet, hogy a Nagyítás filozófiáját, korszerű közérzetét — mondjuk — egy Kelet-Európában megszülető történet ledobná magáról? Ez valószínű! De ugyanilyen valószínű, hogy az itt születő történetek egy vastkosabb, lomhább, érdesebb egyetemességnek ajánlhatnák föl csontvázukat.

Nézzük, milyen természetű alaptörténetekre gondolok. Semmiképpen se kivételes, rendkívüli, különc történetekre. Ellenkezőleg, a leghétköznapibbakra, amelyekbe naponként belebotlunk. Például egy gázolásra. Évekkel ezelőtt X. Y. pártvezető az autójával elütött egy kamaszfiút. A fiú a helyszínen meghal. A pártvezető idegileg beleroppan a sorscapásszerű balesetbe. Kivételesen becsületes, hasznos ember hírében állt eddig is: megrendülése most méginkább megnöveli körülötte a rokonszenvet. Kiesése a munkából zavart okoz. Erkölcsi és anyagi kárt. Munkatársainak az a céltudatos gondolata támad, hogy ennek a véletlen szerencsétlenségnek a főnökük semmiképpen se eshet áldozatul. A kamaszfiú halálát már úgyse lehet jóvátenni. Azzal a legkevesbé, ha felettesük, büntudata enyhítésére, letölt másfél évet vagy többet a börtönben. A pályája végérvényesen kettétörik. A tragédiát újabb tragédiával tetőzni komor fényűzés lenne. Az egyetlen megoldás tehát: valamiképpen tisztára mosdatni egy becsületes embert. De kérdés: elfogadjá-e ezt egyáltalán? Ha szálkás, érzéketlen és hatalomtól megszédült ember volna, elfogadná. Sőt, valószínű, hogy a szerencsenmosdatást ő szorgalmazná legszívesebben. Az összeroppanásból fokozatosan ocsúdó pártvezetőt a környezete választás elé állítja: vagy a lelkiismerete tisztaságát, vagy a közösség hasznára folytatandó munkáját választja. Hosszú rábeszélések után az illető kötélnek áll. Beleegyezik abba, hogy a közlekedésrendszert segítségével találjanak számára valamilyen látszatmentséget. Meg is találják. És úgy látszik, hogy a bíróság is föllélegzik, amikor fölmentheti a pártvezetőt. Igen ám, de a fölmentés alól mégiscsak kilátszik a cinkosság lólába. S a hamis indokokkal megvédett férfit ettől kezdve kettős büntudat gyötri. Befelhősödnek a napjai. Kapcsolatai megromlanak. A halott fiú szüleit elég sűrűn látja, tehát felejteni se képes. De a váratlan fordulat ezután jön. A tisztára mosdatói között akad egy-két ember, aki elkezd visszaélni a gyöngeségével. Előbb-utóbb észre kell vennie, hogy a kezükbe került. S azáltal, hogy magasabb célokra figyelve elfogadta a törvényteleniséget, magát fosztotta meg a törvények, az emberi szótartás s a tisztesség jogától. Az önmagával szembekerülő ember két esztendő múlva öngyilkos lesz.

E mindennapos történet legalább annyira közhelyszerű, mint a Nagyítás meséje. De legalább annyira alkalmas is, hogy egy Kelet-Európát jellemző filozófia és közérzet hordozórakétája legyen. Aki egy ilyen történetet a csiklandóssága miatt kép-

zelve vászonra, meddig juthatna? A publicisztikus igazságokig! A mai napon kimondható igazságok ütköző faláig. A rendőrség, a bíróság, továbbá a jól ismert hatalmi módszerek egyformán megkaphatnák a maguk botütéseit. Az elkészült filmet a néző kíváncsian végignézné s bólogatva jönne ki a mozból: ez van. Mit érne az egész! A társadalmi igazságok földterítésénél és kimondásánál sokkal sokkal mélyebbre kellene hatolni. A lélektan, a politika, a filozófia mélyrétegei, ahol a személyi kultusz bugyrai sötétednek. A film egyik alaptétele az lehetne, hogy ahol a bűnt az erényre hivatkozva akarják elpalástolni, az értékek rendje helyet cserél. Vagy ennek a gondolatnak egy másik vetülete: ahol a bűnt nem büntetik meg nyilvánosan, ott a bűnnel vagy így, vagy úgy, de mindig vissza lehet élni. A Nagyításhoz hasonlóan ebben az esetben is létre jöhetne az a bizonyos esztétikai határtalanság, amely az egyik előhívott kép mögül fölszínre dobna a másodikat, a harmadikat, a negyediket. S mindez, ami első látásra politikai minőségként kavardulna föl a filmben, nem maradna meg politikának, mert ellenpontként, mint az igazi létdrámákban, ott dohogna a halál, a véletlen, a kiszolgáltatottság, a hatalomnak kiszolgáltatott hatalom, a féltékenységek, az érdekek, az álöltözet nélküli életösztön, mely a politikai ösztönről leszakadva, a film főszereplőjét oidipuszi elszántsággal sodorná végzete felé.

De nézzünk egy még szűkebb világban lejátszódó történetet, amely ha nem hatolunk a mélyére, pletyka szintű csámcsognivaló marad.

A film a Debrecen környéki tanyavilágban játszódna a hatvanas évek végén. Négy főszereplője lenne: két fiatal tanító házaspár, huszonhat-huszonnyolc évesek. A főiskola elvégzése után együtt határozzák el, hogy a tanyavilágba mennek tanítani. Lelkesedés? Hivatástudat? Szó sincs róla! A sarat, a sötétséget, az isten háta mögötti világot azért vállalják, mert minél gyorsabban szeretnének megtollasodni. A keresetük mellett annyi disznót hizlalhatnak, amennyit erővel, idővel s a tanulók segítségével győznek; s annyi csibét, tyúkot, kacsat, pulykát nevelhetnek, amennyit a tanítólakás körüli mező és a jóízű elbír.

Mind a négyen célratorók, talpraesettek. Van élményük és elképzelésük az értelmiségi életéről, s a modern világról. Az egyik nő már belekóstolt a nyugati életformába is: bejárta Svájcot, Németországot, Hollandiát. A lefokozott életet is annak a vigaszában és reményében vállalják el, hogy minél előbb elfelejtve a békakurtyos éveket, belevevessék magukat a mozgalmasabb világ sodró áramába. Aszkéták egy szabadabb életforma érdekében.

A két házaspárt nemcsak a közös terv melegíti össze, hanem a közös sors is. Mivel idegenek a környéken s az ott élőkkel csupán félmondatokkal érintkeznek, egyre láthatóbban rákényszerülnek egymás barátságára. Úgy élnek, akár a jóházból való hajótöröttek. Hat kilométerre laknak egymástól s kezdetben harmadnaponként, később azonban már naponként találkoznak, hogy együtt üssék el az eseménytelen, hosszú estéket. Egyszer egyikük, másszor a másikuk a házigazda.

Az első időkben a pénzkeresésnek van valamiféle suhantató pátosza szemükben, de ez a pátosz elég hamar meghanyatlik s versengéssé alakul. Kimondatlan titkos futóversennyé: ki a világravalóbb s ki ér előbb a célba? De mint ahogy minden nagy eszmének akadnak járulékos tünetei, az ő magánelképzelésüknek is akadt: a kártya és az ivászat. Gyerünk minél előbb zsákba dugni a napi teendőket: a tanítást, a moslékkavarást, elő a kártyacsomagot — éppen négyen vannak! — s mellé a konyakot vagy a bort.

És nem is kell olyan kimerítően sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a nagy terveket dédelgető házaspár elfeledkezzék mindarról, amit a láthatárra rajzolt maga elé. Hogy az ital és a játék naponta ható bódulatában föllazuljon, „ne féljen a farkastól” sem, ne féljen semmitől se s ha netán úgy alakul a játszma, hogy a bankot becsületből is meg kell ütni, még ha a legutolsó családi vagyon: a feleség lesz is a tét, hát megüssék. S az elkártyázott feleség nemcsak jelképesen lesz a szerencsés nyertesé, ott marad éjszakánként mindaddig, amíg a férj vissza nem nyeri. Micsoda világvárosi találékonyság és szabadosság a vakondtúrásos tanyák szomszédságában!

A vak pocsolyák és a kutak közelében! Látom az elképzelt film egyik mellékjeletét: a tanítólakáshoz közeli tanya padlásáról egy munkaképtelen beteg anya nézi második világháborús távcsővel a kukoricásban kapáló lányát. Nem azt ellenőrzi, dolgozik-e a lány, hanem azt, hogy nem ólálkodnak-e körülötte férfiak. Mert ha egyszer az a kis ribanc lány megízleli a testi szerelmet, fogja magát és odébb áll. Ő pedig ott marad egyedül, csúszosan, rossz vesével, szuvasodó szívvel, magatehetetlenül. Középkori lányföltés itt, kétszáz méterrel arrébb viszont huszadik századi szabadszerellem! New York-i, párizsi, amszterdami könnyedséggel!

Micsoda beszédes képlet s alkalom egy filmrendezőnek ez a zárt helyzet! Már-már laboratóriumi! Minden, ami ma izgat bennünket és az ingünk alá fúj, szóba hozható lenne egy ilyen közegű filmben. Szerelem, kultúra, magány, érzékiség, modern világ és elmaradt világ, hivatástudat és érdek, legfőképpen pedig az a tévútra került gazdagodási vágy, amely a két házaspár sorsán át az országot is jellemezhetné. Távoli eszmét lehetne ilyen műben szembesíteni egy tudatosan vállalt, lecsökkenett léttel. Illúziót és hamis alkut. És végül átélhetően megmutatni a törvényszerűen bekövetkező belterjes tragédiát, amely az értékek szétzúllése után gyilkossággal ér véget.

Gyilkossággal?

Akármennyire ismerik is rendező barátaim a tanyavilágot — Sára készített is róla dokumentumfilmet — a főnti történetet mosolyogva tolnák el maguktól. Ismerik a témaelfogadás lélektanát s nem akarnak évekig hiábavalóan dolgozni. Nem elég, hogy a fiatal tanítók harácsolók és kapzsiak, még gyilkolnak is? Mit szólnának a szülők? Mit a világ? Ilyen filmekkel népszerűsítsük a földkerekségen a szocializmust? Nincs olyan elfogadó szerv, amely egy vázlat alapján jóváhagyná a filmet s kibontását, elmélyítését az alkotókra bízna! Raszkolnyikov gyilkolhat. Hamlet is. De egy téveszmétől megbicsakló, fiatal magyar tanító nem!

Mit jelent ez?

Azt, hogy egy történetnek sosem az esztétikai mezeje tárul föl a dramaturgiák előtt, hanem a politikai. A megrendülés emberi esélyét így előzi meg az esetek többségében a megfontolás. A sors kiszámíthatatlan lő- és halálugrásait a taktikus lépegetés egyről-kettőre.

Tizenöt éves filmes tapasztalataim után a velejét is megfogalmazhatom ennek a művészi gyakorlatnak: vásznon csak az lehet megrázó, aminek a földelését nagy körültekintéssel biztosítják az alkotók vagy a művelődéspolitikai irányítói. Jó mai filmjeink helyel-közzel még igen, de áramütéses, nagy filmjeink emiatt a fából-vaskarika-elv miatt nem születtek.

*

A politika megengedő módja a jelenben ható közérzet földolgozása helyett a félmúlt vagy a történelmi múlt felé szorította a magyar filmet.

Egyik tanúja, illetve „áldozata” voltam ennek a folyamatnak. Magamban mindig hadakoztam a történelmi film ellen, de a sors számárfül mutogatása közben eddig már négy múltban játszódó filmre is odakerült a nevem. Mintha életemmel is egy különös élettörvényt fogalmaznék: az ember nem az, aki lenni szeretne, vagy akinek hiszi magát. Az Ítélet, a Nincs idő, a Hószakadás és a Nyolcvan huszár is kissé a rugdalózkodás ellenére magzott föl. Kezdetben mindegyik ellen berzenkedtem, de munka közben már odaadással dolgoztam rajtuk.

Mi az eredetük ezeknek az egymással tusakodó érzelmeknek az emberben?

Nyilvánvalóan, valamiféle elintézetlenség. Valami, ami nemcsak bennem, de a körülöttem csikorduló világban is ellentmondásos. Valami folytonosan bekövetkező üzemzavar.

Szabó Miklós történész a magyar filmek történelemszemléletéről írt cikkét így kezdi: „Párizsban a Pantheonban egymás mellett fekszenek a Francia Forradalom halottjai és a restauráció publicistái. Szemléletesen mutatja ez, hogy a francia köz-

véleménynek a forradalom óta eltelt közelebbi múlttal sincsen már közvetlen kapcsolata. Nem kavar fel érzelmeket, nem kötődik aktualitásokhoz. Valóban múlt."

Ezzel szemben Kelet-Európában — különösen a lengyeleknél és nálunk — a történelem legalább annyira a szükségszerűség és a cselekvés terepe, mint a jelen idő. Miután semmi se zárult le véglegesen vagy megnyugtatóan a múltban — se forradalmak, se békeidők — a századokkal előbbi döntések fájdalma újra és újra kiújul, mint a derékfájás, rossz idő jöttén. Mohácsot, mint tudjuk, a sorozatos és bűnös országvesztések, országdarabolások kínja őrzi. Kossuth és Széchenyi vitáját a lojalitás és a függetlenségvágy örökösen kirobbanó válságai. Így aztán amit nem szeretünk, azt is kénytelenek vagyunk magunkhoz ölelni, mert a megváltásunkat csak abban a közegben kísérelhetjük meg, ami a megváltásunknak akadálya is egyúttal.

A félmúlt és a történelem aránytalanul nagy térhódítását filmjeinkben tehát csak részben magyarázhatjuk a kortársi politika korlátozó hatalmával. Mert bármennyire igaz is, hogy a félmúlt vagy a még távolabbi idő a politika szemszögéből nézve kevésbé kényes, mint a mindenkori jelen, a lélektani és érzelmi érvényessége azonban az ellevnél is elevenebb. 1849-ben megsebez bennünket a cári beavatkozás. Ha az ország Világosnál csak forradalmat veszít, könnyebben kiheverhette volna az akkor keletkezett lelki sérülését. De minden későbbi bukásunk, kiegyezésünk eredetét visszavezethetjük a szabadságharc leverésére.

Ez csupán egyetlen példa a sok közül. Ilyen alapon megemlíthetnénk a trianoni békediktátumot, Horthyék háborúba lépését, a sztálinizmus mostanáig kiható torzulásait. Csupa-csupa összerezgott, de meg nem emésztett ügye közgondolkodásunknak s ábrázoló művészetünknek.

A két irányból ömlő víz elől természetesen olyan szárazföldre húzódik el az ember, ahol nagyobb védelmet, biztonságot és széttekintési lehetőséget remél.

*

Tehát kényszer és föladat sodort bennünket Sára Sándorral utolsó filmünkhöz, a Nyolcvan huszárhoz is.

A téma első körbenyargalása mindkettőnket megnyugtatót: politikai gondok nem tornyosulnak elénk, mint előző filmjeinknél. A második megközelítésre azonban már világossá vált: politikai gondok helyett komoly esztétikai gondokkal kell megküzdenünk.

Rögtön az első akadályt a stílus tisztázása jelentette: mennyire legyen vagy mennyire lehet történelmi a film? A korszak ízig-vérig romantikus: megtehetjük-e, hogy kilúgozzuk a történetből a romantikát? A romantika általában erkölcsi tartás, szembefordulás a tehetetlenkedésekkel, az adottságokkal. Csakhogy nálunk a romantika nemes változatait is körülengi Jókai fehér szakálla. Könnyű lenne ezt leborotválni nekünk a Nyolcvan huszár történetéről, de igazi baj nem az anyaggal van, hanem a magyarok történelmi tájékozatlanságával. A történelmi analfabétizmus arra kényszeríti a történelemmel foglalkozó filmet, hogy a művészi élmény mellett egy formásan kerekülő történelemórával is megajándékozza a nézőt. Gyakran egy pótvizsga anyagával. Filmjeink ettől nehezkesebbek a kelleténél.

Főlszabadító példának ígérkezett Jancsó—Hernádi Szegénylegényekének a módszere. A szikár, a könyörtelen, az idegeket kitapogató módszer, amely alapjaira vezeti vissza a történelem folyamatait, a lelki történészek végösszegét adja, s úgy egyszerűsít, mint ahogy a hentes, illetve egy sebész egyszerűsít, ha csontot bont ki a húsból. Az értelem hideg előkelősége jellemzi ezt a módszert, amely mégsem érzelmellenes, ellenkezőleg épp az érzelmeket tartja állandó feszültségben. Amikor ennek a módszernek a zsinórjára akartuk főlhúzni a szökevény huszárok drámai történetét, rá kellett ébrednünk, hogy ez lehetetlen, mert amíg Jancsóék a terror megszületését és vele párhuzamosan az árulás mechanizmusát vizsgálták, a hatalom és erkölcs gonoszul bezáruló körét, a farkasverem pillanatát, mi épp a zárt helyzetből

való kitörés lezajlását. Az önmagát nem ismerő elhatárolás lelkiállapotát, amely csupán a célt ismeri.

Ha lemondunk a történetiségről, illetve a főtebb említett történelemleckéről, egy rendkívül izgalmas parabola-filmet forgathattunk volna a huszárokról. Ma és mindenkor érvényes mondanivalóval. Tudniillik a hazaszökésük történetében ott lappang egy elgondolkodtató s vérlázító allegória: akadnak olyan helyzetek, melyekben a cselekvő ember nem az igazi küzdelemben bukik el, hanem abban az előharcban, amelybe azért kezd bele, hogy a küzdelem jogát kiverkedje és a közvetlen cselekvés színhelyére eljuthasson, de nem jut el, mert már útközben fölörli.

Egy ilyen szerkezetű és mondanivalójú film talán jelen idejűbb lett volna, mint amit végül is elkészítettünk. De mi egy filmparabola helyett olyan történelem-metaforát igyekeztünk megfogalmazni, amely bár az 1848–49-es eseményekhez kötődik, mégis ráillik minden előbbi és későbbi föllobbanásunkra. A Rákóczi-szabadságharc kezdetére, lezajlására s végére ugyanúgy, mint az 1918–19-re. Mert hogyan is kezdődtek a mi forradalmaink? Úgy, ahogy a remek színpadi művek: a sorstól kikényszerített cselekvés mindig igazolhatta magát a tűrhetetlen sorssal s föladatot a szereplőknek az erkölcsi érzék adott, nem a történelmi. Így aztán a vég is a tragédiák törvénye szerint következhetett el mindannyiszor. A Nyolcvan huszár történetét nekünk a tizenhárom aradi vértanú s a dárdával átszúrt Petőfi holtteste mellől kellett leforgatnunk. Erkölcsi végösszege nem is lehetett más, mint a fizikai leveretés és az erkölcsi győzelem ellentmondásos drámájából kiszikráztatható gondolat: a tragédiákat nemcsak a szereplők helyzete, hanem az akarata is meghatározza. Negyvennyolc eszmei képének a finomítása helyett Sárával mi ezt a tragédiát túlélő akaratot szerettük volna filmünkkel szétszűrni.

TORNAI JÓZSEF

A látó és törvénykereső

ARCKÉPVÁZLAT SÁRA SÁNDORRÓL

Talán soha nem érthetjük meg a képzettársítások természetét. Gyerek- és diákoromban gyakran tettem meg vasúton az utat Dunaharaszti és Budapest között. A vonatablakból látható fák, dombok, házak, átjárók képe olyan ismerőssé vált számomra, mint anyanyelvem szavai, mondatai. Elég volt csak egy pillanatra kilesnem a vonat jobb vagy bal oldalán, elég volt csak egyetlen házsarkot, sorompót, bokrot, lejtőt vagy rétet meglátnom: máris pontosan tudtam, hol vagyok. De ahogy minden nyelvnek kivirágzanak története, irodalma folyamán a legszebb, legkülönösebb szavai, képei és kifejezései — nyugodtan nevezhetem ezeket a nyelv halhatatlan ünnepeinek is — ugyanígy fedeztem én föl magamnak Haraszti táján egy-két dombot, bokrost, facsoportot, futóhomokos részt, melyet a leginkább szerettem, amin sose siklott át a megszokástól a szemem. Különösen egy kis akácós domb kifejezése — talán „mondatának” is hívhatom — volt az, amit nemcsak hogy gondosan megnéztem napról napra kétszer, de már alig vártam a vonat indulása után, hogy megláthassam. Erre a kis dombra, azokra a vékony akácokra, az alattuk burjánzó gazra majdnem mindig rásütött a följövő vagy a lemenő nap és élesen megvilágította a homo-

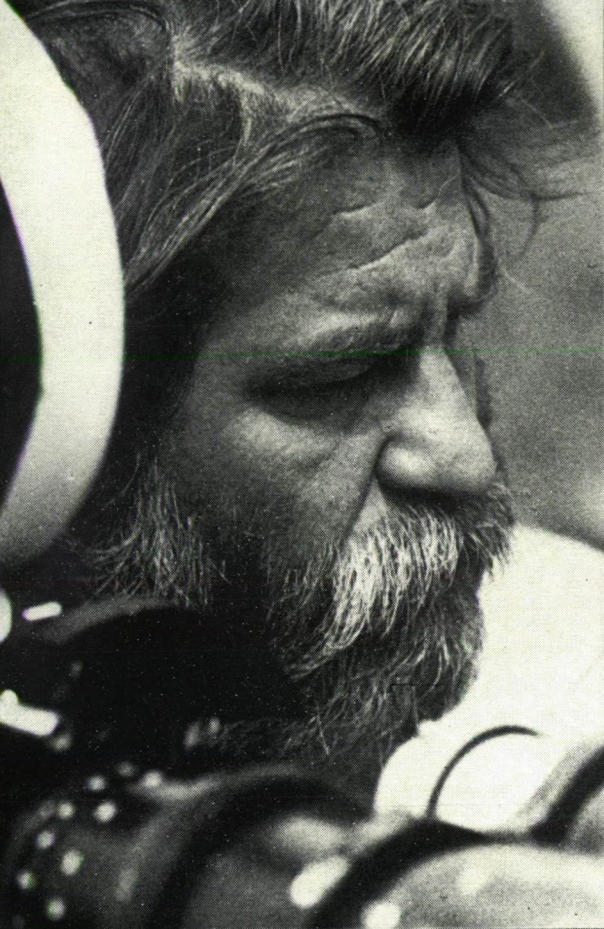
kos, valójában rideg alföldi tájrészlet minden vonását. Emlékszem, hogy egyik évben állt ott a fák között — ősz volt már — egy megrozsdásodott, magjahullatott, árva napraforgó is.

És ezt a lehajtott tányérú, szomorú, téli napraforgót láttam én meg, évtizedek távlatából, Sára Sándor *Vízkereszt* című filmjében. Ez a napraforgó ugyanaz volt: arról a haraszi dombról került bele a Vízkereszt havas, hideg világába. S ebben a jeges, szeles síksági tájban nekem annyi ismerősséget, otthonosságot sugallt, amennyit csak az elhagyatottságnak, árvaságnak, menthetetlenségnek ilyen jelképe sugallhat. Ráadásul azt is elevenen, fájdalmasan éreztem: milyen szép ez az alföldi, téli táj, és benne a közlő, gondosan fényképezett, kicsavart fejű napraforgószár. Látásnak és jelentésnek olyan egységével lepott meg vele Sára, amilyeneket jobbra csak versekben szoktam meg addig. Hogy a külső, egészen tárgyias kép belső, mégpedig egyénien belső is lehet: arra ez a Sára-meglátta napraforgó tanított meg.

Nem rabolta, nem zsákmányolta el magának ezzel a világ képeit és tárgyait, tájait és emberi arcait, mert éppen a szépség és tárgyiasság többletével megáldva rögtön át is engedte nekem, vagy akárkinek, akármelyik nézőjének, aki magáénak akarta. Így született meg a kettős lény: a kameramozgató és a költő. Mind a kettő felelt a másikért, és mind a kettő eltakarta a másikat. Élt, dolgozott, gondolkozott a kevés beszédű, szakállas, zömök Sára, aki sokat dohányzott és szinte minden érzelmét elrejtette: a számomra tipikus rendező, operatőr, szóval a filmes. S ha nem filmsről volna szó, azt mondhatnám: közben láthatatlanul működött benne a teremtő, a költő. Csakhogy éppen a teremtese nem lehetett láthatatlan, akár Gaál István *Sodrásban* című filmjében fogalmazta képpé a Tisza-partot, a nyári napsütést, a falu fehér tűzfalait, akár Kósa Tízezer napjában a parasztudvart, a kocsit húzó lovakat, a temető óriási naprendszerhez hasonló, halottak napján körbe-körbe lobogó gyertyáit, vagy a vízbeállított, csizmás, esőkabátos, kétségbeesett férfiak arcát. Nem lehetett többé láthatatlan semmi, ami belül élt benne; nem, most már éppen ellenkezőleg: mindent képpé, láthatóvá, mozdíthatóvá, színné és alakká kellett változtatnia, ami benne szunnyadt. Képekké, jelenetekké, táj- és arc- vagy szobarészekké osztotta szét magát ebben a józan, jellegzetesen Sára Sándor-i önkívületben.

Meg kellett volna torpannia, egy más világ pusztá hirhozójává kellett volna válnia, míg ennyi ezer és tízezer képet lefényképezett kint, amit belül meglátott, és megszerkesztett bent, amit kívül fölfedezett. De vele nem ez történt. Sára, a láthatatlan rendező és a látható operatőr fokról fokra megtanult az emberi összestközések, sőt az emberi történelem nyelvén beszélni. Persze, tudom én, hogy nagyon jó közvetlen tanárai voltak: Jancsón kívül szinte mindenki, aki a modern magyar film csúcra emelői közé számít: Gaál István, Kósa Ferenc, Huszárik Zoltán, Szabó István és egy költőgondolkodó, Csoóri Sándor is.

A *Feldobott kőben* már vallomást tesz a saját pályájáról. Meg meri mutatni, hogy indul el a képek démonikus sodrásában. De nekem mégis az a kép ragadt meg szememben, az a nagy zöld mező, az a minden fűszálával napban hullámozó-csillogó, ahol az új falu házsorait kijelölik; vagy a szekérsaroglya, melyen a fekete hajú, viharkabátos, gumicsizmás halottat, az ártatlant, bevonszolják a házak közé. Sára a legjobb pillanataiban már akkor össze tudta házasítani az objektív üveglencsét a drámával. S ha valaki azt hihette: eredendő világa a külső táj, az események szinte térképzései, vagy festői külvilága, meghökkenve és elragadtottan figyelhetette meg: hogy győzte le, hogy vitte a lehetséges csúcsoig és mélyítette a részletek gazdagságáig azokat a megfoghatatlan és filmkockákban szinte elképzelhetetlen álmokat, révületeket, víziókat, amiket Krúdy és Huszárik Szindbádja szabadított a képzeletére. Reménytelennek érzem, hogy ezt a kizárólag képekből, látomásokból, képzettársításokból összeszövődő filmet bárhol megállítsam és kiemeljem belőle *Szindbád*—Latinovits tartását, arcát, alakját, kezét; a számtalan nő ruháját, mosolyát, a nyarat, az őszt, a halált, a szerelmes asszony forró ujjait a jégvirágos üvegen, holttestét a havon, a félig befagyott vízű malomnál; Szindbád fölbukását a székesegyházban, an-





gyalok, orgonafűjtetés közben. Mondom: reménytelen volna; csak azt érzem biztosan: Sára ettől a filmtől kezdve jól beszélt a képek és a sorsok egymástól elválaszthatatlan nyelvét, a tárgyak-dolgok és az emberi érzelmek filmes tájszólását. A képek átlényegítésének varázslatát végleg megtanulta.

De ő maga ekkor még gyakran volt eszköz, közvetítő; mások akaratának és világának megvalósítója: a kevés operatőr lelkével fölfegyverkezett, aki mindig odaadja magát a másik rendező álmának. Ilyennek láttam a *Hószakadásban*, az *Árvácskában*, a *Budapesti mesékben*: szinte sercegetek a szememben sárgái, zöldjei, pirosai, fehérjei. Az emberi bőr, a gesztus és a természet, a föld anyaga úgy támadt életre, mégpedig számtalan, sokalakú életre a kamerája előtt, mint aki nem tud betelni a már megteremtett világgal és lényeivel, növényeivel, formáival. Telítettséget sejtettem meg ezekben a kölcsön adott látásokban, recehártya-költeményekben. Ez az étvágy, érettség és telítettség még kicsit tétován nyúlt, nyújtózkodott igazi célja után a *Pro patria* nevetséges hősi emlékmű szobraiban, a *Holnap lesz fácán* groteszkül elvesztett paradicsomának fáiban, vizeiben, női és férfi testeiben.

Sára kereste, amihez gyerekkorától, a legsajátabb közösségétől kapott éhséggel és céltudatossággal hozzá volt kötve: a természet, a történelem, a magyar lehetőségek és lehetetlenségek szépségét, iszonyúságát: értelmét és drámáját. Először a madéfalvai székelyek nagy, közös példáját akarta a maga eszközeivel fölmutatni. Erre akkoriban nem kapott módot.* És akkor Csoóri Sándorral nekilátott pontosan az ellenkezőjének: a külföldi hadba menni nem akaró madéfalvaiak katarziséval szemben a külföldről ugyanolyan, sőt még nagyobb indulattal, megakadályozhatatlanul hazakívánczó, hazamenekülő 48-as huszárok fölmagasztosításának. Sára ebben a filmben végre megtalált mindent, ami az ő emberi egyetemessége: a túlvilágian gyönyörű és félelmetes hegyeket, felhőket, a végtelenül le- fölhajló fűvű réteket, a fákat, erdőket, a lovak sokaságának elevenségét és halálát, de főként az olyan régen mindnyájunknak hiányzó, utoljára talán az otthoni, falunkban megszagolt, megélt közösségi, összetartozási érzést; azt, ami minket, magyarokat is képes éppenúgy a legmagasabb erkölcsiségig tökéletesíteni, mint a nagy példaadó nemzetek fiait.

A *nyolcvan huszárban* van egy képsor: a magyar határ felé tartó huszárok, már több veszteséggel és próbával maguk mögött, váratlanul megpillantják a távoli égboltozatig csúcsosodó havasokat. Azt mondja ekkor a kapitányuk: „Fiaim, mostantól kezdve már csak az Űristen a tábornokunk!” Olvastam ezt a mondatot s a hozzá tartozó helyszínelírást a forgatókönyvben is. Ott azonban nem mondta azt, nem mondott nekem annyit, mint a kész filmben. Ahogy Sára a fölfelé néző, megfáradt, de még bízó katonaaarcokat végigfutva, megmutatva, hirtelen átugrik kamerájával a természetre, a hegyekre, a megmászhatatlan sziklahátakra, pontosan, és csak a képi feszültség és drámaiság erejével mindazt belémsugallja, amit ő az általános emberi és magyar lehetőségről — lehetetlenségről gondol.

Attól az egy szál árva, téli napraforgótól, a kis, alföldi domb havától ezekig a láthatárt bökő, fehér hegygerincekig hajtotta Sárát a szeme látása és a történelmi törvények kutatása. A *Nyolcvan huszárral* az újabb magyar filmtörténet ért el egyik nagy pillanatáig.

És Sára? Sára Sándor előtt, úgy érzem, még nagyobb, rejtettebb hegyek, síkságok nyíltak meg.

* Ma már éppen ezen a témán dolgoznak.

Előkép egy filmhez

Mérhetetlen a történelmi idő. Mutatói — megannyi kard — a végtelent rohamozzák; elhúznak sorsok, események síkjai előtt, áthatolnak sorsokon, eseményeken. Keresztüldöfik a pilleembert; ragadják jövőnek nevezett múltba, múltnak becézett jövőbe, elragadják a semmi üveglapjai alá. Az öntudattalan seb, mint a sipoly, nyomtalan behegged, a genny fölszívódik a szívburokba és az agysejtekbe. Csak így bővíülhetők aranyporrá a vérrögök, csak így tölthetők meg velük „világtörténelmi nagyságok” homokórái. A menekülő alól elfogy az út, huzatos árnyékot vet rájuk a barlangrajzokon évezredező csönd... a holdra hat világgrész, óriási katonai térkép feszül, nyílhegyeibe akad az ember. Bekerít bennünket a történelem...

„Ha Görgeynek lett volna két géppuskája...” — sóhajnál igazabb a világ bajnokság meg nem adott góljára emlékezni, s hallgatni tisztességesebb, mint képregénybe legyinteni politikai életműveket, s százalmas véleménybuborékokat fujdogálni a zsurnalizmus szétnyammogott szalmaszálain; hogy „Széchenynek volt igaza, mert ha, amennyiben, netalán...”; „No, de viszont, ellenben Kossuth...” A történelmi tudat nem egészen a történelmi ismeretek függvénye, az utóbbiak mégis fontosak. Lehetőséges, aki a kökösi hídon átmegy, hirtelen többet megérez Gábor Áronból, mint aki átlapozza a szakirodalmat. De a hídon megtett lépések csak akkor vihetnek tovább, ha a könyvtárba is elvezetnek. A tüzeléstől megrepedt ágyúcsövek nem csupán a csata hevére vagy az öntés technológiai hiányosságaira utalnak, a tűzerek életvonalát is megrajzolják. Tudunk és éreznünk kell bennük a múlt életet és halált sormintázó elektrokardiogramját; az élő és élettelen tenyerek vonalai csak így lényegülhetnek egyetlen rajzolatá. A múlt tudata létünk idejébe emel, azaz megsemmisíti a múltat. S a jellem, a műveltség? A megtanult nyelv hajdan ostromlott várakat menthet fel, az olvasott könyv — eredményes őrjárat, az igazság mellett való kiállás — semmissé tett fegyverletétel, az emberi kézfogás — felrobbantott krematórium.

A történelmi tudat önmagunk tevékeny fölfedezése, cselekvésünk vagy tehetetlenségünk, igazságunk vagy hamisságunk, tisztességünk vagy aljasságunk szembe-sítése. A tudattalanság a jelent fogyasztja — millió irányból. Fogyasztja a közösséggé válás lehetőségét — a mozdulatlanság ezer és ezer satuféjébe szorítja az embert. A történelmi idő így válik mérhetetlenné, s így leszünk játékszerei.

A történelmi tudat felelőssé teszi az embert. Döntéséhez nem szükségesek az úgynevezett „történelmi idők”. Döntésével teremthet történelmi időt. Mert az úgynevezett „történelmi idők” közösségi döntéseit is egyéni döntések előzik meg. Az egyén dönt, s nem pedig — mint tűnik — az események árjával sodortatja magát. Becsap bennünket, hogy a döntés többnyire alig felfedhető, gyakran villanásnyi, többnyire csendes, s ezért azt hisszük, valamiféle misztikus külső kényszer alatt történt. Félrevezet bennünket, hogy az ember — döntésével együtt — elvész a tömegben...

Egyéni és közösségi döntésről szól a *Nyolcvan huszár* című film. Nyolcvan ember döntésének lehetőség tanúi — szembesülhetünk cselekedeteikkel, sorsukkal. A film a XIX. század nagy európai forradalmainak idején játszódik. Igaz, 1848 októberére Palermo, Párizs, Berlin barikádjai már visszaépültek az úttestbe, de Bécs — a magyarországi események hatására — ismét forradalmi tűzben ég, a Frankfurter Parlament még tevékenykedik, Velence szilárdan tartja magát, Piemont se mondott le egységesítő tervéről, s még Galíciában sem hunytak ki a forradalmi szenvedélyek.

V. (Agyalágyult) Ferdinánd hiába szentesítette az áprilisi törvényeket, Jellačić szeptember 11-i támadása bebizonyította, hogy az kényszerű színpadi gesztus volt

csupán. Magyarország szakítást jelentő háborúra kényszerül a bécsi udvarral, önvédelmi harcot folytat. Ugyanakkor Galíciában, Csehországban, Stájerországban, Észak-Itáliában magyar egységek állomásoznak császári zászlók alatt, s hiába várják, hogy a császár és király „áldásával” hazakerüljenek. Holott a részben idegen katonasággal megrakott forradalmi Magyarországon szükség lenne rájuk — a délvidéki harcok kirobbanása után egyre nyilvánvalóbban. A Batthyány-kormány először a törvényes úton kéri a magyar csapatok hazavezénylését. Majd a helyzet elmérgesedésével Kosuthék emisszárusok révén hazahívó leveleket juttatnak el az idegenben állomásozó egységekhez. De megindulnak azok anélkül is, ahogy Lenkey százada is hívószó nélkül — vagy legalábbis bizonytalan üzenetre vágott neki a veszélyes útnak.

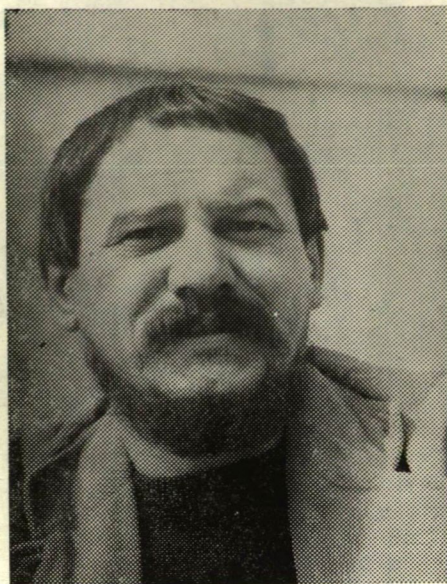
Ennyit a film eseményeinek előzményeiről, amelyek ily „történelmi leckeszerűen” nincsenek celluloidszalagra rögzítve. Mi Paál Farkas huszárszázadát megszállóként ismerjük meg: éppen egy galíciai kisvárosba vonul be, ahol nem külön szerepet szánnak neki, mint az ott állomásozó olasz gránátosvezetőknek és osztrák gyalogvezetőknek: féken kell tartaniuk a tavasz óta forradalmi feszültségben élő helyi lakosságot. (Ahogy a pest-budai kaszárnyákba beszállásolt horvát, olasz és osztrák egységeknek a magyar főváros lakosságát kellett volt szemmel tartaniuk.)

Akarva-akaratlanul mégis a huszárok robbantják fel a néma tömeget, amikor szökött bajtársukat megvesszőzik. Amikor pedig kevéssel ezután már a tüntetőkre sem emelnek fegyvert, Leopold Krüger tábornok is érzi, hogy „bomlasztó metely” vert fészket az alája rendelt huszárszázadban. De mi hathatott ily erjesztőleg a huszárokra? A március után kelt otthoni hírek, az országot fenyegető háborús veszedelem nyomasztó érzése, a lakosság iránti rokonszenv, az utóbbi fél év eseményeinek hatására tudatosult egyéni sors, a téren lejátszódott eseménysor? Bizonyára mindez együttesen.

Tudatában, indulásában minden bizonnyal Paál Farkas a legkiforrottabb hős, aki nemcsak a fegyvertelen tömeg gyilkolására képtelen, de rövid habozás után szökött huszáraival is sorsközösséget vállal. A szabadságharc egyik sajátos tisztípusát képviseli Bódogh Szilveszter. Az események hatására szakítani tud kritikátlan császárhűségével, el tudja dobni a tisztí becület kiürült tömlőjét, egy új, erkölcsileg magasabbrendű ügy vállalásáért, mely lehet, hogy nem a tudatos forradalmáré, de minden esetben a tisztességet és tisztaságot szomjazó emberé. (És a forradalmak derékhadát sok esetben ilyen jellemek alkotják.)

A film, nem csupán az 1848—49-ben hazaszökött vagy szökni próbáló huszáregységek históriájának véres, dicsőséges eseménymozzaját rajzolja ki. Kicsit az egész szabadságharc történetét jelképezi. A nyolcvan huszárnak csak egy része jut haza, hogy új harctereken, új lobogó alatt, új eszméért küzdjön. Többségük elesik a magyar határ előtt lezajlott csatában: a megmaradtakat megtizedelik, néhányukat kivégzik. Ha a hazaszökö huszáregységek történetét áttekintjük, mindegyik mozzanatra találunk példát.

A *Nyolcvan huszár* nem kalandfilmnek készült, ahogyan a huszárok se kalandvágyból szöktek haza, de menekülésük izgalma előttünk is életet nyer; nem kosztümös dokumentumjáték vagy színes „történelmi film”, de erőtere a történelem is. (Miként hátterül Tanóv egykori piactéri házai és a Tatra csodálatos völgyei, hegyvonulatai szolgálnak.) Egycsapásra nem akar tudatot változtatni — csak elgondolkoztatni. Rádöbenteni a tudathiányokra. Vállalja a kockázatot, hogy ez esetleg szakadékok robbant a befogadó és a film hősei közé. Mert lehet, hogy a történés pillanatában képtelenség velük azonosulni, s mégis... — lehetetlen nem azonosulni velük. Akit átütnek a vállalás emberi és közösségi drámájának szilánkjai, hidat fog verni a szakadék fölé — talán már az utolsó pisztolylövés előtt... Lehet, hogy csak utána... Egy perccel, egy órával, egy nappal, egy...



Pataki

Ferencnél

- Az Élet egy része vagyok.
- Ami a meggyőződéselem ellen van, azért nem mozdítanám az ecsetet.
- El kell ahhoz menni, hogy vissza lehessen térni.
- A rendcsináláshoz közelebb vagyok, mint a bolyongáshoz.
- A madarak hangját is le kell festeni.
- Az ember elő fog majd jönni.

- Az igazat mondjuk, vagy a szépet?
- Mindig csak az igazat.
- Kemény műfaj az igazság.
- Akkor is.
- Az igazat fested, vagy a szépet?
- Az igazat is, a szépet is szeretném. Ámbár a festő akkor se téved nagyot, ha azt mondja: a szép igaz, és az igaz szép. Lehetősége van rá, hogy az legyen.
- Van-e külön Pataki-igazság?
- Ha van, az csak a nagy igazsághoz közelítő lehet. Nincsenek kis igazságok, apró igazságok, fiókigazságok.
- A valódi és a vélt igazság néha elkerülheti egymást. Van, aki a gondolt igazsáért is hajlandó tűzbe menni, vagy egy életen át festeni.
- Én úgy gondolom, a kép igazsága a fontos mindig. Velem egy a kép igazsága, szeretném, ha együtt közelítenénk a nagy igazsághoz.
- Egyszerűsítsünk: ami meggyőződésed ellen van...
- Azért nem mozdítanám az ecsetet.
- Kimondani könnyű, de a te képeidből nehéz kiolvasni ezt a szigorú törekvést. Kevés kapaszkodót adsz az idegennek.
- Azzal mentem magam, hogy olvasni tudó ember kell hozzá. Külön abécéje van. Aki nem érti az abécéjét, nehéz annak a mondat végére eljutnia.
- Miért festesz?
- Én is szoktam kérdezni saját magamtól. Nagy kerülő kellene hozzá, hogy

elmondjam. Vegyük ezt a képet: Föld és ég. Ebben benne van, amit keresgélek. Sok út is van rajta, folt is, de ahogy én nézem, mozog.

— Kérhetek magyarázatot?

— Küzdelemnek érzem, annak értem én ezt a munkát. Nem úgy, hogy én küszködöm a vászonnal, meg a festékekkel. Benne élek az Életben, az Élet egy része vagyok. Ebből a helyzetből, gondolkodva vagy tépelődve csak az jön ki, nagy küzdelem az Élet. Egyik célom, hogy ezt a küzdelmet megmutassam. Nem állóképekről van tehát szó, mozgó, mozgékony valamiről. Nem tagadom, a magam küzdéséről is.

— Nehezen festesz?

— Közben is óriási a küzdelem. Inkább azt mondanám, sokat dolgozom. A jó és a rossz, a fény és az árnyék küzdelme van a képeimen. Nem tudom, kiderül-e, hogy ebből a küzdelemből én inkább a fényt próbálom befogni. Tudatos tett, fölismerés.

— Az első ilyen kép mögött már ott állt a filozófia teljes fegyverzetben?

— Késznek látszik a tétel, de hosszú ideje érik. Volt idő, amikor sötétnek, nagyon feketének láttam ezt a mozgó világot. Nehezen indultam, nagyon nehezen. Nehéz pillanat, amikor kikerül az ember Ábrahám kebeléből. Amikor nem tanulmányokat, nem föladatokat old meg, hanem kint van a küzdőtéren. Volt egészen kilátástalan állapot is. Aki túl van rajta, annak könnyebb.

— Meglep, amit mondasz. Sikeres embernek hittelek.

— Kívülről nézni befelé egy ablakon egészen más. Nagy erényt nem csinállok belőle, de sok mindent végigszenvedtünk a családdal, keményen, szegényesen. Meglátszott a munkámon is.

— Csak a festésből élsz?

— Megint igen.

— Magad akaratából?

— Két évre visszatekintve sok volt, amit vállaltam. Jött a munka, elmaradt a festés.

— Meg lehet élni az ecsetből?

— Nem én csinálom egyedül. Csak két évig voltam állásban.

— Számbavetted már, miről mondasz le?

— Nem számolgotam. Bútorra nem gyűjtök, nem költök. Ezt a részét ne számoljuk, ne is adjunk vele glóriát a festőnek. Az embernek szüksége lenne a munkahelyre. Nem a gondja-nyúge hiányzik, a másik emberrel való kapcsolat sokkal inkább.

— Milyen kapcsolatod van a világgal? Itt ez a ház a körúton...

— Madárháznak is mondjuk. Mindenki kifelé néz belőle. Aki kigondolta, azt hitte, a közös munka akkor valósul meg legjobban, ha együtt vagyunk. Ha eszébe jut valami, átszalad a másikhoz. Ez a legnehezebb. Ha valaki messzebb lakik, könnyebb megtalálni, mint itt átlépni.

— Szeged alkotó légköre? Összetartanak, akiknek a fejében ketyeg valami?

— Úgy gondolom, igen. Hogy ez nem elég intenzív? Az utóbbi években érezhető, hogy mozog itt valami. Nagyobb az igény a szakmánk iránt, nagyobb a befogadás is. Abban persze nem vagyok biztos, hogy pont ebben a házban élőknek kell ezt megvalósítaniuk.

— A házbeliek igénye?

— Szeretnék, ha nagy munkát is bíznanak rájuk. Képességük van hozzá. Ne szépsítsük, ez a gondolat nem találkozik mindig a vezetők gondolatával. Többre képes ez a társaság, mint amennyit várnak tőle. Ha gyűlések vannak, ezt mindig elmondják. Senki nem a műteremben akarja tartani, amit csinál. Itt a malom, örölné. Létrejött egy üzem, termel, de nincs piaca. Nem hiszem, hogy van, akitől nem vásároltak volna, nem erről van tehát szó. Valami nemesebbet kellene csinálni, ez az igény dolgozik. Nem is elsősorban a megélhetésért, azért inkább, hogy beépüljünk saját városunkba.

— Térjünk vissza a szellemi közösségre. Van ilyen?

— Van. Írók, festők, színészek. Könnyen barátkozó ember vagyok, ha érdeklődik valaki, megmutatom a képeimet. Közlekedési nyíltság lehet az alapja, elég sok barátom van. Megtalálom velük azt a szellemi összhangot, amit akár szellemi tápláléknak is mondhatunk.

— Hallani illet is Szeged művészetéről: fölfelé tekint, Pest-imádó, utánfutó.

— Van magyarázat rá. Gátlások dolgoznak bennünk. Az itt élők egy része helyben tanult. Ragaszkodunk a helyhez, kell is ez a ragaszkodás, de igen lényeges: el kell menni ahhoz, hogy vissza tudjunk jönni. Kell a kitekintés.

— Hol jártál?

— Jugoszláviában — a tenger, Belgrád, Zágráb —, Erdélyben, Lengyelországban, Olaszországban, Franciaországban. Múzeumot, gyűjteményt, amit lehetett, megnéztem. Azért lettem festő, hogy a szememet használjam. Barátot ha talállok, az jobb, de egy vonatkozásnak vagy egy városnak más a képe: elmozdultam a helyemről. Aki mást is lát, élesedik a szeme, fényesedik az optikája. Ha elmegyek, magamra jobban rálátok egy kicsivel. Ha be tud épülni mindez, akkor tanulmányút volt. Így jártam be Magyarországot, és még fogom.

— Mi kötődik hozzád legjobban?

— A Tisza. Ahol vagyok.

— Tehát Szeged?

— Kialakul egy szellemi közösség, ez vihet előre. Nem bohém társaságra, jó vacsorák gyülekezetére gondolok. Amíg nem volt marasztaló ez a környezet, kilöködtem. Most vállalom, hogy szegedi vagyok. Jobban, mint amikor csak képeket küldtem a tárlatokra. Kicsiben az ország: itt születtem, itt kell meghalnom. Nincs máshol ilyen Tisza.

— Tisza—Maros találkozása?

— Festettem. Ott tanultam meg úszni. Amikor gyerek voltam, minden vasárnap a Sárgán voltunk. Legkorábbi gyerekkori emlékem is a Tisza.

— Juhász Gyula?

— Elég későn találtam rá. Petőfi adta a tudatot, a Tisza több annál, hogy víz folyik benne. Juhász Gyulának a pipacsos verse, a Magyar nyár 1918, ez kapott meg először.

— Ezért lett piros a tükrös kép?

— Egyszer csak előjött Juhász Gyula. Ez a vonal lehet a Tisza, ez a folt Szeged, de nincs köze valójában a térkép vonalaihoz. Kiállításomnak — 1975-ben — ez volt a jelképe, a tükör.

— Belenézek a tükörbe, és Juhász Gyulát látom benne?

— Van egy alapgondolatom, régóta. Nemcsak magát látja, aki tükörbe néz. Másfajta tükör ez, a tükröződés. De beletettem mást is. Kiállításokon látni, sok szép kép előtt megállnak az emberek, és megfésülködnek. Az én képem: a magam találkozása is Juhász Gyulával, de beleoptam azt is, hadd fésülködjenek meg benne, ha akarnak. Ha tudnak. Belenéz valaki, és szembetalálja magát egy nagyon nagy emberrel. Lehetetlen, hogy el ne szégyellje magát. Még nem láttam, hogy valaki megfésülködött volna benne.

— Ady?

— Alkalom: itt volt az Ady-év. Székely Aladár fényképeit nézegettem, voltam Csucsán, Zilahról sokat tudok, a Meszes aljáról, a Meszesről — anyósom zilahi. A pöccintést az évforduló adta, de Ady bennem volt. Amikor Dózsa-év volt, Dózsát is festettem. Vállalom így is: a művész alkalmazott.

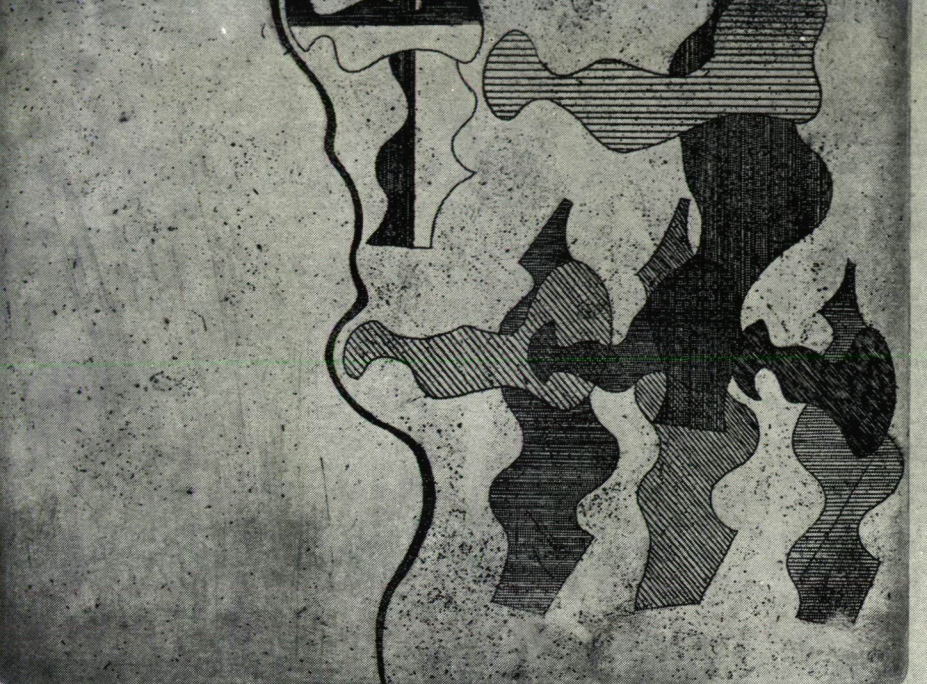
— Olvassuk le a képről: mit mond neked Ady?

— A harmadik részen, Léda fölött van a költő: az üstökös. Megjelenik mindhárom fölött. Számomra ez Ady Endre.

— A tiszta, fehér alap?

— A végtelen.

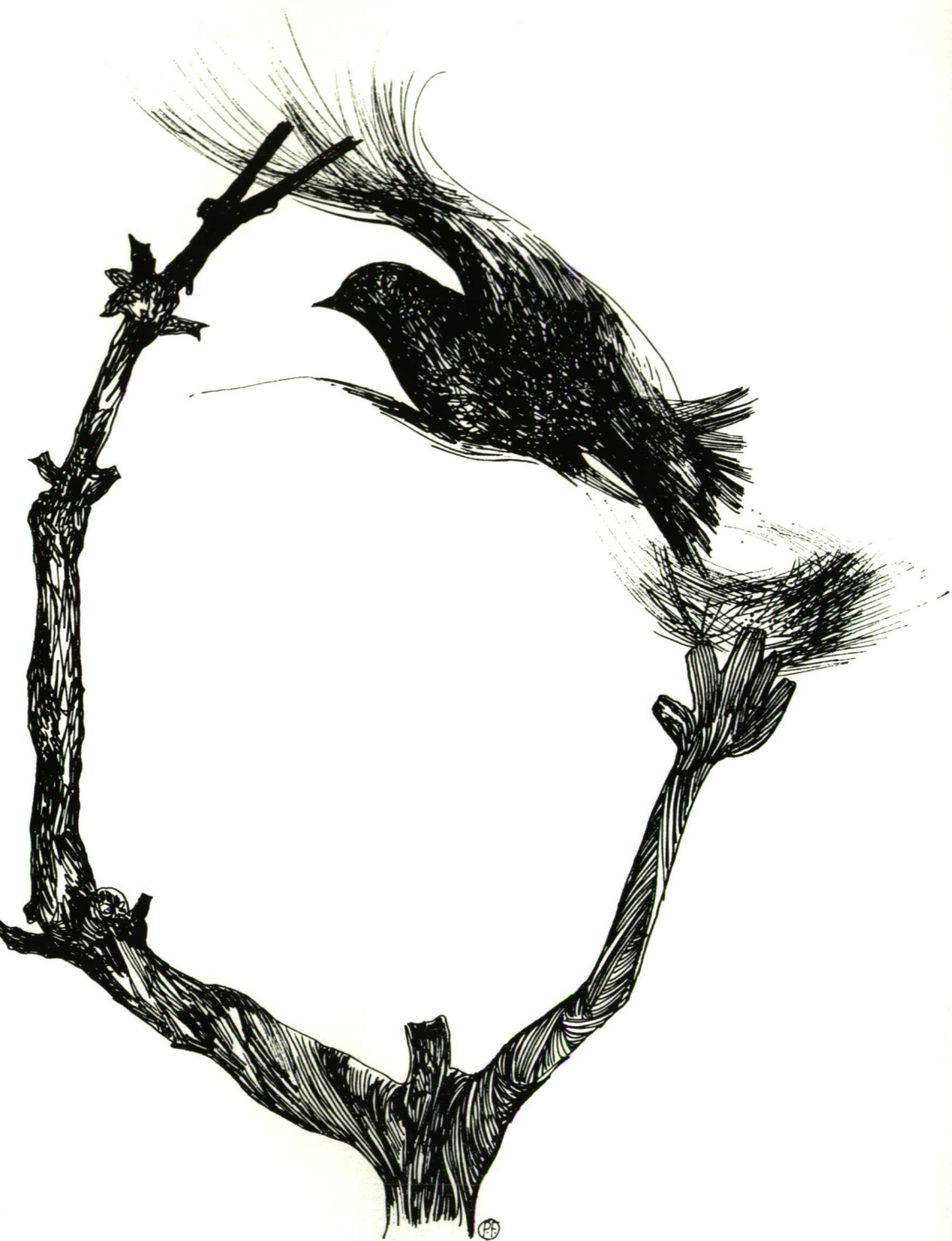
— Az első rész?



"Betelakrosak" (unsharable)

Patahi Teren





— A mindszei ház. Ismerem az ilyen házakat, közöm van hozzájuk. Nekem beszédes a ház.

— Középen? °

— A koszorús költő, a szép ember?

— Honnan vetted ezt a koszorút hozzá?

— Régi, szüette faragott tükör fölső dísz. Ciráda. Őt ilyen ciráda övezte. Mi nem így koszorúzunk.

— Alatta?

— A piros a vér. Elindul a rossz, lidércfigurák, sejtformák: a rémség. Elindul a szervezeti pusztulás a szépfü és a koszorú alatt.

— A harmadik?

— Léda. Itt kapcsolódik össze a vér és arany. Léda az extra nő, akibe Ady beleakadt. Fején a kalap: színt szándékosan nem tettem bele.

— Léda alatt?

— Megint a költő. Itt legalul, a tubus: a beteg Ady.

— Nem értem.

— Nézd meg jól. Megmintáztam, a tubus a kalapja.

— Bolondériának gondolják: kiürült a tubus, ide ragasztottad. Ha konzervdobozból festesz, talán azt ragasztod oda?

— Aranyokkerből mintáztam meg: a halál előtti állapot.

— Beszéljünk a másik képről is. Üzenetek. Mi közöd Derkovitshoz?

— Nagyon szeretem. Pályám indulásánál példa. Mint Petőfi, József Attila, Radnóti, Juhász Gyula, Ady, Nagy László, Juhász Ferenc, Takács Imre, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Van Gogh, Cézanne, Picasso, Egri József, Bernáth, Kmetty, Nagy István és az Öseember.

— Biztosra veszem, ha mást kérdezek ebben a házban, ezek a nevek akkor is elhangzanak.

— Az igazságot mondták ki, az alapvető emberi igazságot, azért lehetnek példaképek. Nagyon gazdag élet a mienk, ha ilyen gazdag az örökségünk.

— Igazság a valóság talaján állhat. És a szép? Elvárják a festőtől, hogy szép képet fessen.

— De ha nem tud? Ha csak a csúnyát tudja? Ha meg akarja mutatni, hogy a szépségnek ára van? Az igazság fontosabb, mint a szép. Ha van egy virágzó fa, hatalmas, szép: hatalmas igazsága van, és szép is. De ha azt mondom, háború? Pusztítást látok, ennek a valóság-igazság bemutatása fontosabb. Ez nem tud szép lenni. A halál angyalát, ha angyalnak festem is, benne van a halál, és az rút. Itt a Pusztulás című képem. A szépség itt száműzött, és a harmónia is.

— A küzdelem?

— Van most is, hogyne volna. Kutatom azokat a megoldásokat, amelyekből az jön ki, hogy a jó felé vágyunk. Biztos vagyok benne, megyünk is a jó felé. És a szép felé is. A Tavasz című kép is küzdelem. A természet is küszködik önmagával, hogy ágat bontson, virágot nyisson. Ebben több a szép, de iszonyatos erők mozognak benne. Sok utat jártam már, és még járok is.

— Most hol tartasz?

— A rendcsináláshoz közelebb vagyok, mint a bolyongáshoz. Nem éles a váltás, mint a kulcsfordítás, de van. Egy ideje mondogatják: és az ember hol van?

— Tegyük föl a kérdést most is!

— Várjuk ki! Amit eddig csináltam, ha tájkép is, nem embertelen. Se fű, se fa, se virág nem volt az. De az ember elő fog majd jönni. Nem azért, hogy ne kérdezhessék, hol az ember. Valamit most megtaláltam, erre vigyázok, mint a kis madárkára. Az elröplhet, de kalitkába nem lehet bezárni. Érzem, ez a megtalált utam. Jobban érzem, mint öt évvel ezelőtt.

— Optimista vagy?

— Egy életen át nem lehet csak feketét látni. A madarak hangját is le kell festeni.

- Rokonod a festészetben?
- A gimnáziumi indulásnál erős példaképem Németh József és Szalay. Emberi és művészi alapállásuk. Úgy látszik, messze eltávolodtam tőlük, de én belül most is érzem Németh súlyos mondanivalóját.
- Ők érzik veled a rokonságot?
- Ezt nem tudom. Vegyünk egy példát. Van egy család, te vagy a legkisebb. Ha felnősz is, testvéreid között kölöknek érzed magad. Mindig meg akarod csinálni, amit ők már megvalósítottak, de az mindig más lesz.
- Híred?
- Viccesen mondtam már, nincs baj a híremmel, már benne vagyok a lexikonban. Már csak dolgoznom kell.

HORVÁTH DEZSÓ

Szerkesztői asztal

A szegedi Egyetemi Könyvtár tudományos közleményeinek első füzeté jelent meg nemrég. Lengyel András a könyvtár valamennyi Móra-kéziratát feldolgozta: leveleket, jegyzeteket, kiadott és kiadatlan cikkeket, dedikációkat gyűjtött össze. Újabb hasznos kiadvány segíti ezután a Móra Ferenc életművével foglalkozó kutatók munkáját.

*

A marosvásárhelyi Igaz Szó jelentős kezdeményezésére hívjuk föl olvasóink figyelmét: a folyóirat negyedévenként mellékletet ad ki, melyben a fiatal romániai magyar írók, költők, esszéírók, kritikusok munkáit

közi. „Természetesen nem miniantológiákra gondolunk, hanem olyan összeállításokra, amelyek hiteles képet nyújtanak a fiatalok gondjairól, alkotó mindennapjaikról, arról a szellemi pezsgésről, amely Csíkszeredától Szatmárig vagy Temesvártól Brassóig az ország különböző városaiban egyre eredményesebben működő magyar irodalmi köröket élteni.” — olvashatjuk a beköszöntőben.

*

Korábban hírül adtuk már, hogy folyóiratunk közli a júniusi szegedi irodalmi tanácskozás referátumait és a hozzászólásokat. Technikai okokból erre majd következő (októberi) számunkban kerül sor.

